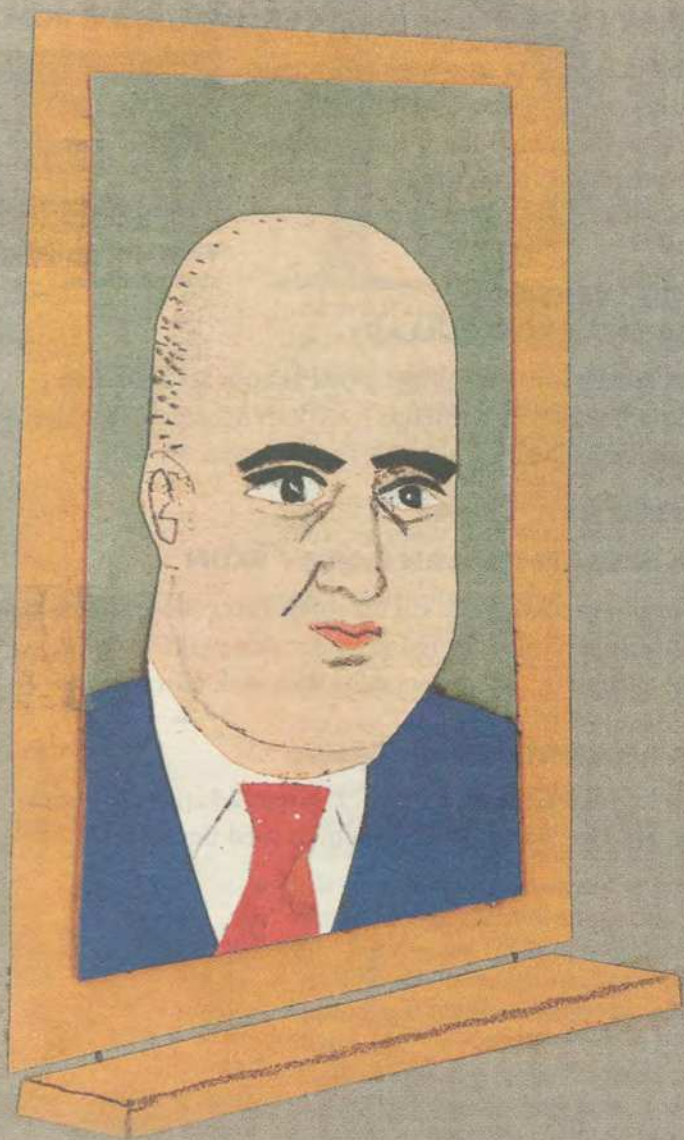

TEMA: LATENTA PARTIER

– vem hör ihop med vem i politiken?

AXELERATION

Ukraina ett år senare, intelligent design, Norman Manea, protester, debatt med mera.

INTERVJU

Lisa Irenius talar med Riva Kastyano om paradoxerna i fransk integrationspolitik.

FRIZON

En gång stod missilerna täta i Baltikum. Peter Handberg minns atomkatastrofen som aldrig blev av.

RECENSIONER

Allt fast är trist, allt förflyktigt intressant. Erik Wallrup har läst Peter Sloterdijks sfärprojekt.

AXELARATION 4-12**REVOLUTIONEN ÅTERUPPSTÅR I SOUVENIRSTÅNDEN**

Chris Stephen har rest tillbaka till Ukraina och träffat demonstranter som trots avstannade reformer firar ettårsminnet av den orange revolutionen med glädje. 4-7

EN DISSIDENT KORSAR SINA SPÅR

Den rumänske författaren Norman Manea ser sig själv som beviset för att inget är slutgiltigt. Axess har träffat honom. 6

POLITISKA FÖRSÖK ATT DESIGNA VETENSKAPEN

Företrädare för så kallad intelligent design utmanar Darwin. Mats Wiklund rapporterar från USA. 8-9

ÖVRIGT

Santa Maradona, marknadsislam, medborgerliga protester, debatt om kontaktkapital och kommunalskatt med mera.

... varken vikingarna själva eller senare släktled förknippas med lagom ölkonsumtion.

Lars Melin tar död på myter kring ordet lagom. 7

TEMA: LATENTA PARTIER**13-24**

Alva. Ideologin tillhör det förflutna.

Illustration: Claes Jurander

Förra seklets drömmar om harmoni och framsteg är borta. Förväntningar på en ny jämvikt och stabilitet är sannolikt illusoriska, menar den tyske historikern Paul Nolte. De nya konfliktlinjerna skapar nya politiska läger. Samtidigt trängs den traditionella partipolitiken samman i mitten, konstaterar statsvetaren Katarina Barrling Hermansson. Likheterna mellan s och m är så stora att man måste ställa frågan varför de inte kan samarbeta. Kay Glans frågar sig om inte pragmatikerna inom m och s har mer gemensamt med varandra än med nyliberalerna och vänstern.

Riva Kastoryano.

Illustration: Claes Jurander

INTERVJU 25-27**TALET OM INTEGRATIONSMODELLER ÄR BARA RETORIK**

Statsvetaren Riva Kastoryano menar att fransk integrationspolitik bygger på en motsägelse och att detta delvis förklarar upploppen i förorterna. Lisa Irenius har träffat henne i Paris. 25-27

TRADITION 28-30**DET GUDOMLIGA LIVET BEHÖVER INGEN GUD**

Det är som kvinnosakskvinna och kristendomskritiker vi känner Ellen Key. Men enligt Inga Sanner var hon också religionsbyggare: en apostel för livstron.

FRIZON 31-37**MINNEN AV EN UNDERGÅNG SOM ALDRIG ÄGDE RUM**

1985 hade Sovjet 44 000 kärnvapenspet-sar, varav många fanns på andra sidan Östersjön. Peter Handberg har besökt söndervittrande anläggningar som nyss rymde apokalypsen. 31-34

Bältestvång. Redo för strid i Baltikum.

EN RIKTIG SVENSK**ÄTER MAMMAS KÖTTBULLAR**

Att äta köttbullar och smörgåsbord är som att delta i en svenskhetens nattvard, menar Jonathan Metzger. Fast det urgamla svenska köket skapades på 60-talet. 35-37

RECENSIONER 38-47**SFÄRISK SEGLATS MELLAN ÖAR AV SKUM**

I sitt nya mastodontverk vill filosofen Peter Sloterdijk visa att globaliseringen inleddes redan under den grekiska antiken. Erik Wallrup läser tre tusen sidor filosofisk fantastik. 38-40

ÖVRIGA RECENSIONER

Böcker av Jean-Charles Brisard, Laurent Murawiec, Jeremy Lewis, Flo Conway & Jim Siegelman med flera. 41-47

AXESS

Axess är en tidskrift inom området humaniora/samhällsvetenskap och utges av Axel och Margaret Ax:son Johnsons Stiftelse för allmännyttiga ändamål.

Chefredaktör och ansvarig

utgivare: Kay Glans

Redaktör: Erik Wallrup

Gästredaktörer: Jens Christian Brandt och Lisa Irenius

Redaktionsassistent: Hedvig Anderson

Projektleddare: Peter Elmlund

Marknadskoordinator: Katarina Ahldin

Grafisk form: Lars Andersson

Redigering: Lotta Brandt och Stina Fernström

Korrektur: Thomas Andersson

Repro: Sammy Elers-Svensson

Omslagsillustration: Claes Jurander

Verkställande direktör: Kurt Almqvist

Ekonomiansvarig: Anita Wallén

Redaktionsråd: Mats Benner, Arne Jarrick,

Ingmar Karlsson, Lars Magnusson,

Merete Mazzarella, Anders Olsson,

Kari Andén-Papadopoulos, Joanna Rose,

Johan Svedjedal, Gunnar Wetterberg,

Sten Widmalm och Lynn Åkesson

Typsnitt: Indigo och Esans

ISSN: 1651-0941

Tryck: VLT Press

Postadress: Axess, Box 2143, 103 14 Stockholm

E-post: redaktionen@axess.se

Telefon: 08-791 52 50

Internet: www.axess.se

Redaktionen tar inte ansvar för insänt obeställt material. Den som skickar material till Axess anses medge elektronisk lagring och publicering.

Prenumerationsärenden: Helår om 9 nummer kostar 400 kronor. Prenumerationsärenden sköts via www.axess.se, telefon 031-743 99 05 eller e-post prenumeration@axess.se

Ett mått på frihet är att kunna få vraka
bland affärernas alla erbjudanden
inför julen. Ett annat, säkrare mått är
förmågan att kontrollera begäret.
Faktum är att båda har att göra med
globaliseringen: den ger valfrihet
men kräver att vi har motståndskraft.

KAY
GLANS

kay.glans@axess.se

Det talas om ansvar i dessa dagar. Politiker säger att de "tar ansvar" för sådant som hänt, eller inte hänt. Men det innebär inget, de avgår inte, det får inga konsekvenser för dem. Det är rätt och riktigt att förarga sig över detta, men hur är det egentligen med oss medborgare? Tar vi ansvar för det politiska systemet och för våra handlingar? Oansvariga politiker är faktiskt en förstorande spegel för väljarnas beteende. För de skulle inte sitta kvar utan vårt godkännande. Det är värt att tänka på inför det valår som stundar.

Tar vi ansvar för vårt handlande som konsument? Vi gläds i julhandeln åt, ja köper i alla fall, varor som blivit billiga som en följd av globaliseringen. Samma process leder till att jobb flyttas dit där de kostar minst och det innebär i betydande utsträckning bort från Sverige. Den ena handen måste erkänna vad den andra gör: vårt beteende som konsument undergräver delvis vår ställning som producenter. Jag tror att många föreställningar om globaliseringen som en illasinnad konspiration syftar till att skyla över detta samband.

Tänk om detta är en variant av vad sociologen Daniel Bell på 70-talet karakteriserade som "kapitalismens kulturella motsägelse". Den ställer motstridiga krav på oss. Som konsument bör vi inrikta oss på stor och omedelbar tillfredsställelse av begären – allt genast! Inte minst de amerikanska konsumenternas skuldsättning bekräftar detta. Men som producenter måste vi fortfarande följa en gammaldags moral: arbeta hårt, skjuta upp tillfredsställelsen, i synnerhet om vi vill etablera oss som småföretagare. Bells slutsats var att det konsumentbeteende som kapitalismen uppmuntrar undergräver förmågan att vara bra producenter.

Han var en representant för dem som i skiftet mellan 70- och 80-tal kallades *neo-conservatives*. Då betydde det inte bombhöger utan (tvärtom) en ambivalent inställning till kapitalismen. Den är det bästa av tänkbara system, men icke desto mindre behäftad med inneboende motsägelser.

Det fanns något viktigt i denna position som riskerar att gå förlorat i polariseringen mellan globalister och antiglobalister. Den uttryckte *ambivalens*. Att uthärda sådan anses inom psykologin vara en förutsättning för mognad – och ansvarstagande. Som principiell anhängare av marknadsekonomin skulle jag likväl vilja säga till alla som nu trängs i Stockholms julhandel: All verklig frihet handlar om att kunna kontrollera sina begär. Behöver vi verkligen alla dessa saker? Det är snudd på högförräderi att säga så, för ekonomin behöver verkligen julhandels köpfest.

Men jag undrar om inte Bells iakttagelser om kapitalismens kulturella motsägelser är relevanta också i dagens globaliserade ekonomi. En del försöker sälja in globaliseringen som en jagets permanenta fest, under vilken vi kan shoppa ihop både identitet och livsinnehåll. Men kräver den inte också andra saker av oss? Dess permanenta kreativa destruktion fordrar förmåga att uthärda prövningar. Nu stundar hårda tider, dags att dra åt svängremmen och sänka anspråken! sade man förr. Jag talar om ett slags tålmodighet som vi med viss rätt förknippar med mer traditionalistiska livsinställningar, just dem som globaliseringen tycks underminera.

Jag tar självklart ansvaret för denna krönika.

Kay Glans

Kay Glans
chefredaktör och ansvarig utgivare

Revolutionen återuppstår i souvenirstånden

UTBLICK/ Ukraina. Reformerna har stannat halvvägs och den forna oppositionen är splittrad. I Kiev minns man ändå revolutionen med stolthet.

CHRIS STEPHEN

Författare

Översättning av Bengt Samuelson

FÖRSTAGÅNGEN JAG träffade Svetlana Simonova och hennes dotter Valeria var på Krestjaticboulevarden i centrum av Kiev en smällkall novemberdag förra året. För de internationella valövervakarna framstod presidentvalet som en gigantisk svindel från regeringens sida och de båda kvinnorna hade kommit till stan för att protestera.

"Jag vill ju att min dotter ska ha en framtid, så därför är jag här", sade Svetlana, 50. De stod på gatan bland tusentals demonstranter och de hade händerna nedkörda i fickorna på sina tjocka anoraker, vilket fick dem att likna två pingviner. Ett stycke längre fram hade någon byggt en barrikad som såg ut att kunna rasa ihop vilket ögonblick som helst. "Jag vill inte leva i Kina eller Mellanöstern, jag vill leva i Europa", sade Valeria, 26.

Detta var alldeles i början, innan människomassorna hade förvandlat Kievs centrum till ett enda stort karnevalsområde, och demonstranterna var fortfarande oroliga för att mötas av stridsvagnar. Svetlana sade: "Jag är inte rädd för dem. Varenda pojke i stridsvagnarna har en mor och en familj, precis som vi." Det var modigt sagt och när vi tog farväl i snöryan undrade jag om jag någonsin skulle få se dem igen.

Ett år senare möttes vi igen, på exakt samma plats, vädet var det samma med grå himmel, en bitande kall vind och enstaka snöflingor singlar i luften. Tälten som hade fyllt boulevarden var borta och med dem en del av idealismen.

I november 2004 manipulerade dåvarande premiärministern Viktor

Dotter och mor. Valeria, 26, och Svetlana, 50, tycker att revolutionen var värd besväret, även om det har varit ett tufft år.

Foto: Chris Stephen

Janukovitj presidentvalet. Oppositionsledarna Viktor Justjenko och Julia Timosjenko organiserade en proteströrelse som fick namnet Den orange revolutionen, eftersom orange kommit att bli motståndets färg. Till sammans utgjorde de ett färgstarkt par: hennes skönhet stod i skarp kontrast mot hans hy som efter ett förgiftningsförsök av den hemliga polisen påminde om ett apelsinskal. Ett nytt val följde, varpå Justjenko blev president och utsåg Timosjenko till premiärminister.

Fortsättningen blev ungefär följande:

Timosjenko lanserade ett långtgående reformprogram och satsade samtidigt på att höja pensioner och statstjänstemännens löner, vilket ledde till ökad statlig skuldsättning. Justjenko beskyllde henne för att försöka köpa sig väljarstöd medan Timosjenkos anhängare i sin tur riktade anklagelser om korruption mot presidentens stab.

I somras beordrade Timosjenko sin parlamentsgrupp att inte stödja presidenten. För att kunna driva igenom nya lagar sökte Justjenko stöd hos sin gamle ärkefiende Janukovitj.

Bilden av de båda männen som skakar hand kom som en chock för många Kievbor och blev föremål för stark kritik från Timosjenko.

I oktober kom Justjenkos svar, Timosjenko avskedades och båda sidor anklagade varandra för korruption.

MEN DET ÄR INTE BARA detta bittert slut på *a beautiful friendship* som fått den orange färgexplosionen att tappa sin lyster. Reformerna har stannat på halva vägen, korruptionen är omfattande, utredningen av den gamla statsledningens förbrytelser har avbrutits och den ekonomiska utvecklingen är faktiskt dystrare än för ett år sedan. Den logiska frågan till Svetlana och Valeria blir: Var det värt besväret?

Utan minsta tvekan svarar de: "Ja!" Valeria avslöjar att hon haft en särskild anledning att stå där på gatan den första gången vi träffades. Dagen före valet hade hennes far, som var läkare och anhängare av oppositionen, avlidit efter en lång tids sjukdom. Hon hade delvis gått ut för att stödja hans önskan om ett fritt Ukraina.

"Man måste förstå vår historia", säger Valeria. "Under tre hundra år hade vi ingen frihet. Vi är kanske inte fria än, men vi har tagit ett steg på vägen."

Det har inte varit ett lätt år för mor och dotter. Svetlana har fått anpassa sig till ett liv som änka och Valeria blev av med sitt jobb på en resebyrå i mars i fjol. Resebyrån hade affärskontakter med den tidigare regeringen och blev en av förlorarna efter regimskiftet.

Fast Valeria har nu startat eget och dragit nytta av de nya tullbestämmelserna och säljer ukrainskt konsthantverk, bland annat trähästar för 1 000 euro styck, till Frankrike och Tyskland. Det vore synd att påstå att affärerna går lysande, det är ett slit-samt arbete och marginalerna är små, men Valeria hör till den nya sortens ukrainare som använder sin nya frihet till att göra affärer med utlandet.

LÄNGRE UPP PÅ KRESTJATIK stöter jag på Maxim Kukovski, en annan av revoltörerna som jag träffade förra året. Den gången var han en bister säkerhetschef i Pora, den mest radikala av de tältande protestgrupperna.

Hans uppgift var att stoppa säkerhetstjänstens infiltratörer som försökte ta sig in i den så kallade Tältstaden. Jag fick passera efter att ha visat mitt pass och presslegitimationen. Den gången var han mycket allvarlig. Nu visar han upp ett annat ansikte, glatt och skämtsamt.

Maxim pekar på ett av träden som flankerar gatan och berättar sitt sorgligaste minne från de fyra veckorna i Tältstaden. Det var där han hällde ut fyra liter av Jamesons irländska whisky. "Det var någon som skänkte den åt oss, men vi hade en stenhård anti-alkoholpolitik i lägret, så jag blev tvungen att kasta flaskan. Eller rätta-

Apelsindansen. Den 22 november firade Kievborna ettårsminnet av den orange revolutionen.

Foto: Pressens bild

re sagt, jag hällde ut den och det var precis här, vid trädet", säger han och betraktar marken där ett tunt grönt gräs växer. "Det där är den rikaste jordbiten i hela Kiev", tillägger han tankfullt.

Precis som Valeria har Maxim, 34, haft ett kämpigt år. Hans lilla datorföretag gick miste om ett antal uppdrag medan han bodde i Tältstaden och har ännu inte återhämtat sig. Reformpolitiken har minskat korruptionen, men har samtidigt skapat ett kaos inom förvaltningsapparaten som gjort all affärsverksamhet ytterst komplicerad, åtminstone i det korta perspektivet. "Det är svårt att få saker och ting gjorda nuförtiden", erkänner han.

Och den orange revolutionen?

"En stor framgång. Vi var tvungna att ta det steget." Som så många andra Kievbor menar han att revolutionen handlade om att ställa upp för demokratin, inte nödvändigtvis för Justjenko. "Det är annorlunda nu. När jag berättar för mina vänner i Moskva att jag inte har blivit stoppad på gatan av polisen på över ett år, tycker de att det låter otroligt. Den stora skillnaden är att nu i nästa val har människor äntligen möjlighet att välja. I de senaste valen har de inte kunnat det. Så nu har hoppet återvänt."

Den tidigare ledaren Leonid Kutjma var en gammal sovjetkoryfé som styrde en genomkorrumperad regim med hård kontroll över polis och medier. Han hade utsett Viktor Janu-

kovitj, en herre med kriminellt förflutet, till sin premiärminister och hoppades att kunna göra honom till president. Den orange revolutionen satte stopp för de drömmarna och mot dem båda har förundersökning inletts för korruptionsbrott.

För Kievborna fick den orange revolutionen ytterligare en betydelse. När nu klyftan vidgas mellan Ryssland och EU riktar Ukraina som en följd av revolutionen blicken västerut, inte mot öst.

President Vladimir Putin är i full färd med att centralisera Ryssland samtidigt som tendensen i övriga Europa går åt motsatt håll. Med två maktblock som glider åt var sitt håll antar Europakartan samma karaktär av svartvitt schackbräde som den senast hade under kalla krigets dagar. Majoriteten av länderna i Central- och Östeuropa och de baltiska länderna har knutit allianser västerut och blivit medlemmar av Nato och EU.

FJOLÅRETS VAL VAR ENKELT för ukrainarna. Den ukrainsktalande befolkningen i Västukraina lade sina röster för Justjenko som lovat att verka för EU-medlemskap. Det rysktalande Östukraina stödde Janukovitj som utlovade en tullunion med Ryssland, vilket hade gjort ett EU-medlemskap omöjligt.

En snabb uppskattning av folkets sammansättning ger vid handen att oppositionen hade alla chanser att vinna ett regelrätt val. Andelen ukrainsktalande är 60 procent och Janukovitjs enda utväg var följaktligen valfusk.

Jag erinrar mig att den skäggpryde professorn Olexy Haran, som jag träffade i dennes ämbetsrum en lördagseftermiddag förra året, befarade att splittringen skulle utmynna i ett regelrätt inbördeskrig. De båda sidorna hade ställts mot varandra tidigare. Efter revolutionen skickade Lenin ryska trupper för att slå ner den ukrainska självständighetsrörelsen och Stalins terror skördade miljoner offer bland ukrainarna. Under andra världskriget försökte vissa ukrainare ansluta sig till Hitler i hopp om att vinna självständighet. Efter kriget genomförde Moskva skningslösa repressalieaktioner.

År 2004 ville ingendera sidan ta till vapen och professor Haran menar att de kommer att hålla samman av det enkla skälet att båda sidor är rädda för konsekvenserna av en splittring.

"Var den orange revolutionen framgångsrik?" undrar Haran. "Jag vill svara ett rungande Ja på den frågan. Det viktigaste resultatet är att ingen längre kan missbruka statliga institutioner på samma sätt som tidigare."

Ett oförglömligt inslag i den

Forts. nästa uppslag

ÖVERBLICK/ VÄRLDSAKTÖR

■ ■ ■ EUROPEISK DIPLOMATI.

Tsunamikatastrofen var en global katastrof men ändå har diskussionerna i Sverige nästan uteslutande kretsat kring det nationella agerandet. Diskussionen om EU-samarbete också i utomeuropeiska frågor har varit märkligt frånvarande.

■ ■ ■ Men på vilket vis skulle EU kunna vara en global aktör?

Frågan genomsyrade ett seminarium om "den fortsatta utvidgningen och EU:s utrikespolitik" som anordnades av den borgerliga alliansen den 17 november. I egenskap av EU-kommissionär med ansvar för utvidgning talade Olli Rehn om vikten av att EU sprider värderingar som är förenliga med demokrati, mänskliga rättigheter, frihet och rättsstaten. Rehns målsättning är att få med Rumänien och Bulgarien 2009.

■ ■ ■ EU har många interna vinster att hämta på externt agerande, menade Ulrike Guéröt, statsvetare i Berlin. Det vore bättre att satsa på att bli en strategisk aktör på den globala arenan – vilket det också finns starkt folkligt stöd för – än att dividera om inre, konstitutionella frågor. Frågan om den europeiska konstitutionen bör lösas genom att man helt enkelt frigör den från fördragsreformer och i stället tar fram ett kort, 50-sidigt dokument med rättigheter och principer som intresserar medborgarna. Det skulle räcka som symbol, enligt Guéröt.

■ ■ ■ Diplomatiske stordåd i världspolitiken skulle förstås också ha stort symbolvärde för EU. Skulle EU-diplomati till exempel kunna stoppa Irans kärnvapenprogram? Den frågan ställer Mark Leonard i ett "papper" från Centre for European Reform. Han menar att den europeiska, diplomatiska metoden (incitament och sanktioner) är långt bättre än den amerikanska (isolering och hot om våld). EU:s mål måste vara att bromsa Irans kärnvapenprogram tills Teheran får en ny regim som är mer samarbetsvillig, menar Leonard: ett led i den ambitionen är att explicit utesluta militär intervention, eftersom det bara skulle få fler länder att ställa sig på Irans sida. Det är förvisso inte förvånande att författaren till *Why Europe Will Run the 21st Century* (2005) snarare sätter sin tilltro till EU än till USA, men man får ge honom rätt i att europeisk diplomati har stora utvecklingsmöjligheter.

RED.

Norman Manea, författaren till *The Hooligan's Return*, hoppas på opportunisterna när det gäller demokratibygget hemma i Rumänien.

En dissident korsar sina spår

BERTOLT BRECHT skriver någonsans att natten har tolv timmar, sedan kommer dagen. När järnridån föll blev Václav Havel president, Adam Michnik blev inflytelserik tidningsmakare och Wolf Biermann fick åtminstone tillbaka sin gamla parad-våning i Östberlin. Dissidenten, kalla krigets tragiske hjälte, genomgick med andra ord en *extreme makeover*. Undantaget från denna regel heter Norman Manea och är en rumänsk författare bosatt i New York. Medan författarkollegor och kritiker i väst oförtrutet lyfter fram honom som värdig kandidat till nobelpriset, framhårdar rumänsk press med att uteslutande omskriva honom som "den judiske dvärgen". *Axess* sammanstrålade med honom i Stockholm. Slumpen ville att det skedde samma dag som en viss barnaffär vid Odenplan sålt slut på hela sortimentet av skötväskor i rosa kamouflage-tyg, en detalj som utan vidare kunnat förekomma mellan Maneas vemo-digt ironiska parmar.

AXESS: Du lämnade Rumänien 1986. Nu är du tillbaka i Berlin, alltså i den stad där din exil började. Men på de nitton år som gått har allt ändrat skepnad, Europa, Rumänien, Berlin.

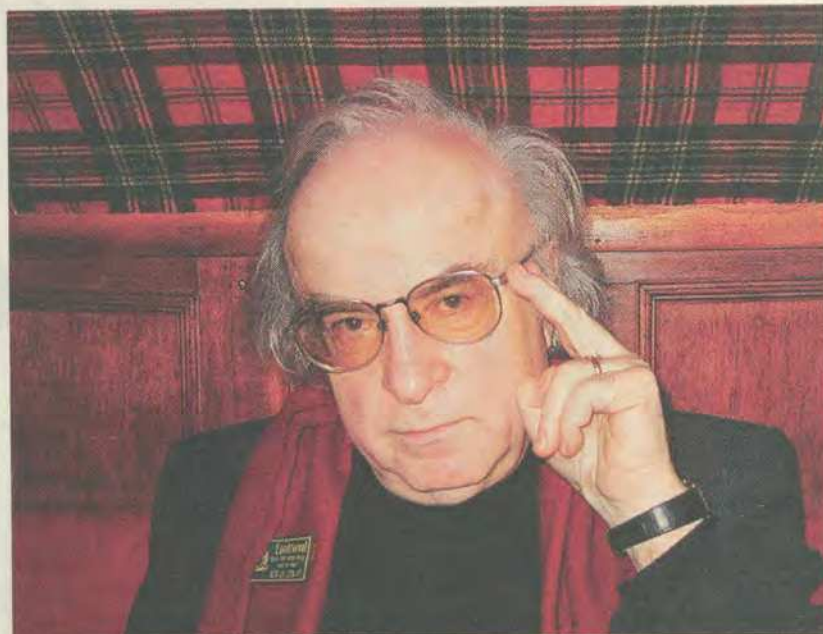
MANEA: Ja, men allt ändrar ständigt skepnad. I min barndom var Berlin skräckens huvudstad. Som femåring deporterades jag till koncentrationslägret i Transnistrien (själv kallar jag det Transtristien), och även om det var rumänska fascister som satte mig där kom inspirationen från Berlin. Det första mina föräldrar gjorde

sedan vi befriats var att anställa en tysk privatlärare, eftersom uniformerna och stövelklackarna nu tillhörde det förflutna medan klassisk tysk bildning framstod som en investering för framtiden.

Jag kom till Västberlin när järnridån fortfarande var en realitet. Till-sammans med en fransk författarkollega promenerade jag i timmar längs muren och han upphörde aldrig att klaga över känslan av instängdhet. Det är fasansfullt att tvingas leva i en bur, muttrade han, och jag förstod det inte, därför att muren för mig var själva förutsättningen för den blandning av frihet och trygghet som jag den gången kände. Och nu är jag alltså tillbaka igen, och åren har förvandlat mig till en amerikansk medborgare som arbetar i en villa i Berlin-Wannsee, och var gång jag passerar den där andra villan i Wannsee, där beslutet om den "slutgiltiga lösningen" togs, inser jag att ingenting är slutgiltigt. Jag är själv beviset för att det inte finns någon slutgiltig lösning.

AXESS: Muren som trygghetsfaktor?

MANEA: Jag kände att det var välgörande att en mur av betong nu låg mellan mig och förtryckarna. Västberlin var en stad som uteslutande tycktes befolkad av poeter och spioner. Det ryktades om den grå arbetsstyrka av östtyska Stasi-agenter som varje morgon "checkade in" i Västberlin och efter en hård dags slit (många poeter, många protokoll) på kvällen åkte hem till öst igen. Vi immigranter misstrodde telefonerna, som förmodligen var avlyssnade.

AXESSINTERVJU

Norman Manea

AXESS: En effekt av murens fall är att Bukovina, dina hemtrakter, åter placerats på kartan.

MANEA: Det är den stora förtjänsten med EU. Sakta men säkert lappas nu allt samman som gick sönder under och efter första världskriget.

AXESS: I den tyska dokumentärfilmen *Dieses Jahr in Czernowitz* (I år i Czernowitz) står du framför synagogan i din hemstad och säger att den sista utopin som återstår är hoppet om kejsar Frans Josefs återkomst. Kanske menar du allvar?

MANEA: För Robert Musil var det habsburgska väldet en gigantisk byråkratisk apparat, medan Joseph Roth definierade sitt förlorade hemland som världens största producent av personliga tragedier. Ett imperium kan aldrig vara perfekt, eftersom det alltid bebos av bristfälliga och därmed älskvärda varelser. Men kanske kom dubbelmonarkin ganska nära ett *mänskligt* paradis? Åtminstone var det ett tolerant samhälle...

AXESS: 1900-talets Rumänien där- emot...

MANEA: ... förstår man bäst genom

att konsultera statistiken. 1949 hade kommunistpartiet 1 000 medlemmar, fyrtio år senare – när systemet kollapsade – hade siffran skenbart stigit till 4 miljoner. Jag säger skenbart, för antalet kommunister förblev förmodligen konstant: tusen själar som brann för Lenin och senaste fem-årsplanen. Resten var opportunist, människor som lät sig mutas av en smula välstånd, ett bättre jobb, lite godsaker till jul.

AXESS: Efter 1989 var det dem man var hänvisad till. Men hur bygger man en stabil demokrati med hjälp av fyra miljoner opportunist?

MANEA: För det första byts aktörerna successivt ut. De gamla dör bort och ersätts av nya generationer. Men ännu viktigare: opportunist måste inte vara något negativt. Den som är opportunist i ett fascistiskt eller kommunistiskt samhälle får förr eller senare blodfläckar på kläderna. I en demokrati kan det tvärtom vara så att man behöver opportunisten... Han eller hon som – utan övertygelse men med stor energi – kämpar för det rätta, därför att det är lukrativt. En antisemitisk tandläkare tjänar (åtminstone i teorin) mindre än sina vidsyntare kollegor. RED.

Den perfekta granen

I veckor höll de på, flera personer på heltid, för att färdigställa "Stenbecks gran" på Skeppsbron i Gamla stan. Från *Axess* redaktion har vi kunnat bevittna vilket enormt arbete som krävs för att förverkliga idén om den perfekta granen. Bakom varje gren ligger ett sjå. Svårare är det för dem som är hänvisade till det ordinarie utbudet: granbristen lär vara större än någonsin i år. Man kan också

betänka att implanteringen av gran i Sydsveriges skogar gjorde stormen Gudruns framfart extra skadlig. Vårt förhållande till barrträden känns ibland lite krystat. RED.

Och allt blir åter ett

Nu, snabbt, innan vintermörkret sänker sig över igensnöade gator och Adventskalendern omtöcknar våra sinnen så att högra hjärnhalvan ej längre vet vad den vänstra tänker,

nu är högsta tid att begrunda definitionen av ordet *integration*. Den lyder som bekant: *sammansmältning av olikartade delar till en helhet*.

Det där var ju tråkigt nog på väg bort. Under några iskalla år mot slutet av förra seklet föreföll folkhemmet nedmonterat och ersatt av extremindividualisternas singelhus-häll. Sverige som förverkligad dystopi: ett land befolkat av nio miljoner människor med hörlurar som alla lyssnar på olika melodier.

Forts. Revolutionen återuppstår ...

orange revolutionen är den humor som likt hålen i en schweizerost genomsyrade allt. Under en fas av upproret beskyllde Janukovitjs fru demonstranterna för att vara höga på apelsiner. Konkret anklagade hon dem för att injicera förbjudna, men lustframkallande preparat i de oskyldiga frukterna, varpå oppositionen ögonblickligen lät sig avbildas framför ett jättelikt stånd med apelsiner i vilka injektionsnålar satt instuckna.

NÄR MAN STRÖVAR längs gatorna i Ukrainas vackra huvudstad, förbi kyrkor med gyllene kupoler och tittar ner från höjderna på den mäktiga Dneprfloden känner man en optimism i luften. Trots det geografiska läget känns Kiev mera som en centraleuropisk storstad än en östeuropeisk. Atmosfären i kaféerna och barerna är gemytlig och avspänd, skämten och satiren påminner mer om Prag eller Kraków än om det fatalistiska Moskva.

Visumfriheten har öppnat landet för turister från väst och uppståndelsen kring den orange revolutionen gjorde i ett slag hela världen medveten om Ukrainas existens. Desmond Reid, som driver Kievs första irländska pub, berättar att när han för ett år sedan talade om för folk att han bodde och arbetade i Ukraina blev reaktionen: "Var då? Är det i Ryssland?" Numera, tillägger han, vet alla var Ukraina ligger. Nere vid flodstranden har Europas första "orange" konstnär utställning. Det är polacken major Walde- mar Fydrych. Han lade titeln "major" till sitt namn för att slippa undan militärtjänsten. Vid mönstringen infann han sig iförd majorsuniform och övertygade alla om två saker, dels att hans högsta önskan var att tjänstgöra i armén, dels att han var galen.

I Polen på 1980-talet var han en av männen bakom det "orange alternativet" som med satir och den orange färgen som vapen hänade kommunistregimen. När han nu besöker

Ukraina finner han överallt bevis för att revolutionen inte mist sin gnista och att det "orange alternativet" fortfarande är vid liv. Ett samhälle där humorn segrar är för honom ett fritt samhälle. "Vi befinner oss nu i en situation där ukrainarna har friheten att skratta åt sina politiker och det är ett gott tecken."

Förra året stötte jag även på vissa Janukovitjanhängare. Nu har det blivit glest i deras led, och stödet för honom är koncentrerat till de etniskt ryska områdena österut, Krim och Odessa. Kiev däremot är en helt orange stad.

RYSSARNA STÖDER fortfarande Janukovitj trots att hans styre var en diktatur som kontrollerade massmedierna och försökte krossa demokratin. De har naturligtvis sina motiv,

ett viktigt inslag är språkfrågan. Den nya regeringen hävdar att landet bara kan ha ett officiellt språk, nämligen ukrainska. Ändå är det hela fyrtio procent av befolkningen som inte talar ukrainska. Etniska ryssar känner sig hotade och uppfattar sig själva som andra klassens medborgare i

sitt eget land. Så länge detta förhållande består kommer landet att förbli delat.

INFÖR ÅRS DAGEN av revolutionen pryder sig Kiev på nytt i orange. Souvenirstånden säljer orange kepsar, scarves och muggar med revolutionens slogan: *Tak!* (Ja!) För en filminspelning om revolutionen har Tältstaden byggts upp på nytt, nu som kopia. Och i reklambranschen går alla annonser, oavsett om det gäller ett lokalt rockband eller den senaste mobiltelefonen, i den orange färgen. Revolutionens kanske viktigaste budskap var att om någon regim – Justjenkos inkluderad – tar sig friheter med demokratin, så kommer folket att gå ut på gatorna och stoppa dem.

"Revolutionen var en seger för folkets makt", säger Desmond Reid. "De har klarat av det en gång och de kan göra det igen."

**ORDET
Marknadsislam ...**

... kallar den franske statsvetaren Patrick Haenni en marknadsanpassad islam som sprider sig i Egypten, Turkiet och Indonesien. Den tillåter kompromisser med väst, självförverkligande och framgång – men påminner också om nykonservatismen i USA, lär Haennis bok *L'islam de marché* (Seuil/La République des idées 2005, www.repid.com).

Men alla trender vänder till sist och 2005 var ett storartat år för integrationer. Aldrig tidigare har så många olikartade delar samman- smält till en enda skimrande helhet: *Svenska Dagbladet* och Barbro Holmberg, Åke Green och Jesus Kristus, Harold Pinter och Slobodan Milosevic, folkpartiet och Securitas. Fler förföriska konstellationer är säkert att vänta. Kanske borde Rosenbad redan nu headhunta en framtida desintegrationsminister. RED.

Det finns en rik flora myter kring ordet lagom. En målar upp bilden av vikingarnas blöta fester. Lagom var den mängd öl som behövdes för att det skulle räcka laget om. En annan berättar att vi svenskar är ensamma i världen om att ha ett sådant ord.

Den första myten är enklast att avliva. Ordet lagom är en böjningsform av lag, så ordet betyder "rätt", helt enkelt. Dessutom, varken vikingarna själva eller senare släktled förknippas med lagom ölkonsumtion.

Den andra myten har sin grund i att många suddat och kliat sig i nacken och frågat sig hur de ska få till ett lagom på ett annat språk. Det går att säga, men det kostar ganska många ord: *with moderation, the right amount* och *just enough*. På franska blir det inte lättare. *Assez* känns inte mitt i prick, och *juste ce qu'il faut* blir ännu fler ord än vi behövde på engelska.

Och då börjar vi tänka: kan de inte ens säga det utan besvär, så kan de säkert inte heller tänka tanken att för mycket och för litet skämmer allt. Och precis så ser det ut att vara. Fransmännen har visserligen *haute couture* och engelsmännen har *Savile Row*, men det är vi som har Hennes & Mauritz. Fransmännen kan vara chevalereska, engelsmännen kan vara *casual*, men finnarna är stela som (finska) pinnar. Det är vi som är lagom och vi bor i landet Lagom.

**Fransmännen har visserligen haute couture
och engelsmännen har Savile Row, men
det är vi som har Hennes & Mauritz.**

Och tänker vi ännu längre sväller den nationella stoltheten långt över lagomgränsen. Det finns något sinnrikt med ordet lagom. De flesta ord markerar en ytterpol. Hur långt är det till Uppsala? Hur dyrt är det med Uppsalapendeln? Hur många åker med tåget? Det blir oftast fel med motsatsorden: kort, billigt och få. Men lagom är lika långt ifrån båda ytterpolerna. Det är lagom långt betyder att både distans och närhet är under kontroll. Och denna semantiska trollkonst skulle vi alltså vara ensamma i världen om.

Visserligen, menar psykologvister, kan man säga allt som är värt att säga på alla språk, men vissa begrepp är enklare kodade på vissa språk än på andra. Och kodbarheten är ofta ett tecken på hög frekvens, och hög frekvens kan göra att begreppet blir mer *top-of-mind*, det vill säga mer närvarande i våra medvetanden, vilket ökar frekvensen ytterligare. Det är ordet lagom som gjort oss så lagom, men först och främst är det ett uttryck för vår sanna lagomnatur.

Nå hur är det i själva verket? Vi behöver inte förflytta oss många mil västerut för att komma till Norge där exakt samma begrepp heter *passe*. Den lilla folkspillra som talar nynorsk säger förresten lagom, och det är minsann inte något låneord från oss, för en nynorsktalare ljuter hellre en kvalfylld död än lånar ett ord från ett annat språk.

Myten är redan spräckt, men jag strör gärna salt i sår, för vi har minst ett språk till. Japanskan har två, kanske tre lagomord. Först det ganska välkända *wa* – harmoni. Men det gills kanske inte eftersom det inte kan användas för våra vardagliga bekymmer med lagom varmt och lagom salt. Det kan däremot adverbet *hodo* som används i sammanhang som vispa lagom. Det andra är *kagen* som används just om avvägning mellan poler: inte för varmt, inte för kallt. Och till vår förargelse: *kagen* är ett sammansatt ord som består av "lägga till" och "dra ifrån". Alltså den tvådimensionella värld som vi var så stolta över.

Så lagom roligt!

**LARS
MELIN**

Docent i svenska

Politiska försök att designa vetenskapen

UTBLICK/ Intelligent design. Bokstavstroga kristna tror sig ha funnit ett alternativ till Darwin. En sammanblandning av religion, politik och vetenskap skapar destruktiva tankemönster i USA.

MATS WIKLUND

Frilansskribent

SCOPESRÄTTEGÅNGEN år 1925 var ett avgörande slag mellan tro och vetande i USA. Läraren John Scopes ställdes inför rätta för att ha trotsat den lokala skolnämndens förbud att undervisa om Darwins teorier. Uppmärksamheten kring rättegången var enorm. Scopes försvarades inte bara av dåtidens stjärnadvokat Clarence Darrow utan av hela det upplysta, liberala USA. Journalisten och kolumnisten H. L. Mencken firade högtidsstunder i beskrivningar av provinsial trångsynthet. Scopes förlorade rättegången, men blev moralisk segrare. Tennessee framstod som ett reservat för byfånar.

80 år efter Scopesrättegången har amerikanska elever svårt att komma undan Darwin. Högsta domstolen förbjuder religiösa uttorkningar i undervisningen. Fakta, inte tro, ska vara vägledande. Därmed borde dörren vara stängd för kreationisternas motstånd mot utvecklingsläran.

Men *intelligent design*-rörelsens förespråkare har fått in en fot genom dörren genom att hävda att Darwin visserligen inte har helt fel, men att hans teorier undermineras av nya upptäckter i molekylärbiologi och matematik. De återoppar alltså inte direkt en högre, religiös makt, men gör gällande att vetenskapliga invändningar mot Darwins teorier bevisar att något annat, ett slags genomtänkt plan, ligger bakom arternas uppkomst.

Vad denna plan skulle bestå i förklaras inte. Men det kan förstås röra sig om ett gudomligt ingripande. Intelligent design är den högre ordning och plan som ställs mot utvecklingsläran. Detta tilltalar många av landets kristna, som har uppfattat Charles Darwins teorier om en gradvis och slumpartad utveckling som kränkande.

PÅ ETT PLAN har ID-rörelsen och dess tankesmedja Discovery Institu-

te i Seattle haft minimalt inflytande. Dess representanter hålls för skojare och sekterister av nästan alla seriösa bedömare. Bushs vetenskapliga rådgivare, John Marburger, har försvarat utvecklingsläran som en hörnsten i modern biologi och avfärdat intelligent design som ovetenskaplig. Få republikaner är beredda att låta Darwins teorier ersättas av kreationism. Men ID-rörelsen har penningstarkt stöd och duktiga PR-makare.¹ I 20-30 delstater diskuteras nu på lokalpolitisk nivå behovet av "alternativ" till utvecklingsläran.²

Denna uppfattning har också fått stöd i Vita huset. President George W. Bush hävdade i våras att det borde finnas utrymme för olika tolkningar i skolundervisningen. Han var emellertid noga med att inte specificera vilket skolämne det gällde. Intelligent design kan ju studeras inom sociologi, filosofi eller samhällskunskap, men i biologi blir det en annan sak.

I november rekommenderade skolnämnden i Kansas delstatens skolor att presentera alternativ till utvecklingsläran. Men den gick längre än så och ifrågasatte den vetenskapliga grund på vilken Darwins teorier vilar. Elever ska därför stude-

ra de delar av utvecklingsläran som anses "kontroversiella".

Beslutet, fattat av en djupt splittrad skolnämnd, väckte stor uppmärksamhet och uppfattades som en betydande seger för anhängarna av intelligent design.

– *Science is not democracy*, förkunnar Jay

Lebav. Från tjänsterummet på Nation Research Council i Washington förbereder han moteld mot ID-rörelsen.

– ID-rörelsens strategi kan sammanfattas i tre ord: "Teach the controversy!" Den vill göra gällande att vetenskapssamhället inte är överens. Den beskriver en oenighet som inte existerar, men har varit mycket skicklig i sin marknadsföring.

Nu måste vetenskapen och forskningen försvaras – och förklaras.

– Vi har två problem, säger Lebav. Det första är att många har en diffus uppfattning om innebörden av begreppet teori. De förstår inte hur en teori byggs upp och testas. En teori uppfattas i stället som en gissning och ett tyckande. Och det ger ID-rörelsen möjlighet att lägga fram sin sak: det handlar ju om teorier, varför ska bara en sida få nå ut? Det andra är att amerikaners känsla för rättvisa gör dem mottagliga för något som inte har ett dugg med vetenskap och teorier att göra. Men det är vårt fel att tilltron till de här idéerna ökar, eftersom vetenskapssamhället alltid har fört debatten internt.

Men det ska det alltså bli slut med. Intelligent design kommer att bemötas med upplysning och information på bred front: i skolor, i trossamfund och i medierna.

I nyhetsbrevet *NCSE Reports*, som ges ut av National Center for Science Education i Berkeley i Kalifornien, kan man följa ID-rörelsens utveckling, delstat för delstat.³ Det är ett öppet forum, men det råder inget tvivel om att *NCSE Reports* tar hotet på största allvar.

Också Al Teich ser allvarligt på ID-rörelsen. Han finns vid American Academy for Advancement of Science, ett par kvarter från National Research Council, och liksom Jay Lebav förbereder han sig för strid för vetenskapen. Biologilärare i Mellanvästerns småstäder och på Söders landsbygd vet att Darwins teorier riskerar att möta motstånd i klassrummen. De behöver uppbackning. I en opinionsundersökning ansåg 64 procent att skapelseberättelsen kunde läras ut parallellt med utvecklingsläran.⁴

– ID är inget nytt fenomen. Flera år före rättegången mot Scopes uttalade vår organisation sitt stöd för undervisning av utvecklingsläran, just för att bemöta denna typ av kritik. Historien upprepar sig, säger Teich.

BÅDE AL TEICH och Jay Lebav menar att ID-rörelsens framgångar till stor del beror på allmän okunskap.

– Vad vi ser är också ett genuint amerikanskt fenomen, säger Teich.

Intelligent design skulle aldrig accepteras i Europa, inte ens i det katolskt dominerade södra Europa. I USA finns en annan mottaglighet som botten i kultur och historia. Vetenskapen och utvecklingsläran uppfattas därför som angrepp på tro och självuppfattning.

Det är tacksamt att förlöjliga ett USA där två av tre medborgare är övertygade om att människan skapades av Gud och många tror på änglar.⁵ På American Museum of Natural History i New York pågår en stor utställning om Darwins liv och gärning. Det säger något om tidsandan när *New York Times* beskriver utställningen som kontroversiell. Museets ledning är på defensiven och förklarar att syftet uteslutande är att uppmärksamma Darwin och hans betydelse för vetenskapen. I utställningen likställs intelligent design med kreationism.

Al Teich är övertygad om att ID-rörelsens framgångar också kan kopplas till den kristna högerns politiska inflytande. Bush är själv "pånyttfödd" och i kretsen kring honom finns flera bokstavstroga kristna. Intelligent design ingår i det republikanska partiets strävan att värda viktiga väljargrupper och befästa positionen som försvarare av "moraliska värden".

KANSKE SER VI i dag symptom på en mer långsiktig trend, vetenskapens politisering. I boken *The Republican War on Science* skildrar journalisten Chris Mooney en strategi som går ut på att konsekvent och medvetet vantolka forskningsresultat som strider mot den republikanska dagordningen.⁶ Det gäller forskning inom många områden, som miljö, stamceller, hälsa, sexualitet och dro-

Olika läror. Böckernas bok och biologiboken har blivit arga konkurrenter.

Foto: Scanpix

ger. Till den religiösa högerns förfogande står ett stort nätverk av organisationer, företag och individer.

I *New York Review of Books* gör den framstående historikern och troende katoliken Gary Wills en förödande genomgång av den religiösa högerns inflytande över Vita huset och det republikanska partiet. George W. Bush har placerat kristna fundamentalister i en rad myndigheter. Syftet är att motverka abort, kondomer, sexualundervisning, aidsrådgivning, stamcells forskning och sprut- och nålutbytesprogram. Önskade fakta och forskningsresultat ignoreras.⁷

I rättvisans namn ska framhållas att amerikanska presidenter, både demokrater och republikaner, i alla tider har åberopat forskning för att ge sina åsikter större auktoritet. Men enligt Mooney är den ideologiska manipulation som republikanerna ägnar sig åt något nytt. Vetenskap som inte passar dem misstänkliggörs och påstås vara resultatet av en liberal dagordning. Mooney citerar Bush-rådgivaren Karl Roves hånfulla definition av en demokrat: "somebody with a doctorate".

I SILVER SPRINGS i delstaten Maryland bor en av dessa demokrater med doktorsexamen, Daryl Domning. Denne paleontolog vid Howard University i Washington, vars visitkort till största delen täcks av en val, är både djupt troende katolik och anhängare av utvecklingsläran. Daryl Domning är givetvis långt ifrån ensam om att förena tro och

vetande. Men han bedriver också en upplysningskampanj som utgår från hans egna erfarenheter som kristen vetenskapsman.

Ett land som är känt för sina världsledande och oberoende forskningscentra lever farligt om dess vetenskapsmän börjar misstros och förlorar anseende i allmänhetens ögon. Att intelligent design kan uppfattas som en fullt hållbar teori och ett "alternativ" till Darwin, antyder att upplysning och rationalism står inför en utmaning av ett helt annat slag än den inskränkthet som mötte Scopes.

Daryl Domning besöker sedan flera år regelbundet olika församlingar och berättar om varför Darwin inte står i motsatsställning till Gud. Mottagandet är nästan alltid positivt.

– Men jag predikar till största delen för redan övertygade. Det här är inte Kansas eller Alabama.

Vi sitter vid matbordet i hans lilla förortsvilla. Omgivningen är lumvig, människor är liberala och välutbildade. Detta är inte den bästa jordmånen för intelligent design.

– Intelligent design har många och olikartade representanter men deras gemensamma syfte är att infiltrera skolorna och föra in religion i undervisningen bakvägen. Målsättningen är att stärka en socialt och politiskt konservativ dagordning. Darwin ses som roten till det onda, ateistiska och liberala USA som måste bekämpas, säger han.

Daryl Domning talar eftertänksamt om riskerna med att tolka Bibeln bokstavligt. Det ger inte bara upphov till antiintellektualism och vetenskapsfientlighet, utan påverkar också den amerikanska självbilden. Detta är en aspekt som även tas upp av Jay Lebar och Al Teich. USA:s kristna höger ser tillvaron som en kamp mellan gott och ont. Kompromisser och pragmatism i trosåskådningen accepteras inte. Denna inställning färgar i hög grad av sig på det politiska engagemanget. Även här ser man antingen vänner eller fiender. Så uppstår det destruktiva tankemönstret bakom det politiskt delade USA. ■

Fotnoter:

- 1 "Politicized scholars put evolution on the defensive", *New York Times*, 21/8 2005.
- 2 "Master planned", *New Yorker*, 30/5 2005.
- 3 www.ncseweb.org
- 4 "Teaching of creationism is endorsed in new survey", *New York Times*, 31/8 2005.
- 5 "Intelligent design rears its head", *The Economist*, 30/7 2005.
- 6 Chris Mooney, *The Republican War on Science*, Basic Books 2005.
- 7 Gary Wills, "Fringe Government", *New York Review of Books*, 6/10 2005.

SYDAMERIKA

Spillror av ett svunnet Brasilien

TROPIKMINNEN. "Jag fotograferade för att det var tvunget, men alltid med känslan av att det var en förlust av tid, en förlust av uppmärksamhet", säger Claude Lévi-Strauss som svar på frågan om fotografiet förmått fånga ett Brasilien i förändring. Hans bok *Tristes tropiques* från 1955 (*Spillror av paradiset* i svensk översättning) utgör kanske den mest berömda antropologiska utforskningen av Brasiliens inre.

Claude Lévi-Strauss flyttade som ung sociologilärare till São Paulo år 1935, för att sedan bege sig in i området Mato Grosso och dess tropiska marker och regnskogar, där han lärde känna indianfolk som Bororo och Nambikwara. I dag är Lévi-Strauss 97 år och bor i Paris och eftersom det råkar vara "Brasiliens år" i Frankrike har det utkommit en mycket liten intervjubok, *Loin du Brésil* (Långt från Brasilien, förlaget Chandeigne), i vilken han talar med Véronique Moutaigne om sin relation till Brasilien.

När han kom dit på 1930-talet var det naturen och de snabbt växande städerna som fascinerade mest. Det

sades då att det byggdes ett hus i timmen i São Paulo. I Brasilien kunde en stor stad byggas på ett par år, medan det i Europa tagit sekler. När Lévi-Strauss återvände till São Paulo 1985, tillsammans med president Mitterrand på ett statsbesök, hade antalet invånare i staden ökat från en miljon till femton. Men hur världen kommer att se ut framöver vill Lévi-Strauss inte sia om: "Världen som jag kände och tyckte om hade 2,5 miljarder invånare, världen av i dag rymmer 6 miljarder människor. Det är inte längre min värld."

Ändå händer det att han får besök av det Brasilien som var. En dag kom två lärarkollegor tillhörande Bororofolket in på Lévi-Strauss kontor på Collège de France och började dansa och sjunga: exakt samma sånger som han hört sjuttio år tidigare. Det är märkligt att föreställa sig två lärare, sannolikt propert klädda, dra i gång en Bororodans inne på det stelt högtidliga Parisinstitutet. Delar av de brasilianska urinvånarnas kultur tycks trots allt leva vidare, även om den tar sig rätt så annorlunda uttryck. RED.

Santa Maradona mot skyarna

ARGENTINA. Fotbollsgeniet Diego Maradona, helgonförklarad av staden Neapels fotbollsfans på sin tid, men på senare år mest känd för sina synder, pendlade i vintras mellan liv och död.

Nu har han likt fågel Fenix rest sig ur askan. Efter en vistelse på en kubansk drogavvänjningsklinik, följd av en magoperation i Colombia, väger han 50 kilo mindre. Sedan i våras väcker den forne knubben entusiasm hos allmänheten med sin egen stjärnspäckade tv-show, *La noche del diez* – En kväll med tian. Gästerna, rekryterade bland allsköns storheter (från Brasiliens Pelé till Mike Tyson), tilläts dock inte överglänsa sin värd, och då och då görs avbrott för visning av ett oförglömligt Maradona-mål.

I ett av de senaste programmen intervjuades Fidel Castro, en av Diegos idoler. Castro uppmanade uttryckligen Maradona att leda protesterna mot George W. Bush under det panamerikanska toppmötet i den argentinska badorten Mar del Plata. Löftet infriades omedelbart. Framför ett hav av vajande Che Guevara-fanor, flankerad av Venezuelas president Hugo Chávez och de bolivianska coca-odlarnas ledare, uppträdde Maradona som den mest högljudde frihandelskritikern och kallade Bush "avskräde".

Nyligen gjordes en enkät där 51 procent av argentinarna svarade att Maradona är den som bäst represen-

terar deras självbild. Han vann knappt över general José de San Martín, självständighetskrigens hjälte. Maradonas popularitet går inte att hejda och nästa år fortsätter tv-serien.

Avståndet mellan "El diez" och "Dios", Gud, är krympande. De mest devota anhängarna grundade för tre år sedan Maradonakyrkan, som uppger sig ha niotusen troende fördelade på 25 länder.

Den tidigare presidentkandidaten, liberale Ricardo López Murphy, oroar sig för att Maradona ska slå mynt av sin hjältegloria och ge sig in i politiken på allvar. Skulle han ställa upp i ett presidentval är det fara värt att han vinner. En anti-globalistisk USA-hatare med kroniska hjärnskador av narkotikamissbruk – är det Argentinas frälsare?

LOUISE BELFRAGE

Maradona. "El diez" eller "Dios"? Foto: Pressens bild

ÖVERBLICK/ Proteststämning. Brinnande franska förorter har fått stor uppmärksamhet på sistone. Men det protesteras också på annat håll. Nedslag i Kina, Georgien och Jordanien.

I harmoni med en sur natur

VAR STILLA SOM ett berg och flyt som en stor flod, lyder en uppmaning från Lao-tse. Också andra taoismens visdomsord spreds över världen genom Benjamin Hoff's bästsäljare *Tao enligt Puh*. Sedan kom *Te enligt Nasse*, Nalle Puhs ängslige vän, och vem vet om det inte börjar bli dags för Sur enligt Ior. Också i taoismens hemland har invånarna fått nog av att lugnt och stilla bara vara. Det sociala missnöjet i Kina har vuxit i takt med ekonomin. År 2004 deltog sammanlagt 3,7 miljoner individer i 74 000 "massincidenter": strejker, ockupationer, uplopp och demonstrationer. Det kan jämföras med 730 000 deltagare i 10 000 sådana tilldragelser år 1994.

Den kinesiska regeringen har bemött protesterna växelvis med morot och med piska, ett slags plåstermetod som inte har visat sig framgångsrik, menar Kinaforskaren Minxin Pei (*Financial Times* 7/11). Orsaken till det onda är enligt Pei en politik som medborgarna uppfattar som orättvis och skadlig för deras intressen. Sedan 2002 handlar det framför allt om myndigheternas beslagtagande av land, vilket har gjort miljoner bönder jordlösa. Vidare har fattigdom, kollapsade sjuk-

Bärbar protest. Medborgerliga uttryck matchar de flesta samhällen.

vårdssystem och miljöförstöring följt med den ekonomiska tillväxten.

Den växande sociala oron utgör inget akut hot mot kommunistpartiets överlevnad, menar Pei, men underminerar den politiska stabilitet som behövs för välbefinnande och skapar ett dilemma för regeringen, vars legitimitet undergrävs samtidigt som den får svårt att bemöta missnöjet utan att bli mer tolerant och öppen.

PRESIDENT HU JINTAO är inte den öppenhetens "Gorbatjov" som vissa optimistiska bedömare hoppades vid hans tillträde, påpekar den franske

analytikern Bruno Philip (*Le Monde* 18/11). För att bemöta missnöjet har Jintao lanserat konceptet "social harmoni". Det är ett sätt att säga att regeringen lyssnar på medborgarna – men också att missnöjesyttringar måste stanna inom gränsen för vad makten tillåter.

Men egentligen lever ju de protesterande medborgarna vidare enligt taoismens ideal om harmoni med naturen: de stora floderna i miljöförstörelsens Kina kan numera växla hastigt mellan torka och översvämningar, och resa sig i vredesmod mot ödesdigra dammbyggen. RED.

Missnöje i generna?

KNAPPT HAR GEORGIERNAS gjort sig kvitt vanan att ständigt protestera förrän det är dags igen, menar skribenten Guiorgui Oudzilaouri i dagstidningen *Akhali Taoba*: "Känslan av tacksamhet mot myndigheterna ligger inte i våra gener. Vad makten än gör – om den så skulle bygga skyskrapor på varje gata och motorvägar i varje by – är det samma sak." Ingen av Georgiens tre senaste statschefer har lyckats vinna befolkningens gillande, skriver Oudzilaouri. År 2004 valdes Mikhail Saakachvili till makten (som världens yngsta statschef, 36 år gammal). Han lovade att bekämpa korruption och fattigdom samt att få in landet i Nato men har tappat i popularitet på grund av sina auktoritära och populistiska tendenser.

Landets nya utrikesminister, Guéla Béjouachvili, säger i en intervju i tidningen *Svobodnaia Gruzia* att Georgien inte bara siktar på medlemskap i Nato utan även i EU. "Transkaukasien existerar inte längre. Numera finns sydöstra Europa."

Men hur länge Georgiens regering blir kvar vid makten är alltså osäkert, om man får tro Oudzilaouri. Han frågar sig om Saakachvili inte skulle trivas bättre i Turkmenistan än bland missnöjda georgier, men den platsen är ju redan upptagen. RED.

Citerade artiklar finns översatta till franska i *Courrier International* 24/11 2005.

Den dansande kravallpolisen

HUR BEMÖTA protesterande medborgare? Kravallpolisen i Jordanien började dansa och sjunga. Det var 1997, då en mängd jordanier hade samlats för att protestera mot en israelisk mässa i Jordanien som syftade

till att stärka handelsförbindelserna mellan länderna. Kravallpolisens märkliga agerande analyseras av statsvetaren och Mellanösternexperter Jillian Schwedler i artikeln "Cop Rock: Protest, Identity, and Dancing

Riot Police in Jordan" (*Social Movement Studies* Vol. 4, Nr 2, September 2005, Routledge). Hon menar att polisen började dansa och sjunga traditionella sånger för att visa sin lojalitet till hemlandet, en lojalitet som

ifrågasattes av demonstranterna. Det blev, enligt Schwedler, en kamp om "det jordanska", i en nation splittrad mellan palestinier och invånare med rötter på östbanken och i västra arabvärlden. RED.

Besserwisser av Anders Mathlein

Oklar rekrytering av politiska tjänstemän

BIRGITTA NIKLASSON

Fil. dr i statsvetenskap

UNDER DE SENASTE månaderna har regeringen vid ett flertal tillfällen kritiserats för att inte utöva sin utnämningssmakt på ett ansvarsfullt sätt. Det är dock inte bara högt uppsatta tjänstemän som utses enligt oklara kriterier i Sverige. Samma typ av rekrytering tillämpas även vid tillsättningen av den politiska ledningen på departementen. Statssekreterare, politiskt sakkunniga och pressekreterare som fungerar som ministrarnas personliga stab handplockas utan något formellt ansökningsförfarande. I dag utgör dessa politiska tjänstemän mer än hundra individer. Det är en markant ökning sedan 60-talet, då gruppen i stort sett enbart bestod av statssekreterare, som dessutom inte hade en lika politisk roll som i dag.

På grund av deras nära samarbete med ministrarna är det rimligt att anta att de politiska tjänstemännen på regeringskansliet har ett betydande inflytande över utformningen av svensk politik. Trots detta har de inte fått särskilt mycket uppmärksamhet från vare sig journalister eller forskare. Jag hävdar att det är på tiden att denna grupp granskas närmare, bland annat eftersom rekryteringsprocessen medför att de saknar legitimitet både som tjänstemän och som politiker. I nuläget genomgår de inte ett öppet och formellt rekryteringsförfarande som visar att de är de mest kompetenta tjänstemännen för uppdraget, men de är inte heller politiker som åtnjuter folkets förtroende. Visserligen leds de av en minister som måste ha riksdagens förtroende och formellt sett avgår den politiska staben tillsammans med ministern. I praktiken är det emellertid vanligt att den överlever sin minister. Även om det är positivt att dess kompetens därmed tillvaratas innebär detta en begränsad demokratisk kontroll av den politiska ledningen på departementen.

I min avhandling *Contact Capital in Political Careers. Gender and Recruitment of Parliamentarians and Political Appointees* har jag studerat rekryteringen av politiska tjänstemän i syfte att belysa betydelsen av kontakter. Forskning från andra typer av karriärer visar att kontakter blir viktigare när rekryteringsprocessen inte följer några tydliga regler och när den kontrolleras av ett fåtal personer. Jag har jämfört betydelsen av kontakter för

en karriär som politisk tjänsteman med betydelsen av kontakter för en karriär som riksdagsledamot. Eftersom riksdagsledamöterna rekryteras genom en formaliserad process i vilken många aktörer har möjlighet att påverka vem som blir vald, kan man förvänta sig att kontakter har mindre betydelse för riksdagsledamöter än för politiska tjänstemän.

DEBATT

Enligt Birgitta Niklasson är kontaktnätet avgörande för en karriär som politisk tjänsteman. Detta kan vara en anledning till att det är svårare för kvinnor att göra politisk karriär.

Det empiriska material som studien grundar sig på är bland annat en enkätstudie riktad till närmare 3 000 ledare inom olika samhällssektorer. Av dessa var 190 riksdagsledamöter och 109 politiska tjänstemän.¹ Utöver detta har jag genomfört intervjuer med 32 ledande politiker. Frågorna har kretsat kring i vilken utsträckning de politiska tjänstemännen och riksdagsledamöterna själva har upplevt att kontakter har varit viktiga för dem i deras karriär och i så fall på vilket sätt.

De resurser som en person får tillgång till genom sina kontakter och som hon kan dra nytta av i en politisk karriär utgör vad jag kallar hennes *kontaktkapital*. Tidigare använda begrepp, exempelvis socialt kapital som har använts i liknande studier är, enligt min mening, olämpliga att tillämpa när det rör sig om kontakter som individuella karriärresurser och inte som en källa till mellanmännisklig tillit (Robert D. Putnam) eller som en kollektiv elitresurs (Pierre Bourdieu). Med hjälp av intervjuerna har jag identifierat tre olika typer av kontaktkapital. Den första är en känslomässig resurs som stärker en persons vilja att sträva efter politiskt inflytande. Den andra är en praktisk resurs som bidrar till en persons förståelse av politik som hantverk och den tredje, som också är en praktisk resurs, gör det möjligt för en person att uppta politiskt utrymme, i form av exempelvis politiska positioner. Den sistnämnda kontaktkapitalformen, politiskt utrymme, är den viktigaste; den omnämns av samtliga intervjupersoner. Denna typ av resurs kallas därför för kärnkontaktkapital.

Resultaten såväl från enkäten som från intervjuerna indikerar att kärnkontaktkapital har olika betydelse för dem som har gjort karriär som politiska tjänstemän och som riksdagsledamöter. För riksdagsledamö-

ter är kärnkontaktkapital egentligen bara av större betydelse under nomineringen och rankningen av olika kandidater, medan det för de politiska tjänstemännen spelar en betydande roll även under andra stadier i rekryteringsprocessen. Den som vill bli politisk tjänsteman måste exempelvis förlita sig helt på sina kontakter för att få information om lediga positioner på regeringskansliet. Politiska tjänstemän kan sedan genom sina kontakter handplockas direkt till en position. Deras kärnkontaktkapital består med andra ord inte enbart av nomineringar och rekommendationer som det gör för riksdagsledamöterna, utan det omfattar även information och faktisk rekrytering.

"Jag skulle vilja säga att kontaktnätet är viktigast. Självklart, för att över huvud taget komma i fråga", sade en pressekreterare som intervjuades för undersökningen.

Samtidigt är mina respondenter noga med att påpeka att det inte räcker att bara ha kontakter för att göra en politisk karriär. Man måste vara kompetent också. Den springande punkten är dock att om det inte finns någon i den politiska eliten som känner till vilken kompetens du besitter, så spelar det ingen roll hur duktig du är och alla människor har inte samma tillgång till denna typ av kontakter. Om de politiska tjänstemännen i första hand ska betraktas som politiker kan man därför ifrågasätta rekryteringen av dem på demokratiska grunder, eftersom vissa grupper av människor förbises. De politiska tjänstemännen själva tror att den roll som kontakter spelar vid rekryteringen av politiska tjänstemän är den viktigaste förklaringen till att det

... politikerna värdesätter vikten av kontakter för karriären märkbart högre än vad den ekonomiska eliten gör ...

är svårare för kvinnor att göra politisk karriär. Betydelsen av kontakter kan även förväntas ha en negativ inverkan på karriärmöjligheterna för personer från lägre sociala samhällsklasser och för personer som inte är uppväxta i Sverige. Den typ av rekrytering som tillämpas vid tillsättningen av politiska tjänstemän gynnar därför de grupper som redan finns representerade i maktens centrum, medan politiskt marginaliserade grupper missgynnas. Följande citat från en intervju med en statssekreterare illustrerar just detta: "Det klanas ofta ner på det där med nepotism och så vidare och nepotism är jag definitivt emot, men jag tror ju att det är ett försök till kvalitetssäkring. Om du känner farsan och vet att: 'Ja, det där var en bra gubbe. Man kan nog lita på hans dotter.' Då har det en betydelse och du är liksom kvalitetssäkrad av din släkt. Fråga Wallenberg till exempel."

Citatet avslöjar också en bristande

insikt hos den politiska eliten om hur problematisk den typen av "kvalitetssäkring" är. Utöandet av nepotism försvaras till och med, med hänvisning till att det även förekommer inom andra samhällssektorer. Intressant att notera är dock att politiker-na värdesätter vikten av kontakter för karriären märkbart högre än vad den ekonomiska eliten gör för karriärer inom näringslivet, att döma av svaren på en av enkätfrågorna. Det är därför av största vikt att regeringen inte enbart överväger hur framtida tillsättningar av högre tjänstemän inom verk och myndigheter borde genomföras; de måste även arbeta för att ge uppdraget som politisk tjänsteman på regeringskansliet större legitimitet. Det kan ske genom att antingen tydliggöra kraven på formella meriter eller eftersträva demokratisk förankring. Oavsett vilken väg man väljer är det viktigt att utomstående får större insyn i rekryteringsprocessen.

Det behövs också mer forskning om kontakternas betydelse för politiska karriärer. Min studie bygger på en beskrivning av hur de som har lyckats göra politisk karriär tänker kring kontakter. Men resultaten pekar på vikten av att framtida kausala och generaliserande analyser av hur man uppnår ledande politiska positioner tar med kontaktkapital i beräkningen. Den politiska eliten gör det definitivt. ■

¹ Enkätundersökningen genomfördes år 2001 inom ramen för projektet "Kön och den sociala reproduktionen av eliter i ett komparativt perspektiv", finansierat av Riksbankens Jubileumsfond.

Snurr på karriären. Möjligheterna att lyckas ökar med antalet visitkort.

Foto: Corbis/Scanpix

Den svenska kommunalskatten är apart

GUNNAR WETTERBERG

Samhällspolitisk chef på Saco

FÖR DRYGT ETT ÅR sedan tillsatte regeringen en utredning för att se över regeringsformen. Än så länge har grundlagsutredningen arbetat lite grann i skymundan. När den någon gång nämns i debatten har det mest handlat om valdagar och folkomröstningar. Men regeringsformen reglerar en rad andra frågor.

En av de viktigaste är den kommunala beskattningsrätten. "Kommunerna får taga ut skatt för skötseln av sina uppgifter", heter det i RF 1:7. Men i propositionen om den nya grundlagen förklarade regeringen att detta inte betydde att varje kommun helt obunden kan bestämma skatteuttagets storlek. "Grunderna för ... den kommunala beskattningen bestäms i lag", fastslår RF 8:5.

Beskattningsrätten är kärnan i den svenska lokala självstyrelsen. I andra länder står visserligen statliga bidrag för en betydligt större andel av kommunernas intäkter än i Sverige, men då närmar sig självstyrelsen något som snarare kan kallas för självförvaltning. Självförvaltningen kan också ge utrymme för lokala avvägningar, men det är rätten att bestämma hur mycket man ska betala till det gemensamma som ger den lokala självstyrelsen dess nerv.

Det är emellertid en rätt som blivit allt svårare att hantera. Längre handlade kommunalskatten bara om några öre per krona. I dag behövs det mer än 30 procent av våra tjänstekomster för att betala den kommunala verksamheten. Det leder till två huvudproblem. Å ena sidan är kommunalskatten så stor och rätten att höja den så decentraliserad att ökningarna skapat problem för den statliga finanspolitiken. Å andra sidan är verksamheterna så viktiga att staten velat reglera alltmer av hur de utförs, och därmed urholkat den lokala möjligheten att påverka skatteuttaget. Den gamla rättigheten skaver mot den moderna verkligheten.

Grundlagsutredningen innebär en möjlighet att fundera igenom den kommunala beskattningsrättens framtid.

Utgångspunkten bör vara att varje nivå finansierar de verksamheter som den ansvarar för. Det hävdvunnas sattet att göra detta är genom beskattning. I ett internationellt perspektiv är de svenska kommunerna aparta. De beskattar inte fastigheter men tar däremot lejonparten av inkomstskatterna i Sverige. Båda förhållandena är lika udda.

Att återföra fastighetsskatten till den lokala nivån vore antagligen ett sätt att öka dess legitimitet genom att knyta den till funktionerna runt boendet. Om skatten används för att betala den lokala infrastrukturen, så blir den inte märkvärdigare än el- eller VA-avgiften.

Det kan ifrågasättas om inkomstskatten är en lämplig grund för den kommunala verksamheten. Åtskilliga av dessa tjänster ska vara lika pålitliga i alla väder, oavsett konjunkturen – men sysselsättningen, som är grunden för beskattningen av inkomst av tjänst, kan växla kraftigt. I praktiken är detta problem dock mindre än man kan tro. I och med att social- och arbetslöshetsförsäkringarnas ersättning är beskattad dämpas svängningarna av försäkringspengar.

Det finns också ett mer principiellt skäl mot inkomstskatten som kommunal skattebas. Det brukar framföras att inkomstomfördelning är en statlig angelägenhet som inte lämpar sig för lokala beslut. Men den svenska modellen innebär att kommunerna har en betydande makt i detta avseende. De omfördelar genom att låta några betala mer än vad de får igen genom de tjänster som de utnyttjar, vidare genom att en del kommuner tar ut högre skatter än andra och genom att hitta en avvägning mellan den skatt som varje medborgare betalar och den avgift som bara brukaren står för. De burgna kommunerna i norra Storstockholm tog ut låga skatter av sina höginkomsttagare, men lät barnfamiljerna betala desto mer för sina daghemsplatser.

För en skatt på inkomsterna talar att den framför allt finansierar individuellt konsumerade tjänster. Om inte kommunen tillhandahåller dessa skulle konsumenten få köpa dem på annat håll och betala ur sina inkomster. Individen får väga de kommunalt producerade tjänsterna mot annan konsumtion, och kan ytterst låta avvägningen slå igenom i de kommunala valen.

Fastighets- och inkomstskatterna är naturligtvis inte de enda möjligheterna. Av regionalpolitiska skäl har staten tidvis sänkt arbetsgivaravgiften i delar av Norrland. En kommun eller en region skulle kunna göra det på egen hand, om de fick ta hand om arbetsgivaravgifterna.

Om meningen med självstyrelsen är medborgarnas delaktighet så

Gemensam skatt. Guldets slits i en dragkamp mellan centralt och lokalt.

Foto: Corbis/Scanpix

borde den inrättas överallt där tillräckligt många människor är intresserade av att ge den mening. I praktiken skulle det kunna betyda att det uppstår en mängd olika självstyrelseorgan, de flesta av dem drivna av brukare – exempelvis kring daghem eller i skolorna.

Men så många organ kan inte tilldelas beskattningsrätt. Huvuddelen av skolan, vården och omsorgen måste betalas av alla skattebetalare. I stället för att varje brukare ska betala hela kostnaden när han själv utnyttjar tjänsten, så låter skatten alla invånare bidra till det som de någon gång kan behöva.

Ett annat bekymmer är att utjämnings-systemet skyddar den enskilda kommunens politiker från följderna av deras egna skattehöjningar. På några årtiondens sikt är det arbetsutbudet som är den kritiska faktorn för den svenska tillväxten. Om vi vill att arbetsutbudet ska öka, så borde vi undvika att beskatta det alltför hårt.

Här spelar kommunalskatten en viktig roll. När den höjs ökar belastningen av arbetet. Ofta leder det till mindre arbete, vilket inte minst drabbar kommunerna, eftersom ett minskat arbetsutbud betyder att skatteunderlaget krymper.

Problemet är att den kommun som höjer skatten knappast tvingas ta konsekvenserna av sitt beslut. Inkomstutjämnningen betyder att det mesta av höjningens skadeverkningar sprids över hela kommunkollekti-

vets skatteunderlag – ansvaret blir så utspädd att ingen behöver ta det. Det är ett allvarligt systemfel. I 2003 års genomgång av svensk ekonomi menade Internationella valutafonden att systemet leder till "perverse incitament och en dragning mot högre beskattning". De senaste åren har vi sett nya skattehöjningar i kommuner och landsting. Det är en ganska bekväm väg ut ur kommunalekonomiska svårigheter, åtminstone enklare än att lägga ned sjukhus och särskilda boenden – fastän det senare egentligen vore mer befogat.

En lösning vore att låta kommunerna betala en del av den samhälls-ekonomiska kostnaden för skattehöjningarna. Staten skulle införa en kommunal skattebroms. Om den kommun som höjer skatten får betala hälften av intäkterna från skattehöjningen till staten, som ett närmevärde på de negativa effekterna av en skattehöjning, så vet vi från 1990-talets försök att detta leder till en påtaglig återhållsamhet. I gengäld borde staten halvera kostnaden för en sänkning. Det skulle ge ett kraftfullt incitament till kommunal effektivitet.

Frågan är vad utgångspunkten skulle vara. Den enklaste utvägen vore om staten fastställde en normalskattesats för alla kommuner. Därefter skulle de som låg över skattesatsen få betala, medan de som låg under skulle få rabatt. Intäktsutjämnningen skulle som i dag utjämna skattebasens utveckling mellan kommunerna, medan kostnadsutjämnningen skulle ersätta kommunerna för avvikelser från riksgenomsnittet när det gäller andelen barn, gamla eller andra förhållanden som påverkar kostnaderna. Då skulle det finnas tydliga, långsiktiga regler för kommunerna att hålla sig till, samtidigt som staten skulle kunna lämna självstyrelsen mer i fred.

När ett liknande system tillämpades på 1990-talet ledde det i praktiken till ett stopp för skattehöjningar. Kruket var att en permanentning av systemet ansågs strida mot kommunernas beskattningsrätt. Det är den nöten som grundlagsutredningen borde försöka knäcka. Genom att koppla samman den kommunala beskattningsrätten med ett system som tar hänsyn till de samhälls-ekonomiska kostnaderna för en skattehöjning, skulle konflikterna mellan den kommunala självstyrelsen och den nationella finanspolitiken lindras kraftigt. På så vis skulle den konstitutionella dualismen mellan centralt och lokalt få ny livskraft. De senaste 50 årens slagsida mot skattehöjningar skulle neutraliseras och så småningom få en motvikt. Det vore inget dåligt resultat av grundlagsutredningens arbete. ■

DEBATT

Gunnar Wetterberg efterlyser en genomgripande reform av den kommunala beskattningsrätten.

... det är rätten att bestämma hur mycket man ska betala till det gemensamma som ger den lokala självstyrelsen dess nerv.

Globalisering

Integration

Demografichock

Illustration: Claes Jurander

TEMA:

LATENTA PARTIER

Är våra politiska beteckningar föråldrade i den globaliserade världen? Och hur står det till med det svenska partiväsendet? Inför valåret har Axess funderat över hur stora motsättningarna egentligen är och om skiljelinjer och konflikter sammanfaller med partigränser. Finns det latent partier under ytan, åsiktsgemenskaper som i vissa fall löper över blockgränserna?

Sidorna 14–24

Europas dröm om social harmoni är borta

ESSÄ/ Riskabel modernitet. Det tjugonde seklet präglades av strävan efter ett harmoniskt och homogent samhälle. I dag fragmenteras de europeiska länderna, gamla konflikter återkommer och nya kommer till. De positioner som formas som en reaktion på detta löper tvärs igenom de gamla politiska lägren.

Det tjugonde seklet var söndrat, splittrat och våldsam – en "ytterligheternas tidsålder" som den engelske historikern Eric Hobsbawm kallade det i sin stora balansräkning. Nöd och fattigdom fanns samtidigt som ett aldrig dittills skådat välstånd, brutala totalitära regimer existerade bredvid demokrati och civilsamhälle, krig och folkmord under framför allt århundradets första hälft stod i kontrast till den långa perioden av fred, säkerhet och sorglöshet i stora delar av Europa efter andra världskriget. 1900-talet hade sina drömmar och utopier, och det ingår i dess motsägelsefulla karaktär att en del av dessa utopier bildade en gemensam nämnare för annars olikartade samhällssystem och herraväldesformer.

En stor dröm under föregående århundrade – kanske den stora drömmen – som överbryggade fascism och demokrati, den västliga välfärdsstaten och den reella socialismen var drömmen om social harmoni. Industrialiseringen och urbaniseringen under 1800-talet, de omvälvande processerna av migration och nationsbygge, hade förstört traditionella, homogena livsvärldar och skapat nya, skarpa konfliktlinjer som människor blivit smärtsamt medvetna om. Men en övertygelse som snabbt hade spridit sig över världen var att det borde vara möjligt att utjämna de stora skillnaderna mellan framför allt fattig och rik, men också mellan stad och landsbygd, unga och gamla, män och kvinnor, och övervinna de politiska konflikter, ja delvis våldsamma strider, som de gav upphov till. 1900-talets stora utopi var ett harmoniskt samhälle, ett så homogent samhälle som möjligt, i vilket modernitetens spänningar och konflikter kunde begränsas så långt som möjligt.

Idén om "framsteget", som hade vidareutvecklat 1800-talets framstegstanke, syftade inte längre bara på framåtskridande i termer av vetenskapligt-tekniskt herravälde över naturen och individuell frigörelse från beroende. Framsteg skulle också innebära samhällsligt framåtskridande i meningen av välstånd för breda skikt och ett relativt egalitært samhälle. Alla trodde naturligtvis inte lika mycket som tyskarna, med Hegel och Marx, att detta framsteg styrdes av en objektiv logik och med nödvändighet måste infinna sig förr eller senare. Men det fanns ändå en allmän övertygelse att morgondagen kommer att vara bättre än gårdagen, och att ett avgörande kriterium på detta var att ojämlikhet och konflikt hade övervunnits i en så harmonisk ordning som möjligt.

De angloamerikanska samhällena satte framför allt sin lit till individens förmåga, till företagande och ekonomisk blomstring som skulle leda till en värld präglad av överflöd. Alla skulle visserligen inte bli miljonärer, men ett allmänt "middle class society" var ett ledande ideal. Kommunismen hade en kollektivistisk version av harmonin, på en och samma gång extremt teknokratisk och extremt romantisk. Och här var det inget sjåpande med valet av medel: det var legitimt att upplösa klassmotsättningar-

Av
Paul Nolte

Paul Nolte är professor i historia vid International University Bremen. I *Die Ordnung der deutschen Gesellschaft* (2000) tog han sig an det tyska 1900-talets socialhistoria, med särskild tonvikt på hemlängtan till det förmoderna samhällets trygga ordning och den ständiga skrällen för att den frambrytande moderniteten skulle radera de gamla värdena. I uppföljaren *Generation Reform* (2004) pläderar han för ett nytt civilsamhälle, i vilket motsättningen mellan individualism och solidariskt ansvar är upphävd.

Översättning av Joachim Retzlaff

na, eller det som definierades som sådana, med våld eller åtminstone ofrihet. Detta gällde också den europeiska fascismen, i synnerhet den tyska nationalsocialismen. Konflikterna i det liberala industrisamhället skulle försvinna och det skulle ersättas med en homogen *Volksgemeinschaft*. Den som av olika anledningar, främst "ras", inte passade in i denna homogenitet skulle kastas ut i kylan och till slut förintats fysiskt.

De väst-, central- och nordeuropeiska samhällena (Frankrike och Tyskland, Belgien och Nederländerna, Skandinavien och delvis också Storbritannien) slog in på en annan väg efter andra världskriget. De drog fördel av den exempellösa ekonomiska blomstringen under 1900-talets "guldår", mellan ungefär 1948 och 1973, och kunde knyta ett allt tätare välfärdsstatligt trygghetsnät. Välfärdsstaten skulle med frihetens medel borga för det som diktaturerna – framför allt den reella socialismen, motståndssystemet under "kalla kriget" – inte ens lyckats åstadkomma med ofrihetens medel: dämpa konflikterna, övervinna klasskampen och skapa ett samhälle med välstånd i de breda mellersta skikten utan alltför stora skillnader uppåt och nedåt. Detta tendentiellt nivellerade samhälle skulle samtidigt vara så integrerat som möjligt, ett homogent samhälle i vilket inte heller nationella, etniska eller konfessionella skillnader längre spelade någon roll.

Så länge de ekonomiska, demografiska och kulturella förutsättningarna var goda gav den verkliga utvecklingen anhängarna av denna dröm rätt. I många länder nådde den inre homogeniteten i nationalstaten faktiskt en höjdpunkt under 1960- och 1970-talet. Förbundsrepubliken är ett gott exempel på detta. Dess homogenitet drog på ett paradoxalt och förfärligt sätt fördel av nazistregimen och dess utdefinierings- och förintelsepolitik. Dem man hade kunnat uppfatta som "annorlunda" var inte längre grannar.

Sedan dess har både 1900-talet och drömmen gått till ända. Idén om det eviga framsteget har som kulturellt ideal varit ramponerad i två eller tre årtionden. Men de sociala och ekonomiska grundvalarna har också blivit problematiska. Att välståndet ökar

är ingen naturlag, och de demografiska förändringarna med ökande förväntad livslängd och minskande födelsetal överanstränger de existerande socialförsäkringssystemen. De sociala skillnaderna, som tycktes vara övervunna, återvänder i ny skepnad; fattigdom och underklass har åter blivit ett stort tema.

OM FRAMTIDEN inte ligger i ett rätlinjigt framåtskridande mot välstånd, jämlikhet och harmoni utan i nya konflikter och krisartade tillspetsningar, är det frestande att i första hand se de nya problemen som återvändande gamla. Det finns också otaliga tecken på att konfliktlinjerna i det klassiska industrisamhället (läs: det industriella klassamhället) aldrig helt förlorade sin betydelse och nu, under en ny kapitalism och nya fördelningsstrider, åter tydligare präglar verkligheten i de västliga samhällena.

Det är lockande att gå tillbaka till gamla förklaringsmönster och tidigare realiteter eftersom det utlovar en snabb och dessutom enkel, endimensionell lösning. Men 2000-talets verklighet har blivit mer mångskiktad och komplicerad. De gamla konflikterna, först och främst den kapitalistiska klassmotsättningen, har inte försvunnit helt. Den har inte heller ersatts med en ny, allt annat överskuggande "huvudmotsättning". Spänningarna mellan klasserna har förändrats till formen, men har också fått en annan kulturell och politisk betydelse och överlagras nu ett virrvarr av nya konfliktlinjer, till exempel etniska konflikter till följd av migrationsprocesser och identitetsstrider, generationskonflikter till följd av demografiska omvälvningar och förändrade chanser i livet bortom den klassiska välfärdsstaten.

Hur har de sociala motsättningarna utvecklats på senare tid och hur ter de sig i dag? Det är obestridligt att en stor trend mot ökad jämlikhet i nästan alla västliga samhällen kastades om för två eller tre årtionden sedan. In på 70-talet var inte bara den kollektiva förväntan, inte bara den kulturella självbilden i Västeuropa och Nordamerika, inställd på en ökad egalitet, en krympning av avståndet mellan extrem fattigdom och extrem rikedom.

Men i slutet av 70-talet och början av 80-talet började denna trend kastas om. Detta blev tidigare och tydligare märkbart i de anglosaxiska länderna än i de kontinentaleuropeiska, varför det också noterades och blev föremål för offentlig och vetenskaplig diskussion tidigare där. Att denna trendväxling i tiden låg nära Margaret Thatchers och Ronald Reagans konservativa och ekonomiskt "nyliberala" regeringar i Storbritannien och USA är ingen tillfällighet, men socioekonomiska processer som snabba intäktsstegringar för företagarna och ökande sysselsättning inom tjänstesektorn var inte i första rummet något dessa regeringar syftade till eller satte i gång – det vore att överskatta politikens styrförmåga. Däremot hade kapitalismens nya utveckling en tendens att lättare bana sig väg i liberala, marknadsorienterade samhällen än i de statligt omgärdade eller korporativistiskt reglerade samhällena på kontinenten, vilka dock till slut inte fick mindre problem på halsen.

I alla händelser slog "dragningen mot mitten" om i en ny polarisering mellan fattiga och rika – åtminstone tendentiellt och utan att direkt ifrågasätta OECD-samhällenas fundamentala medelklasskaraktär. Den sociala verkligheten präglades mer än tidigare av ojämlikhet när det gäller inkomst- och förmögenhetsfördelning, tillgång till utbildning, boendeförhållanden och socialt umgänge. Den bildade inte längre ett system av skikt som gled över i varandra utan har tydligt markerade gränser som är svåra att överskrida. I så måtto är det på sin plats att tala om ett nytt klassamhälle. Gränserna mellan olika sociala skikt har blivit skarpare – vilket innebär att mobilitet uppåt har försvårats – medan homogeniteten inom klasserna samtidigt har ökat: man vet var man hör hemma, man lever liknande liv och man känner igen varandra redan i konsumtionens yttre tecken, klädsel och kroppslig stilisering. Indikatorer på detta är att bostadsområdena alltmer delas upp i takt med medelklassens flykt till innerstäderna, sambandet mellan social bakgrund och utbildningsmöjligheter, men också de nya formerna av vardagskultur i underklassen, som inte längre genomgående strävar efter att assimileras i mellanskikten, utan söker hävda sig genom inkapsling och avgränsning utåt (framför allt bland de yngre genom manipulation av den egna kroppen med tatueringar och piercing).

DÄRFÖR MARKERAR det nya klassamhället något annat än en glad uppståndelse för motsättningen mellan bourgeoisie och proletariet, mellan företagare och sysselsatta lönearbetare. En del av

detta andra betecknas med stickordet globalisering. Den världsomspännande konkurrensen på arbetsmarknaderna sätter punkt för de nordatlantiska samhällenas bekväma isolering, vilket först drabbar mindre kvalificerat industriarbete, men alltmer också den del av tjänstesektorn som inte befinner sig i konsumtionens omedelbara närhet. Det nya västeuropeiska klassamhället är ett led i en global assimilering av sociala strukturer. Medan det uppstår en bred medelklass i "tröskelländer" som Indien, Kina och Brasilien, lånar de gamla industrisamhällena en del drag från den forna periferin, som ju var med om att betala för det bekväma och breda välståndet under 1900-talet – det får man inte glömma! Något liknande kan sägas om de samhällen i Central- och Östeuropa som 1917 respektive 1945 i stor utsträckning kopplades bort från världsekonomin och så att säga pauperiserades egalitärt.

I Tyskland och vissa andra länder är man benägen att diskutera denna kris, och de problem som obestridligen följer av den, ur företrädesvis aspekten massarbetslöshet, alltså som en grundläggande kris för förvärvslivet. I en internationell jämförelse framstår detta som tvivelaktigt och i vissa hänseenden som provinsialt. I de postklassiska industrisamhällena har arbetsmarknaderna trasslats in i varandra och omstrukturerats, men det finns få tecken på att arbetet "tryter" i framtiden, vilket framför allt tyska och franska vänsterintellektuella återigen gärna påstår. Överallt i Västeuropa där arbetslöshetssiffrorna ligger på tio procent eller mer tycks problemet snarare ligga i en försenad övergång till en tjänste- och kunskapsekonomi samt i oförmågan att erbjuda den lågkvalificerade och invandrade delen av befolkningen möjligheter att komma in på arbetsmarknaden. Bakom båda faktorerna finns djupt rotade kulturella förbehåll men också politiska blockeringar i en överdrivet reglerad ekonomi, som under tidigare betingelser borgade för välstånd men numera leder till motsatsen. Där sysselsättningsbristen leder till massarbetslöshet och till att individer blir permanent utestängda från arbetslivet bidrar den likväl till det nya klassamhället: den skapar en viss social miljö och begränsar även kulturellt alltmer möjligheterna och viljan att klättra uppför samhällsstegen.

I BÖRJAN AV 2000-talet har spänningsfälten och de sociala förkastningarna blivit så mångfaldiga att man kanske inte längre kan sammanfatta dem i ett begrepp, som till exempel "klassamhälle". De gamla kategorierna passar inte riktigt. Inte ens ur ett internt perspektiv är motsättningen mellan å ena sidan kapital och företagsamhet och å andra sidan beroende arbetstagare längre i stånd att beskriva verkligheten på ett adekvat sätt. Inte bara på kapital-sidan är skillnaderna mellan internationella koncerner och kiosk-innehavare eller mellan fondbolag och hantverkare gigantiska. Livssituationen för ett affärsbiträde på halvtid och en företagsledare, en daglönare utan yrkesutbildning och en universitetslärare, en lastbilschaufför och en advokat har ännu mindre gemensamt, vare sig materiellt eller kulturellt. Den andra viktiga skiljelinjen i det kapitalistiska arbetssamhället, jämte den mellan yrkesmän och okvalificerade, är den mellan grundläggande trygghet och fundamental otrygghet i sysselsättningen.

Så här långt skulle man kunna hävda att den gamla motsättningen mellan kapital och arbete visserligen bestämmer verkligheten allt mindre, men att de avgörande konfliktlinjerna alltjämt dras upp i arbetslivet: i kapitalismens nya fas bestäms människors ställning fortfarande av ställningen i det kapitalistiska arbetslivet, inbegripet dess marginella och skyddade zoner i bland annat den offentliga sektorn. Detta är sant, men inte hela sanningen. Den överlagras med en mångfald andra konfliktlinjer, som visserligen kan ha betydelse i arbetslivet men inte uppstår där. Den gemensamma nämnaren för dessa nya konfliktlinjer och intressekonflikter skulle på sin höjd kunna vara att de just inte har sina rötter i den offentliga och ekonomiska sfären, utan har något att göra med människors privata tillvaro och personliga livsutkast. De senare behöver inte vara rent individuella, utan kan också omfatta en kollektiv och kulturell identitet.

Det viktigaste exemplet på detta är de spänningar som har med migration och etnicitet att göra. På olika sätt har nästan alla västliga samhällen blivit invandrarsamhällen, om de inte som USA och Kanada historiskt alltid har varit det, och för stora delar av den övriga världen gäller detsamma, till följd av inbördeskrig eller ständigt nya vågor av "etniska rensningar" med påföljande fattigdom. Till och med i relativt välfungerande "multikulturella" samhällen som de i Nordamerika har åtskillnaden mellan olika

**I början av
2000-talet har
spännings-
fälten och de
sociala för-
kastningarna
blivit så
mångfaldiga
att man kanske
inte längre kan
sammanfatta
dem i ett
begrepp ...**

Gammal bär ung.
Förr stödde den yrkesarbetande generationen den gamla. Nu är det tvärtom.

Foto: Corbis/Scanpix

etniska grupper förblivit stor eller rent av ökat, och risken för segmentering har ökat. För etnicitet handlar inte bara om skillnader inom livsföringens "soft areas" som religion och matkultur. Den handlar också om skillnader rörande livets "hårda" realiteter, som bestämmer över utbildning och chanser till socialt avancemang: i bostadsområden och deras segregation ända till uppkomsten av ghetton, i etniskt segregerade skolor och andra utbildningsinstitutioner, delvis också på etniskt definierade arbetsmarknader.

De politiska svaren på detta problem har varit osäkra. Beträffande den industriella klassfrågan kunde man alltid säga att motsättningen måste upphävas eller åtminstone mildras, antingen med leninistisk revolution eller katolsk sociallära. Etnisk-kulturella olikheter kan inte lösas på detta endimensionella sätt eftersom de inte bara syftar till utjämning utan först kräver "erkännande": respekt för den Andre, kanske till och med om chanserna därmed fördelas ojämnt. Var denna gränslinje mellan erkännande och integrationsåtgärder ska gå diskuteras för närvarande i många länder utifrån konkreta stridsfrågor som muslimska kvinnors huvudduk eller muslimska flickors deltagande i gymnastik- och simundervisning.

ETT HELT ANNAT spänningsfält som under de senaste åren dramatiskt har präglat debatten i västliga samhällen är generationsmotsättningarna. Gamla står mot unga, barn mot föräldrar. Men konflikten handlar mindre om värderingar och livsutkast, som under "68:ornas" ungdomsuppror för trettio fyrtio år sedan. Värderingarna är inte så värst olika; det handlar snarare om en ny fördelningskonflikt. Ojämlighet i de olika generationernas materiella villkor har förekommit tidigare. I för- och tidigindustriella, i synnerhet agrara samhällen fick de äldre ofta vara inställda på att förlora i inkomst och prestige när deras arbetsförmåga minskade eller gårdens ledning övergick till barnen. Detta gick att räkna ut i det egna livet och drabbade i regel alla.

I det högindustriella samhället sedan slutet av 1800-talet sattes denna mekanism ur spel i samband med 1900-talets välfärdsstat. Den ekonomiska dynamiken möjliggjorde en viss positiv orättvisa mellan generationerna genom att det i regel gick bättre för den unga generationen än för deras föräldrar (en långsiktig trend som delvis avbröts av de båda världskrigen). Samtidigt genomdrev välfärdsstaten principen om tryggad levnadsstandard efter pensioneringen. Bäggedera har numera, på olika sätt, blivit till nackdel för de yngre. Bättre levnadsstandard än föräldragenerationen kan de inte längre hoppas på; det blir ofta allt svårare att uppnå ens föräldrarnas yrkesmässiga och materiella nivå. Och levnadsstandarden i ålderdomen är dessutom hotad i framtiden eftersom de demografiska förutsättningarna för att upprätthålla dem inte längre föreligger. Den förväntade livslängden har stigit snabbt; en relativt kort period i yrkeslivet kan ekonomiskt inte längre bära ett ofta flera årtionden långt liv som pensionär. Dessutom har födelsetalen sjunkit så mycket i många västländer att de

yrkesverksamma inte längre kan finansiera pensionerna (som i exempelvis det tyska pensionssystemet).

De som i dag är såg mellan 60 och 70 år gamla framstår därmed som en "gyllene generation", som de åldersgrupper som i nästan alla hänseenden och under nästan alla faser i livet har tjänat mest på den exempelösa ekonomiska och välfärdsstatliga uppgången under efterkrigstiden. Hur detta ska utjämnas, huruvida detta spänningsfält över huvud taget kan bearbetas politiskt eller om det kommer att bli föremål för privata lösningar i form av individuella arrangemang, är för närvarande en öppen fråga. De privata varianterna spelar i alla händelser redan en viktig roll. Medan den mellersta, yrkesverksamma generationen tidigare materiellt understödde den äldre och skyddade den mot fattigdom har vi i dag omfattande resursöverföringar från dem i åldrarna mellan 60 och 70 till barn och barnbarn: penningutbetalningar, överföring av bilar och fastigheter, men också i form av immateriellt, socialt stöd.

Det finns också en annan konfliktlinje i de moderna samhällen som hänger samman med demografiska förändringar. De minskande födelsetalen innebär att barnlöshet förvandlats från ett marginellt fenomen till en helt normal livsform bland vuxna, och då oftast frivilligt. En växande del av befolkningen i de rika västländerna väljer därmed bort kostnaderna för barn – helt oberoende av att barnen genom skatter och avgifter senare ska finansiera pensioner och social trygghet även för de barnlösa. Därmed uppstår fördelningsfrågor som går på tvärs mot de klassiska problemen kring ojämlikhet och fördelningspolitik. Och även här är det uppenbarligen svårt att diskutera en lösning utanför privatsfären. Redan frågan om inte allt detta är en privatsak är omstridd, även om svaret oftare än för bara några år sedan är "nej". Dessutom berör skiljelinjen mellan föräldrar och barnlösa vuxna mycket mer än materiella fördelningsfrågor och har blivit en fråga om livsstil och kultur: förortsliv kontra innerstadsliv, tidsbrist kontra överflöd på tid; olika sätt att sköta hushållet och gestalta sin fritid står mot varandra. Men liksom i fallet med generationskonflikterna har dessa olika intressen hittills inte varit möjliga att organisera politiskt, vilket intressena i det klassiska industrisamhället var i över ett århundrade (fackföreningar och andra organisationer).

Man skulle kunna fortsätta denna uppräknings av nya spänningsfält och konfliktlinjer. Några gamla bekanta borde nämnas, som den bristande jämlikheten mellan könen, vilken egentligen upptäcktes tidigare i det moderna samhället än den industriella klassfrågan och var en central skådeplats för intellektuella och politiska strider under 1900-talets sista tredjedel men sedan åter har trätt i bakgrunden utan att någon "lösning" nåtts i mening av en utopisk, fullständig emancipation och jämställdhet. Men efter det som ovan sagts om misslyckandena för 1900-talets stora utopier och illusionerna om den fullständiga harmonin vore en sådan lösning ändå osannolik. Det handlar om konflikter som det

är ett Sisyfosarbete att lösa, med den skillnaden att det berg som stenen kan rullas upp för ständigt förändras.

En annan "klassiker" är spänningarna kring utbildning och möjligheterna till utbildning. På liknande sätt som i könsfrågan har strävan sedan 60-talet att minska ojämlikheten inte haft några bestående framgångar, eftersom de politiska strategierna för bearbetningen av denna konflikt inte snabbt nog anpassats efter de förändrade samhällsförhållandena. Det har delvis lyckats att öppna dörrarna till högskolor och akademiska yrken för barn till skolade arbetare, men numera handlar det om den låga utbildningen bland invandrare och de bidragstagare som i välfärdsstaten står utanför arbetslivet. Dessutom har föreställningen att kunskap är en konstant storhet som borde göras tillgänglig för en större del av befolkningen visat sig vara falsk. Vetande och kunskap har dynamiserats på ett oväntat sätt, och under det nya "kunskapssamhällets" betingelser har de nya sociala möjligheterna ofta öppnats på ett mycket selektivt sätt. Den globaliserade, transnationella högskolevärlden och internet kan ha en demokratisk verkan, men kan också fungera elitistiskt och ge upphov till nya former av social exkludering.

SENAST PÅ DENNA punkt, om inte flera gånger tidigare, leder frågan om de nya konfliktlinjerna utöver socioekonomiska kriterier i inskränkt mening och vidgas till en fråga om de kulturella och politiska alternativ som bjuds mot bakgrund av så dramatiska förändringar. Den ställs på ett nytt sätt med hänsyn till den globala konkurrensen mellan kulturer och samhällen. Den gamla öst-västkonflikten under kalla kriget har försvunnit, och nord-sydkonflikten, som länge stod i skuggan av den, har åter trätt i bakgrunden. Nya spänningsförhållanden mellan "väst" och "öst" kommer inom överskådlig tid att bestämma vår framtid, nämligen de mellan västliga och islamiska samhällen samt den ökande konkurrensen mellan samhällena vid Nordatlanten och samhällena vid östra Stilla havet och norra Indiska oceanen. De yttar sig i striden mellan Europa och Kina om "den bättre moderniteten", ja rentav mellan "det gamla Europa" och ett USA som mer vetter åt Stilla havet än åt Atlanten.

Men även inom de klassiska västliga nationalstaterna har det uppstått nya politisk-kulturella läger i vilka man kan återfinna brottstycken av intresserna i det gamla industrisamhället, kvarlevor av de så länge befästa politiska alternativen höger eller vänster, konservativ eller progressiv. Mot bakgrund av det massiva trycket från förändringarna återfinns reformvännerna i det ena lägret, oavsett om de ursprungligen var till vänster eller höger, och reformmotståndarna i det andra. De förra är övertygade om nödvändigheten av att slå in på helt nya vägar, framför allt när det gäller förhållandet mellan medborgare och stat och i välfärdspolitiken. De senare bestrider nödvändigheten av ett sådant paradigmskifte, ja menar ofta att det är ren och skär ideologi. Under de senaste årtiondena löpte denna klyfta tvärs igenom den europeiska vänstern, som dock till slut följde exemplet från Tony Blairs "New Labour" och huvudsakligen ställde sig på reformvännernas sida. På sina håll har denna konflikt söndrat socialdemokratiska partier och deras valmanskår, till exempel i Tyskland.

Ett vägsval är valet mellan nykeynesianism och liberala (motståndarna skulle säga "nyliberala") reformer. Bakom detta finns inte bara bestämda politiska handlingsstrategier: Mer statligt ingripande eller mer medborgerligt ansvar? Mer styrning eller mer marknad? Ökad offentlig skuldsättning eller konsolidering av statsfinanserna? Här avses också visionen om antingen ett statligt reglerat samhälle eller ett medborgarsamhälle. Ska staten möta medborgaren som en instans för styrning, omsorg och allmän hantering av problem i livet eller ska statens karaktär av ett fördrag medborgarna emellan åter träda i förgrunden, en förmedlingsinstans som ytterst hänvisar till medborgarnas förhållande till varandra och därmed också till individens ansvar för sig själv? Om man ser närmare efter skulle alternativet att reformera för att skapa ett medborgerligt samhälle kunna delas upp i en närmast liberal variant och en närmast kommunitaristisk, med tonvikten antingen på medborgarnas egen verksamhet, inbegripet en "sund egoism", eller på deras skyldighet att verka för det allmänna bästa. Men de skarpa intellektuella strider som på 80-talet fördes mellan liberalism och kommunitarism har snarare trubbats av än vässats i debatterna om konkreta reformer. I sista hand rör det sig ju om två sidor av samma mynt.

Bakom det överordnade valet "reformer eller bevarande" finns

ofta ett mer allmänt, kulturellt förhållningssätt: tillförsikt kontra oro, aktivism kontra handlingsförlamning. Man skulle kunna tala om en ny uppsplätning mellan "kulturoptimister" och "kulturpessimister". Här känner pessimisterna över lag att de är på defensiva, vilket är en anledning till att de gärna griper efter konspirationsteorier för att förklara den eländiga situation de hamnat i. Konspirationen heter då oftast "nyliberalismen". När inte bara den traditionella högern och några kapitalister kräver en nedmontering av socialstaten eller mer individuellt ansvar måste det ligga en komplot bakom. I detta sammanhang talar man ofta om en ny front mellan "vinnare och förlorare på moderniseringen". En del av detta är riktigt: det finns alltid vinnare och förlorare i stora förändringsprocesser, och vinnarna är mer benägna än förlorarna att välkomna eller rentav driva på förändringarna. Men korrelationen med det egna materiella intresset är inte så starkt som detta begreppspar låter påskina. Framför allt har många äldre inget att frukta av förändringarna och reagerar ändå som "pessimister", medan en stor del av de yngre är oskyddade mot dem och ändå lutar åt "optimism", i synnerhet när den nya otryggheten i yrkeslivet och i den privata levnadshistorien ofta gör det omöjligt att tidigt förutsäga vem som blir vinnare respektive förlorare.

Dessa spänningar överlappas av en annan: konflikten mellan "dynamiker" och "nedbantare". Den har inte gripit alla västländer i samma utsträckning, minst förmodligen de anglosaxiska och mest för närvarande antagligen Tyskland. Medan de förra satsar på tillväxt och dynamisering som väg ut ur krisen – i form av klassisk ekonomisk tillväxt eller teknisk-vetenskapliga innovationer eller omkastning av de demografiska trenderna – ser de senare, delvis fatalistiskt, delvis skeptiskt realistiskt, sitt lands framtid ligga i en kontrollerad nedbantning. När folkmängden minskar, städerna töms, yrkesarbetet försvinner, innovationer och investeringar i företag och infrastruktur uteblir, ska vi inte bara acceptera det, lyder nedbantarnas credo, utan se fördelarna med en sådan liten och också långsammare värld. Bakom detta kan man ibland skönja en ny utgåva av en äldre kulturkritik av moderniteten, som alltid, framför allt sedan slutet av 1800-talet, haft svårt med tillväxt, förändringar och acceleration.

Optimister mot pessimister, dynamiker mot nedbantare – definitionen av politiska läger har inte varit oberörd av dessa nya kulturkonflikter. Redan på 70-talet började vänstern, framför allt i och med den ekologiska rörelsens segertåg, ta avsked av det klassiska framstegstänkandet och förvandlas till en bevarande, kulturalistisk vänster. Såväl politiska som intellektuella tvivel har visserligen framförts från vänsterhåll under det senaste årtiondet – från Tony Blair via Anthony Giddens till Richard Rorty – men konflikten är alltjämt olöst, och längtan efter bevarande och nedbantning, efter den stora harmonin bortom all alienation, lever vidare inte minst under intryck av de globala förändringarna. Högern har ställts inför en liknande men spegelvänd utmaning, men de flesta konservativa har hanterat den mer pragmatiskt. De har i alla händelser reflekterat mindre än vänstern kring det paradigmskifte som förvandlat dem från modernitetsskeptiker, bevarare och pessimister till de mest beslutsamma förespråkarna för en "förlängd modernisering", till optimister och förnyare. Men precis som inom vänstern löper här en djup kulturell klyfta genom det forna politiska lägret, och på båda håll är utgången av denna konflikt en öppen fråga – liksom om det därefter över huvud taget finns "höger" och "vänster" i gårdagens och dagens mening.

VAD SOM BLIR slutresultatet av denna stora transformation vet ingen. Reformvännerna vill ingjuta mod till förändring hos skeptikerna genom att åberopa att samhällena i väst befinner sig i en övergångsprocess som leder till en ny fas av inre jämvikt och stabilitet, men kanske är detta hopp illusoriskt. I viktiga frågor kommer det att bli så, till exempel när det gäller att göra socialförsäkringssystemet mer "hållfasta" mot demografiska förändringar och att lotsa ut den offentliga finanseringen ur skuldspiralen och skapa hållbara statsfinanser. Men enligt all historisk erfarenhet kommer nya problem sedan att dyka upp, nya konflikter, nya spänningar som vi för närvarande inte räknar med. Därav ska vi emellertid inte dra den sorgliga slutsatsen att vi bör avstå från att försöka hantera de nuvarande konflikterna och finna oss i det nya klassamhällets kulturella framträdelseformer eller i många miljoner människors utestängning från utbildning och yrkesliv. I en riskabel modernitet kan vi inte göra annat än att hålla oss i rörelse.

Optimister mot pessimister, dynamiker mot nedbantare – definitionen av politiska läger har inte varit oberörd av dessa nya kulturkonflikter.

Varför kan inte s och m samarbeta?

ESSÄ/ Partimöte i mitten. Sakpolitiskt närmar sig de stora partierna socialdemokraterna och moderaterna varandra alltmer och enfrågepartiernas framväxt aktualiserar behovet av en stor regeringskoalition. Men det lär dröja innan dessa partier omfamnar varandra, överväldigade av mittenrörelse. De grundläggande värderingarna anses fortfarande vara alltför olika.

Socialdemokrater och moderater utgör i dubbel mening svensk politikens stora antagonister. Denna bild omfattas av både omgivningen och dem själva. Men den är i långa stycken missvisande. På senare tid har den svenska väljarkåren gång efter annan påmint om den sakpolitiska närheten mellan de två. Särskilt tydligt har detta blivit sedan Fredrik Reinfeldts tillträde: färre och mindre skattesänkningar, försvaret för välfärd och arbetsrätt – och dessutom det självpåtagna epitetet det nya arbetarpartiet.

Parallellt bedriver socialdemokratin en politik som tydligt pekar högerut. Förre årets avskaffande av arvs- och gåvoskatten hade ett icke oväsentligt symbolvärde, och detsamma gäller för partiets nya inställning i alkoholpolitiken, som befinner sig långt från den nykterhetsrörelse som var med och byggde partiet.

Det skall framhållas att partiernas sidoblickar åt och steg in mot mitten inte är nya företeelser. Moderaternas tidigare högerpartiets, 1900-tal präglas av en pendelrörelse mellan tydliga markeringar åt höger och försiktiga ansatser mot den ideologiska mitten. Man bör också erinra sig att det hos moderaterna, liksom hos övrig borgerlighet, funnits en grundläggande uppslutning bakom den välfärdsstat som socialdemokratin artikulerat och byggt upp.¹

På motsvarande sätt har socialdemokraternas långsiktiga strategi varit att distansera sig från den utrerade vänstern och i stället försöka locka den breda medelklassen. 1950-talets omvandling från ett arbetar- till ett löntagarparti är ett exempel på detta. Ett annat är den långtgående avreglering av kredit- och valutamarknaden som initierades under 1980-talets mitt och som – tillsammans med EU-inträdet tio år senare – utgör grunden för

Av
Katarina
Barrling
Hermansson

Fil. dr
i statsvetenskap

mycket av den nyliberalt färgade politik som socialdemokratin sedan dess förklarat sig nödd och tvungen till.²

Partiernas rörelser i dag sker mot bakgrund av alldeles särskilda strukturella förhållanden, vilket talar för att det inte rör sig om tillfälliga fluktuationer, utan om en tendens mot mitten av ett mer långsiktigt slag. I dag finns inte bara två stora partier som sakpolitiskt ligger varandra närmare än någonsin. Partilandskapet generellt blir allt svårare att överblicka; den ena enfrågerörelsen efter den andra träder fram. De främsta kandidaterna i kön, Feministiskt initiativ och Junilistan, tvingas visserligen redogöra för en helhetspolitik, men deras existensberättigande vilar på en infallsvinkel: feminism respektive EU. Det är inte otänkbart att vi i framtiden kommer att se situationer som liknar den i Tyskland i dag, där de större partierna ser sig nödsakade att svälja stoltheten och bistå varandra.

Även om moderaterna och borgerligheten fullkomligt bundit sig vid ambitionen om maktskifte efter 2006 års val, infinner sig frågan om hur det kommer att se ut på längre sikt. Om de båda storas dragning mot mitten fortsätter, kanske inte bara behovet av utan också de sakpolitiska förutsättningarna för ett samarbete blir allt större.

"HON SOM SJUNGER med änglarna" – orden har tillskrivits Olof Palme, och skall avse Alva Myrdal. Sarkasmen är uppenbar och andas bitterhet över en partikamrat som genom självpåtagen upphöjdhet gör det alltför lätt för sig, samtidigt som hennes mer pragmatiskt lagda omgivning tvingas smutsa både händer och själ.

Spänningen mellan idealism och pragmatism är särskilt intressant i den svenska socialdemokratins fall. Partiets situation är kluven. Å ena sidan vilar dess ideologi på en optimistisk människosyn och

en föreställning om politikens möjligheter att förbättra alla människors livsvillkor. Å andra sidan har partiet genom sitt enastående långa regeringsinnehav kommit att inta förvaltarens roll. De rena visionerna krockar då med en mer solkig verklighet. Idealet om jämlikhet och broderskap ställs mot den ansvariges behov av hushållning och säkerhet, som alstrar en institutionaliserad misstänksamhet mot de medborgare den egna ideologin betraktar som goda.

Mot denna bakgrund är moderata samlingspartiet en intressant potentiell partner. Moderaternas mer restriktiva syn på politikens möjligheter föranleder begränsningar av just det slag socialdemokratin ålägger sig själv i förvaltarrollen. Den är mer kongenial med de krav som ställs på ett statsbärande parti än det socialdemokratiska idéavrets idealism. I praktiskt politiskt arbete skulle därför en socialdemokrat med mer begränsade visioner ha mer gemensamt med en moderat än med en socialdemokratisk – eller vänsterpartistisk/miljöpartistisk – "ängel". Moderaterna begränsas dessutom av ställningen som näst största parti och medvetenheten om att man själv rätt som det är kan sitta vid rodet.

Förhållandet kompliceras av att det inom moderaterna funnits en spänning mellan å ena sidan tron på vikten av ideologisk konsekvens och att det är först i rollen som (potentiell) majoritetsbärare som man skall bygga broar, å andra sidan uppfattningen att partiets storlek oavsett majoritetsförhållanden medför att man måste vara beredd att gå samman med regeringen i kontroversiella frågor.³

Moderatledningens omorientering under det senaste året visar att det för närvarande är pragmatismen som regerar. Oavsett om motivet är att närma sig socialdemokratin (väljarstrategiskt) eller övrig borgerlighet (koalitionsstrate-

giskt), antog moderaterna under årets partistämman i Örebro ett antal sakpolitiska förslag som ligger tydligt till vänster om de senaste decenniernas moderata politik. På motsvarande sätt har även socialdemokraterna på många områden fortsatt den rörelse mot höger som påbörjades under 1980-talet.

Socialdemokrater och moderater uppvisar i dag stora likheter på ett antal väsentliga politikområden. I synen på EU förespråkar bägge en starkare, mer konfederal, union, liksom en svensk anslutning till valutasamarbetet. Beträffande grundläggande delar av den ekonomiska politiken och i synen på hushållningen med statsfinanserna har båda stått för en förhållandevis restriktiv linje. Sverige är vidare ett av de länder där den offentliga sektorns andel av BNP minskat mest, detta under socialdemokratiskt styre.⁴

Socialdemokraternas omsvängning i synen på alkoholpolitiken har redan påtalats. Till detta skall läggas en förändring i frågor kring kriminalpolitik och fängsvård. Dagens socialdemokrati företräder en linje långt från det "dalt" man för något decennium sedan anklagades för, och justitieminister Thomas Bodström tävlar med justitietskottets ordförande Johan Pehrson (betecknande nog inte moderat utan folkpartist) om att kunna företräda de hårdaste tagen.

Men det finns skiljaktigheter. Väsentliga delar av skattepolitiken var länge en sådan, även om moderaternas skattesänkambitioner minskats och nu koncentreras till låg- och medelinkomsttagare. Det finns vidare väsentliga skillnader i synen på jämställdhetspolitik, på socialförsäkringssystemets utformning liksom på utrymme för privatisering av offentlig verksamhet (till exempel sjukhus). Samtidigt skall nämnas att socialdemokraterna drivit avregleringens och privatiseringens politik inom offentlig sektor mycket långt. Mer svårtolkade är skillnaderna när det gäller synen på försvars- och energipolitik, men sannolikt skulle de vara mindre om socialdemokraterna här inte hade att ta hänsyn till sina samarbetspartier.

Den senaste politiska sakfråga där samhörigheten blivit uppenbar är den om flyktingars situation. Socialdemokraternas stöd har – möjligen besvärande för bägge parter – utgjorts av just moderaterna. De två stora har påtalat vikten av likabehandling och rättssäkerhet, medan motståndarsidan hänvisat till humanitet och solidaritet – storheter som socialdemokraterna gärna vill se som sina. Samtidigt som socialdemokraterna under galgen tvangs till en kompromiss med mp och v, är det tydligt att regeringens egen ståndpunkt visade störst överensstämmelse med moderaterna. Flyktingfrågan utgör därmed ett område där en pragmatiskt sinnad socialdemokrat har mer att hämta hos en moderat än hos en partikamrat av mer idealistisk natur. Detta är även giltigt för andra tunga politikområden, tydligast så i EU-frågan där de socialdemokratiska avvikarna inte nöjt sig med att protestera inåt, utan även ägnat sig åt fraktionsbildning.

VI KAN SÅLUNDA bevittna en partiernas rörelse inåt mitten, och frågan är hur vi kan förstå den. Anthony Downs har formulerat en teori enligt vilken politiken och demokratin utgör en sorts marknad på vilken partierna konkurrerar om medianväljaren. Ytterkantväljarna kan partierna ta mer för givna, medan medianväljaren hela tiden kan frestas över till andra sidan. Partierna försöker därför lägga sina sakpolitiska förslag så nära mitten som möjligt.⁵

Medianväljarteoremet överensstämmer med den rörelse mot mitten vi ser hos både moderater och socialdemokrater. I retoriken finns dock en tydlig markering åt höger respektive vänster. Å ena sidan vill partierna söka största möjliga stöd hos väljarna, och för detta tvingas man röra sig mot mitten. Å andra sidan är partiledningens långsiktiga och mer grundläggande mandat beroende av stöd på medlemsnivå. Eftersom höger-vänsterdimensionen är i högsta grad levande för medlemmarna måste dessa övertygas om att partiets långsiktiga kurs är ställd åt höger respektive vänster.

Men även i förhållande till väljarna utgör detta en balansakt och rörelsen mot mitten är inte riskfri. Det finns ett icke oväsentligt antal väljare som befinner sig långt till höger respektive vänster. Den relativa frånvaron av större missnöjespartier i Sverige har förklarats med de större partiernas förmåga att tilltala även ytterkantväljarna. En kontinuerlig mittenrörelse ger dock utrymme för nya partier med mer av höger- och vänsterpopulism, för att inte säga extremism.

Det är också intressant att se hur socialdemokrater och moderater likt två glupska gökungar tränger ut de "egentliga" mittenpartierna ur boet. De båda stora kan i kraft av sin storlek vara försäkrade om omgivningens uppmärksamhet. Detta gäller dock inte för de mindre partierna,

Lika som Blair.
En ännu inte för-
verkligad förbin-
delse.

Foto: Tomas Oneborg
/Scanpix

vilka är tvungna att profilera sig på något sätt för att inte försvinna i mängden. Och det gör de. Kristdemokraterna har mer och mer kommit att inta positionen av ett konservativt parti till höger om moderaterna, särskilt i moralfrågor, men nu även i moderaternas tidigare paradgren, skattesänkningar. Även folkpartiet framstår som mer höger än högern, framför allt i synen på utbildning och rättsväsende, men även när det gäller integrationspolitiken. Och Maud Olofsson har, till skillnad från Fredrik Reinfeldt, formulerat en tydligt högerpräglad kritik av väsentliga delar i arbetsrätten.

VÅRA SVENSKA partier, inte minst socialdemokraterna och moderaterna, formulerar sig i huvudsak utifrån höger-vänsterdimensionen. Denna utgår från en samhällsstruktur som i många stycken inte längre existerar. Och avstegen finns. Miljöpartiet gör anspråk på att utgå från en annan skala, den så kallade gröna. Sättet på vilket de kategoriseras – enligt vissa också uppträder – visar dock hur svårt det är för ett svenskt parti att inte förhålla sig till höger och vänster.

På motsvarande sätt hävdar även senare års partibildningar – Junilistan och Feministiskt initiativ, för att ta de mer uppmärksammade exemplen – att de står över höger och vänster. Motivet är delvis väljarstrategiskt och bottnar i behovet att vinna röster från alla läger. Men ambitionen är också att stå för någonting nytt, fräscht och oanfrätt. Men trots att den förkättrade höger-vänsterskalan gång efter annan beskrivs som urmodig och på utdöende styr den när det kommer till kritan fortfarande på många sätt såväl tanke som handling hos både folket och dess valda representanter.

Ändå finns de nya konfliktlinjerna där med frågor som inte alldeles lätt låter sig inordnas i den tankestruktur som är

höger-vänsterskalans. Dessa brukar ges samlingsbeteckningen postmateriella värden och rör utöver miljö och jämställdhet även fredsrorelsen och ett ifrågasättande av ett ensidigt tillväxttänkande. Även nya moraliska frågor bryter höger-vänsterskalen. Dessa sammanhänger med vidgade toleransramar, till exempel i synen på homosexualitet. De följer även av den tekniska utvecklingen, inte minst inom medicin och genteknik.⁶

Vi har skäl att anta att de nya konfliktlinjerna även påverkar verksamheten inom våra gamla partier. För det första måste också de personer som redan inryms i det befintliga partiväsendet förhålla sig till nya samhällsproblem. För det andra gör svårigheten att framgångsrikt bilda nya partier att företrädarna för det "nya" kan uppfatta vägen om de existerande partierna som den snabbaste till framgång. Därmed ökar sannolikheten för nya idéströmningar inom partierna, vilka kan verka såväl befruktande som förstörande. Svårigheten att inordna dessa frågor längs den vanliga skalan gör dem dock mer svårhanterade än de vanliga vänster-högerfrågorna.

En förklaring till att partisystem ser ut som de gör har presenterats av den norske samhällsforskaren Stein Rokkan. Hans huvudtanke är att samhällsliga konflikter och omvälvningar fortlever som ett slags historiens avlagringar och präglar ett lands partibildningar. I ett land som genomgått flera omvälvningar vilar samtidens politiska skiljelinjer alltså på flera historiska sediment. De förändringar i Europa har utgått från var reformationen och motreformationen, den industriella revolutionen, de nationella omvälvningar som framför allt ägde rum under 1800-talet samt slutligen den ryska revolutionen.⁷

För Sveriges del är det den industriella revolutionen och dess klasskonflikter som har format det politiska landskapet. Det är dessa som ligger bakom det vi i vardagligt tal benämner höger-vänsterdimensionen, vilken bärs upp av ekonomiska och statsfinansiella frågor (skattesystem, socialförsäkringar och arbetsmarknad, till exempel).

Men Rokkans teori hjälper oss inte att förstå varför det gamla, stabila fempartisystemet i dag har vuxit till ett sjupartisystem, som gör tillvaron avsevärt mer svåröversäglig för varje parti med anspråk på att leda en regering. Det är uppenbart att de nya partierna inte ser något utrymme att verka för sina frågor (eller vinna egna maktpositioner) inom de etablerade partierna, trots vissa ideologiska likheter.

Den fråga som inställer sig är om Rokkans teori skulle vara möjlig att utvidga och därigenom hjälpa oss att identifiera vilken omvälvning i vår samtid som skapar dagens sediment. Det ligger nära till hands att peka på de parallella förlopp som ledde fram till Berlinmurens fall och det kalla krigets slut, samtidigt som den europeiska integrationsprocessen både utvidgades och fördjupades. Och om vi godtar att denna process äger samma dignitet som reformationen och den industriella revolutionen, vad skulle den då kunna för-

klara? Junilistans framträdande på den politiska scenen, förvisso. Kanske även en del spänningar inom de etablerade partierna, såsom vänsterpartiets halvhjärtade uppgörelse med sitt kommunistiska förflutna, liksom de strider om EU som rått inom framför allt socialdemokraterna och centerpartiet.

Men detta hjälper oss inte att förstå miljöpartiets framväxt. Inte heller får vi någon fingervisning om varför Feministiskt initiativ just nu är i färd med att utmana de gamla partierna. Det förklarar inte det gyttet av enfrågepartibildningar som framför allt dyker upp på kommunal nivå. Och även om såväl miljöpartiet som Feministiskt initiativ och Junilistan väjer sig mot kategoriseringen som enfrågerörelser, är denna svårfrånkomlig eftersom partierna så tydligt – till och med i själva namnet – grundar sig på en enda fråga. Om än skiljaktiga beträffande ämnesinriktning förenas senare års partibildningar (med nationella anspråk) av att de just rör en fråga: miljö, feminism och EU, men även pensionärers villkor och sjukvård har förekommit – för att inte nämna den uppsjö vitt skilda frågor om stort och smått som präglar enfrågepartier på lokal nivå.

Denna politikens ökade inriktning mot den enkla, i meningen icke sammansatta, lösningen kan tolkas mot bakgrund av en av 1900-talets allra största omvälvningar: individens frigörelse från bundenheten till en grupp, liksom hennes krav på självförverkligande. Denna, som det brukar kallas, atomisering innebär en urholkning av de kollektiva identiteter som Rokkan tar fasta på. Vad individen under 1900-talet tog sig rätten till var att göra uppror mot såväl religionen som nationen och produktivkrafterna. Tolkningen visar hur även en apolitisk individualism kan rymma samma politiska kraft som de mer renodlat ideologiska -ismerna som vi vanligen brukar förknippa med politiken.

Man kan förstå detta som individens resning mot kollektivet, en upplösning av de historiska sedimenten. Denna har fortskridit olika långt inom olika befolkningsgrupper. Hos medborgaren i största allmänhet har den gått avsevärt fortare än hos partimedlemmarna. De senare är fortfarande inordnade i en kollektiv struktur som vidmakthåller de identiteter som Rokkan talar om. Därigenom kommer partimedlemmarnas attitydförändringar i otakt med väljarnas. Just här ligger en av våra traditionella partiers största utmaningar. Men det kraftigt minskade intresset för partipolitik (till förmån för enfrågerörelser, även i vidare mening än partibildningar) är samtidigt ett uttryck för att de inte förmått överbrygga denna mentala klyfta.

OM DET ÄR KORREKT att tolka individens frigörelse från gruppen som en samhällslik omvälvning med rokkans status, kan vi i framtiden förvänta oss mer, inte mindre, av enfrågerörelser. Svårigheterna att bilda varaktiga koalitioner skulle därmed öka och ett samarbete mellan de största partierna skulle bli en förutsättning för det minimum av parlamentarisk stabilitet

som ett land behöver. Men innan vi drar några slutsatser om när och i vilket sammanhang ett samarbete mellan moderater och socialdemokrater skulle kunna bli aktuellt, låt oss ställa frågan till dem själva, såväl ordinarie riksdagsledamöter som personer med erfarenhet från regering och partiledning.

Båda sidor vidhåller att även om den faktiska politiken uppvisar stora likheter, är skillnaderna i ideologisk grundsyn och visioner fortfarande så djupgående att en koalition inte vore sannolik ens på lång sikt. Det finns dock nyansskillnader i argumentationen. Landshövding Anders Björck, numera opolitisk men med erfarenhet både som vice talman, moderat statsråd och riksdagsledamot, berättar att under hans verksamhet år fördes samtal om möjligheten till en sådan koalition, men framför allt i mer informella sammanhang. Björck menar att det hos båda parter fanns en föreställning om det välgörande i att dessa två stora, pragmatiska partier kunde samarbeta i avsikt att lösa ett antal sammansatta frågor kring EU, arbetsmarknadspolitik och samhällsökonomi.

En liknande uppfattning ger Tone Tingsgård (s), vice ordförande i Försvarsutskottet, uttryckt för. Hon menar att det bland socialdemokrater finns en syn på moderaterna som mer ansvarstagande än många andra partier i riksdagen, och i enskilda sakfrågor är förutsättningarna för samarbete ofta goda. Denna övergripande bild ger även partikamraten och riksdagsledamoten Catherine Persson.

Den nuvarande moderatledningens sakpolitiska förslag in mot mitten tolkar Björck som bland annat valstrategiska, syftande till att stärka alliansen. Med tanke på den prestige som vidlåder projektet bedömer han att det kommer att dröja till långt efter valet 2006 innan det kan bli aktuellt med en annan koalitionspartner för moderaterna. Även socialdemokraterna tolkar Reinfeldts omorientering som ett uttryck för taktik snarare än ideologisk förändring. Tingsgård menar att orden är nya men hållningen bakom välbekant.

Gunilla Carlsson, moderat riksdagsledamot och partiets 1:e vice ordförande, ser dock förändringen både som ett uttryck för en anknytning till partiets konservativa idéarv och som en anpassning till dagens verklighet. I så måtto är den värdegrundad, samtidigt som den medger ett större mått av pragmatism. Att moderaterna av i dag rymmer mer av pragmatism framhålls även av hennes partikamrat Karin Enström.

Samtliga dessa personer bedömer ett mer institutionaliserat samarbete som ytterst osannolikt. Ett sådant skulle förutsätta en allmän värdegemenskap och den saknas. Dessutom har partierna så olika historisk bakgrund och så olika traditioner att ett mer långsiktigt samarbete skulle innebära svårhanterade spänningar. Även Enström beskriver hur hon personligen "reflexmässigt" och "instinktivt" vänder sig mot ett sådant samarbete. Samtidigt som man är överens med varandra i de flesta frågor, så finns en "nedärvd"

**För Sveriges
del är det den
industriella
revolutionen
och dess
klasskonflikter
som har
format det
politiska
landskapet.**

ömsesidig föreställning om den andre som "huvudfienden", ett uttryck som även Tingsgård använder. Dessutom är man beroende av varandra för att mobilisera i val.

Catherine Persson berör i det sammanhanget de svårigheter som uppstått i hennes hemkommun Trelleborg. Den politiska organisationen gör att moderaternas oppositionsroll i det närmaste försvunnit, vilket gör det svårare för väljarna att urskilja de ideologiska alternativen. Även partikamraten Tingsgård anser att väljarnas intresse sloknar om tydliga alternativ saknas.

Synen delas av socialdemokraternas före detta ordförande och statsminister Ingvar Carlsson. Han är samtidigt djupt bekymrad över att riksdagen efter valet 2006 kan komma att rymma hela tio partier, varav många mer liknar lobbyorganisationer än partier. Inte ens detta talar dock för ett samarbete mellan s och m. Ett sådant vore inte förenligt med svensk politisk tradition, och det ligger ett stort värde i ett starkt oppositionsparti. Endast under extrema förhållanden, av till exempel säkerhetspolitisk art, vore det sannolikt med en koalition av detta slag. Han menar vidare att ett närmare samarbete skulle motverka sitt eget syfte genom att ytterligare stärka småpartierna och lägga grunden för en ännu större parlamentarisk osäkerhet. Han anser i stället att lösningen ligger i ett förändrat valsystem med större inslag av majoritetsval.

Catherine Persson säger sig personligen uppskatta den pragmatiska och välorganiserade sida som riksdagsmoderater enligt hennes mening uppvisar. Samtidigt påtalar hon att för SSU-skolade ideologer och ledamöter med antimoderat instinkt inom s-gruppen, skulle ett samarbete innebära att ge upp sin identitet, och hon ser därför ett sådant som mindre sannolikt, också på lång sikt – en uppfattning som även Tingsgård delvis ger uttryck för.

Gunilla Carlsson betraktar frågan om samarbete som hypotetisk, givet dagens helhjärtade, moderata inriktning mot ett maktskifte. Men hon ser pragmatism som en lovvärd inställning inom politiken, som ett sätt att förverkliga sina visioner, och anser att moderatledningen i vissa långsiktiga, stora frågor – försvar och energi till exempel – varit beredda att arbeta blocköverskridande. Hon menar att samtidigt som regeringen inte uppfattas som samarbetsinriktad, rymmer riksdagen många praktiskt inriktade socialdemokrater med vilka hon skulle kunna inleda ett samarbete i morgon dag om så vore.

Den mer allmänna rörelsen in mot mitten – bland annat omprövar socialdemokraterna sin syn på såväl skatter som restriktioner kring alkohol – menar

Anders Björck vara direkt föranledd av ekonomiska och tekniska förändringar, vilka man som politiker inte kan annat än anpassa sig till: "teknik vinner över politik". Han menar vidare att höger-vänsterskalan över huvud taget blir mindre och mindre intressant eftersom så många frågor inte låter sig inordnas där, och nämner som exempel dödsbegreppet och genmanipulerade grödor.

Tingsgård vänder sig mot uttrycket att s skulle gå mot mitten. Hon vill i stället formulera det som att partiet breddats och att detta fått återverkningar på politiken. Denna hållning företräder även Catherine Persson. Hon menar samtidigt att det faktiskt skett en rörelse mot mitten, men att denna följt principen om ett steg bakåt för att kunna ta två steg framåt, en bild som även Ingvar Carlsson tecknar.

Politikerna själva pekar sålunda ut en rad hinder för ett samarbete mellan socialdemokrater och moderater, men sammantaget rör det sig mer om kulturella och demokratiska skillnader än sakpolitiska stötestenar, samtidigt som var och en framhåller att även om den andres sakpolitik inte är helt fjärran så är de underliggande värderingarna oförenliga. Vid sidan av väsentliga olikheter i kultur och tradition pekar man på vikten av en tydlig opposition. Frånvaron av en sådan gör det svårare för väljaren att utkräva ansvar och ökar risken för att väljarna inte tycker sig se tydliga alternativ, utan i än högre grad går till ytterlighets- eller enfrågepartier.

SLUTSATSEN BLIR att ett samarbete mellan moderater och socialdemokrater framstår som avlägset. De argument politikerna själva anför mot ett sådant rör alltså skillnader i ideologisk grundsyn och svåröfrenliga kulturer och traditioner, men också att ett sådant inte vore demokratiskt önskvärt. Samtidigt kan man skönja en nyansskillnad mellan yngre och äldre generationer; tendensen är att de yngre har en mindre rigid uppfattning i frågan. Mot bakgrund av den allmänna trend där medlemmarna förlorar i betydelse och partierna går mot att bli mer av elitstyrda valorganisationer, kan vi anta att dagens inarbetade kulturella föreställningar och traditioner successivt kommer att försvinna och med dem också ett av dagens mest svåröfrenliga samarbets hinder. Inom loppet av 20 år kan vi komma att se partier som på ett mer renodlat målrationellt sätt kan söka sin koalitionspartner utan kulturella skygglappar. Ett samarbete mellan moderater och socialdemokrater kommer då att framstå som betydligt mindre osannolikt än i dag. Detta gäller än mer för den händelse att utvecklingen mot försvagade ideologier skulle fortsätta. I så fall växer

utrymmet för pragmatiker inom bägge partier, samtidigt som de mer ideologiskt styvnackade förlorar i styrka.

Ett annat möjligt framtidsscenario är att om antalet partier skulle föranleda en ohanterlig parlamentarisk situation, så kommer dagens proportionella valsystem att uppfattas som omöjligt att upprätthålla. Ett annat system, av mer eller mindre renodlad majoritetstyp, skulle givet dagens majoritetsförhållanden innebära att moderaters och socialdemokraters syn på varandra som huvudfienden skulle stärkas, men av andra skäl än i dag.

I dag vidhåller förvisso båda sidor att även om den faktiska politiken uppvisar stora likheter, är skillnaderna i ideologisk grundsyn och visioner fortfarande så djupgående att en koalition inte vore sannolik ens på lång sikt. Det finns dock nyansskillnader i deras argumentation, och vissa framstår som mer övertygade om det omöjliga i ett sådant samarbetsprojekt än andra. Mot bakgrund av vad som tidigare redovisats om partiernas behov att tydliggöra sin ideologiska motsatsställning för att upprätthålla medlemmarnas engagemang, är dessa personers ord inte ägnade att förvåna. Den fråga som naturligen inställer sig är dock: hur länge och i vilken omfattning kan två partier med anspråk på att utgöra varandras kontrahenter tillåta sig en sakpolitik som i långa stycken är intill sammanblandning lika? Det ter sig sannolikt att den brist på jämvikt som råder mellan uttalad vision och faktisk sakpolitik kommer att göra sig påmind.

En ytterligare fråga som inställer sig gäller vad som händer om partierna misslyckas med denna balansakt. Skulle det långsiktigt innebära att partiets behov av stöd på väljararenan gör att dess organisation i grunden ses över och förändras? Kommer även de etablerade partierna att anta den ordning som är Junilistans, där ledningen har ett fritt mandat och inte är beroende av medlemmar eller kongresser? I ljuset av denna utveckling framstår Göran Perssons självsvåldiga agerande i frågan om föräldraförsäkringar under kongressen i Malmö inte bara som ett uttryck för en personlig ledarstil, utan som ett tecken i tiden. Och vår tids krav på snabbhet och tydlighet framstår som kongeniala med moderatkulturens tolerans för en stark ledning. Även om moderatledningen stötte på några mindre hinder under stämman i Örebro, förlöpte denna i huvudsak med det löpande bandets effektivitet. Moderatkulturens strikt hierarkiska organisation och Göran Perssons benägenhet att peka med hela handen ter sig mot denna bakgrund inte som föräldrade företeelser utan som i högsta grad up-to-date. ■

Inom loppet av 20 år kan vi komma att se partier som på ett mer renodlat målrationellt sätt kan söka sin koalitionspartner utan kulturella skygglappar.

Fotnoter:

1 Torbjörn Nilsson, *Mellan arv och utopi. Moderata vägval under hundra år. 1904–2004*, Santérus förlag 2004 och Emil Uddhammar, *Partierna och den stora staten. En ana-*

lys av statsteorier och svensk politik under 1900-talet, City University Press 1993.
2 Torsten Svensson, *Socialdemokratins dominans. En studie av den svenska socialdemokratins partistrategi*.

Acta Universitatis Upsaliensis 1994 samt *Marknadsanpassningens politik. Den svenska modellens förändring 1980–2000*, Acta Universitatis Upsaliensis 2001.

3 Katarina Barrling Hermanson, *Partikulturer. Kollektiva självbilder och normer i Sveriges riksdag*, Acta Universitatis Upsaliensis 2004.

4 www.OECD.org.

5 Anthony Downs, *An Economic Theory of Democracy*, Harper and Row 1957.

6 Ronald Inglehart, *Modernization and Postmodernization: cultural, political and economic change in 43*

societies, Princeton University Press 1997.

7 Stein Rokkan, *Stat, nasjon, klasse. Essays i politisk sosiologi*, Universitetsforlaget 1987.

Den svenska politikens outsossing

REPORTAGE/ Partiväsandets upptining. En skärskådning av det svenska partisystemet blottar nya skiljelinjer och underliggande, latent partier. Ett sådant skulle kunna vara pragmatikerna (p), som förenar delar av s och m. Har socialdemokraterna lyckats lägga ut sin politik på tillverkning?

KAY GLANS

Chefredaktör för Access

*Dissonanserna är desto hårdare
ju mer de närmar sig harmonin.*

J. S. Bach

ÅRETS FÖRSTA SNÖ faller över Stockholm medan jag gör denna reportageresa i det svenska partilandskapet. I Pressbyrån pratar jag med innehavaren, en invandrarkvinna, som jobbar nästan varje dag. Vi ondgör oss över kylan och mörkret, hon också över sjukskrivningarna som ökar när det blir kallt. Folk sjukskriver sig utan att vara sjuka, hon har bekanta i USA och där jobbar man minsann.

– Vem ska jag rösta på? frågar hon när jag är på väg ut. Ett samtal om vädret leder oss till en av nervpunkterna i den politiska diskussionen.

Kan vi göra stora omställningar levande för oss så att de påverkar vår individuella motivation? Att man inte går till arbetet för att man känner sig hängig är en historiskt betingad handling, en produkt av långvarigt välbefinnande och trygghet. Europa spelade länge en ledande roll i den globala utvecklingen. Efter andra världskriget minskade kontinentens inflytande, men i gengäld fick vi de "gyllene trettio åren" efter kriget och har sedan dess fortsatt att leva goda liv. Västeuropa har befunnit sig i en välbefinnande som nu har spruckit, men förväntningar och anspråk har formats inom den.

Globaliseringen kan mycket väl medföra en global utjämning, så att kineser och indier får det mycket bättre och vi kanske något sämre. Det hävdar samhällsdebattören Meinhard Miegel i sin uppmärksammade bok *Epocheuwende*.¹ Europa har haft sin storhetstid, andra delar av världen, med stora befolkningar som har helt andra anspråk, tar över initiativet. Vi lever i en krympande världsdelen och det återstår att se om vi också krymper mentalt. Det är förstås möjligt att våra demografiskt åldrande samhällen kan nytända, men vi kan inte läng-

re ta vårt välbefinnande för givet. Och rörelsen mot mitten i svensk politik, är den ett symptom på ett samhälle som inte förmår alstra djärva omgestaltningssyften? En prognos om grånande samhällen säger just att de blir försiktiga och defensiva. Det kan ju också vara så att vi just nu sitter i ett historiskt väntrum och att de ideologiska passionerna kommer att flammas upp lika abrupt som de gjorde efter den ideologiernas död man förkunnade på 50-talet.

FRÅGAN OM DET finns latent partier har en framåtsyftande innebörd, men är också dagspolitiskt avläsande. Kan man urskilja partier i vardande eller nya sätt att förhålla sig till det parlamentariska? Finns det så stora gemensamma nämnare mellan grupper i olika partier att de kan bilda sådana latent partier, både av enfrågekaraktär och mer sammanhängande?

Vårt partiväsande tog form i övergången mellan agrar- och industrisamhälle och representerar ett slags historisk nedfrysning. Det ter sig rimligt att nya friktioner borde leda till en upptining så att nya partier tillkommer allteftersom samhället förändras. Katarina Barrling Hermansson hävdar härintill att individualismen är en genomgripande förändring som ger en ny historisk avlagring i form av enfrågepartierna. Men individualismens genomslag kan ju visa sig på andra sätt, till exempel i att politiker får en annan relation till partierna. På Stockholms universitet träffar jag Tommy Möller, professor i statsvetenskap, som intresserat sig för partiväsandets erodering.

– I livsstilsfrågorna ser man helt andra konstellationer i riksdagen än de som följer partilinjen. När det gäller dem finns det någon sorts

konservativt parti, som inte bara omfattar kristdemokrater utan moderater, centerpartister, socialdemokrater och kanske en och annan folkpartist. Men i livsstilsfrågorna finns också ett liberalt parti som huvudsakligen omfattar vänsterpartister, miljöpartister och folkpartister, men även åtskilliga socialdemokrater och moderater. Försvagningen av partiväsandet gör – i kombination med personvalsinslag – att man rör sig friare i riksdagsarbetet och finner nya allianser. Det blir vanligare att man röstar mot sitt parti. Studerar man detta mer systematiskt kan man nog urskonja ett slags latent partibildningar i många dimensioner. Mycket pekar mot att partiväsandet gradvis försvagas så att vi glider tillbaka till den fördemokratiska situation som rådde innan det hade konsoliderats.

Det är ju ett scenario som svarar mot andra tendenser i samhället, till exempel inom arbetslivet. Man identifierar sig inte längre långsiktigt med företaget, utan ser det som ett basläger för sitt individuella projekt. Partierna kommer kanske på ett motsvarande sätt att fungera som basläger för politiker med en alltmer individuell agenda, som då också kan tänka sig att hoppa till eller samverka med andra partier – eller förstås skapa nya.

Det återstår ännu att se om vi står inför ett genombrott för enfrågepartier. En minst lika sannolik utveckling är att de etablerade partierna fångar upp nya impulser. Hittills har de svenska partierna visat sig väldigt stabila. Som sociologen Hans Zetterberg påpekar förändras de till sitt innehåll, men inte till sin form. Nytt vin hålls i gamla läglar. Ett färskt exempel är centerpartiet, som under Maud Olofssons ledning

förvandlats från den svenska periferins parti till ett "mauderniserat" parti.² Ju mer partiväsandet eroderar, ju färre aktiva medlemmar partierna har, desto lättare blir det att genomföra omläggningar. Partiledningarna behöver ta allt mindre hänsyn till ideologiska rättare inom partierna. Men vem kan å andra sidan tycka sig ha ett starkt förändringsmandat för samhället om medlemsaktiviteten är låg och det allmänna intresset för partipolitik svagt? Partiernas försvagning ger visserligen ledningarna större flexibilitet, men sätter samtidigt gränser för den: de måste röra sig inom ett starkt avgränsat mittfält.

ÄR DE NYA moderaterna ett exempel på en sådan omvandling uppfifrån när de nu på centrala punkter närmar sig socialdemokratin och utmanar den på dess hemmaplan? Denna kursändring aktualiserar frågan om vi har ett latent parti som går över blockgränserna.

– Om vi gör tankeexperimentet att vi avskaffar det nuvarande partiväsandet i morgon, säger Tommy Möller, och låter riksdagsledamöterna formera sig på nytt, vilka partier skulle vi få? Man kan tänka sig att vänsterpartiet och miljöpartiet skulle finna varandra. De representerar delvis olika traditioner, men har en närhet till de sociala rörelserna, en utomparlamentarisk tradition och demokratisyn som förenar, liksom synen på livsstilsfrågor. Och jag tror att en del av socialdemokratin skulle kunna samarbeta med stora delar av borgerligheten, inte minst moderaterna. Traditionellt har dessa partiernas företrädare ganska lätt samarbetat i utskottet. Båda partierna betraktar sig som statsbärande och är det också.

Låt oss fokusera på relationen mellan s och m och fundera lite över vilken sorts latent parti det kan vara. Låt oss kalla det för p som i pragmatikerna. De övriga borgerliga

"I livsstilsfrågorna ser man helt andra konstellationer i riksdagen än de som följer partilinjen."

Tommy Möller

Politikens rondell. I dag kretsar s och m runt mitten.

Foto: Pressens bild

partierna vore naturligtvis också relevanta att föra in i resonemang-
et, men det är speciellt intressant om
det finns ett latent parti hos de stora
polerna inom svensk politik.

Detta p omfattar inte alla med-
lemmar i respektive parti. Poängen
med att tala om ett latent parti här
är antagandet att pragmatikerna
inom s och m har mer gemensamt
med varandra än med de mer ideolo-
giska falangerna inom de egna
partierna, det vill säga nyliberalerna
och den socialdemokratiska vän-
stern. Medlemmarna i p accepterar
marknadsekonomin och de grund-
läggande ramar som globalisering-
en skapar för politiken. Detta skiljer
dem från vänsterfalangen inom s
som fortfarande anser att man i eko-
nomisk politik kan gå en egen väg,
och som är skeptisk till marknads-
ekonomin. Men p skiljer sig också
från nyliberalerna i det att de menar
att man även i en globaliserad värld
kan behålla åtskilligt av det svenska
samhällets egenart, inklusive dess
sociala modell i en uppdaterad form.

Att konservativa moderater och
högersocialdemokrater skulle ha
mer gemensamt med varandra än
med sina ideologiska partikamrater
är kanske inte en så häpnadsväckan-
de tanke. Mer överraskande är väl
att antyda att respektive ideologis-
ka falanger skulle ha berörings-
punkter. Men filosofen John Gray
påpekar i sin recension av Thomas
L. Friedmans *The World is Flat* att det
finns likheter mellan nyliberalismen
och marxismen. Båda tror att glo-
baliseringen bara är förenlig med ett
enda ekonomiskt system, att tekno-
logisk utveckling driver ekonomin
och att ekonomin formar samhället.
Båda underskattar nationella och

religiösa faktorer.³ Man skulle
kunna tillägga att nyliberalerna har
sin motsvarighet till den socialistis-
ka realismen, låt oss kalla den "kapi-
talistisk realism"; varje antydan till
ambivalens inför globaliseringens
konsekvenser avfärdas, den kreativa
destruktionen skall hälsas med uni-
formt glada leenden. Nyliberalerna
är klart höger i den skala som mäter
vänster-höger i dimensionen mer
respektive mindre stat. Men i livs-
stilsfrågor har de genom sin radika-
la individualism och antitraditiona-
lism mycket gemensamt med vän-
stern.

Att det inom socialdemokratin
länge har funnits en spänning mel-
lan pragmatiker och ideologer är
välkänt. Partiet har i sin roll som för-
valtare varit utpräglat pragmatiskt,
samtidigt som det i retoriken har
behållit sin ideologiska prägel. I allt
större utsträckning har partiet
accepterat marknadslösningar.

– Men det har i mycket varit en
omprövning under galgen, säger
Tommy Möller. Saneringspolitiken,
som den kallades under 90-talet,
hade den karaktären. Det slaktades
en hel del heliga kor, men i tysthet,
det var inte den medvetna och
uttryckliga förändring som Tony
Blair genomför. Det var en kursom-
läggning i praktiken, men inte i teo-
rin och retoriken var ju densamma.
Glappet mellan ord och handling
växte och till slut fanns det väl ett
trovärdighetsproblem.

Denna retoriska eftersläpning
och anpassning till skenet gör det
svårt att veta hur stor en pragmatisk
fraktion inom s är. Att grunna över
vad ledande socialdemokrater
egentligen tycker och säger bakom
stängda dörrar är en del av vårt poli-

tiska liv. Sådana föreställningar närs
ständigt av att socialdemokrater
som lämnat sina uppdrag ofta dekla-
rerar icke partikonforma åsikter.
Mitt kikhål in i socialdemokratin
inre rum har varit några represen-
tanter för den gamla kansli-
hushögern. Förr finansministern
Kjell-Olof Feldt menar att parti-
ledningen är pragmatisk, medan
partiet fortfarande präglas av en
antikapitalistisk retorik och tron att
man fortfarande kan styra samhäl-
let som förut.

– Vid den nyligen avslutade parti-
kongressen var det uppenbart att
pragmatikerna i partiledningen vill
hålla så många dörrar öppna som
möjligt för att kunna komma till för-
handlingssituationer och göra upp
med dem det går att göra upp med.
Men majoriteten i kongressen före-
trädde i någon mening den gamla
partilinjens av misstro mot markna-
den och mer till offentlig sektor. Jag
tycker att väldigt litet har hänt
under de femtio år jag har varit med
i partiet när det gäller den här skill-
naden.

EN DISKUSSION OM sken och verk-
lighet finns även kring de nya mode-
raterna efter deras kursomläggning.
Man skulle kunna beteckna den som
outsourcing för att fånga mångtydig-
heten i utvecklingen. Kursändring-
en kan tolkas som att moderaterna
försöker överträffa socialdemokra-
terna på deras egen hemmaplan
(*outdo*), antingen för att de har gjort
en genuin omprövning eller insett
att detta är det enda sätt på vilket
man kan sätta press på s och bryta
ett dödläge. (Det kan naturligtvis
vara en kombination av dessa.) Men
man kan ju också tolka omlägg-

ningen som ett tecken på att social-
demokratin dominans är så stor att
den kan lägga ut tillverkningen av
sin politik på ett annat parti (*out-
sourcing*). Det är litet tillspetsat vad
en del borgerliga kritiker menar.

När till exempel moderaternas
chefekonom Anders Borg, en cen-
tral gestalt i omorienteringen, säger
att den svenska modellen de senas-
te åren har visat sig fungera mycket
bra, att han vill ha en arbetsmark-
nad som präglas av starka fackliga
organisationer och en lagstiftning
som i huvudsak ger arbetstagarna
starka rättigheter, menar han då
allvar?⁴

Den dominerande socialdemo-
kratiska tolkningen tycks vara att
detta är taktik för att nå regerings-
makten. Väl där kommer vi att bli
varse att det är en ulv i fårakläder,
som för en helt annan politik. Man
kan naturligtvis inte utesluta att det
förhåller sig så. Samtidigt är det litet
förvånande att socialdemokraterna
inte ser omläggningen som en
bekräftelse på sin egen ideologi. Hur
ofta händer det att företrädare för
ett parti säger att de länge har haft
fel och socialdemokratin i varje fall
mer rätt? Att det förhåller sig så und-
går inte de nya moderaternas bor-
gerliga kritiker. Johnny Munkham-
mar, idéproducent på tankesmedjan
Timbro, konstaterar:

– De använder ofta motivering-
en: vi har nu förstått bättre. Veten-
skapen har visat att vi hade fel i att
till exempel en reglerad arbets-
marknad är skadlig och att höga
skatter hämmar tillväxt och till-
komst av nya jobb. Jag menar att de
i sak har helt fel, men vad värre är –
om de skulle bli mer förändringsbe-
nägna igen i takt med att debatten
blir det, så kan de inte det, för de har
ju redan sagt att all vetenskap har
visat att de hade fel förut.

Bakom omorienteringen ligger
säkert den smärtsamma läroproces-
sen att man i svensk politik bara
tycks kunna flytta mitten, inte
attackera från flanken. Det finns,
som Tommy Möller påpekar, ett
slags järnstaket kring den svenska
politiken, en överideologi. Den
utgörs av att man i grunden accep-
terar å ena sidan marknaden, å andra
sidan välfärdsstaten. 1948 ville
socialdemokraterna införa planhus-
hållningsprogrammet och 1976 lön-
tagarfonderna. Båda gångerna straf-
fade det sig. Moderaterna gjorde ett
liknande misstag 1960 när de ville
skära i välfärden och 1985 med sys-
temskiftesvalet. Taktisk anpassning
eller läroprocess, det är inte så säkert
att det gör så stor skillnad vilket.

VILL MAN tillskriva moderaterna
anpasslighet och trendkänslighet
kanske man skall titta åt ett annat
håll, nämligen åt den övergripande
tidsandan? De anar kanske att vi är
på väg in i en konservativ period och

försöker förvandla partiet till ett modernt konservativt parti. Den på flera sätt egendomliga blandningen av liberalism och konservatism som har kännetecknat moderaterna skulle då vara på väg att lösas upp eller i varje fall kraftigt förskjutas. Något har uppenbarligen hänt med nyliberalismens ställning inom de nya moderaterna. När jag frågar Anders Borg om detta svarar han:

– Det nyliberala inslaget i samhällsdebatten och i moderaterna har gradvis försvagats. Det beror i rätt stor utsträckning på samhällsutvecklingen. *Nystart för Sverige* från 1991 syftade till att återställa produktivitet och konkurrenskraft för exportindustrin. Men under andra halvan av 1990-talet förändrades bilden av Sveriges problem. Landet hade hög tillväxt, sjunkande arbetslöshet och starka statsfinanser. Sverige halkade inte längre efter. De européer som vi skulle efterlikna hade plötsligt blivit Europas "sjuka män". Det skapade en kris i hur nyliberaler såg på världens tillstånd. Även moderaterna fick ställa sig frågan vilket deras projekt var. Märkligt nog omprövades varken politiken eller de politiska slutsatserna. I moderaterna fick retoriken snarast en mer nyliberal klang mot slutet av 1990-talet.

– Omvandlingen av moderaterna har också tagit sin utgångspunkt i väljarnas bedömning i valet 2002. De har givit sitt tydliga stöd för förändringsprocessen. Det är kanske också naturligt att många moderata kommunalråd stött förändring. Deras pragmatiska och vardagsnära utgångspunkt är att de skall sköta en kommun bra. De är samhällsbyggare. Visserligen bygger de ett annat samhälle än socialdemokratiska samhällsbyggare, men de har lätt att relatera till frågor om ansvar, helhet och långsiktighet. För dem har den nyliberala hållningen att man stänger världen ute och börjar med principerna aldrig känts verklighetsnära.

Kommunpolitikernas roll i omorienteringen inom de nya moderaterna är ytterligare en faktor som talar emot att det enbart skulle handla om taktik eller omvandling uppifrån. De sägs länge ha känt sig missförstådda av partiledningen, som om de var dåliga moderater för att de inte sänker skatterna tillräckligt. I sin vardagliga praxis har de varit inriktade på att pragmatiskt skapa så bra villkor i sin kommun som möjligt, inte på att driva ideologiska frågor. En tanke som jag återkommande anfäktas av under dessa dagar är att det vi bevitnar skulle kunna beskrivas som den svenska politikens kommunalisering. Det skulle också kunna kallas för avväpnad nationalism. Sverige blir ett slags jättekommun som man måste ta ansvar för. Man måste se

till att den fungerar bra i stället för att hänge sig åt ideologiska projekt, och självklart har en sådan hållning sina begränsningar. När jag träffar Ulf Kristersson, moderat kommunpolitiker i Strängnäs, intygar han sitt stöd för den nya inriktningen men säger också något om kommunpolitikens vardag som fastnar i mitt medvetande:

– Pragmatiseringen rymmer faran att alla blir goda rondellbyggare. Ingen frågar sig på allvar vilket liv som skall levas runt rondellerna.

Anders Borg kontrasterar hela tiden ett konkret ansvarstagande mot ideologiska projekt:

– Vi går tillbaka till den starka realistiska ådra som alltid har funnits inom konservatismen men också inom moderaterna och betonar samhällsansvar, helheten, Arvid Lindman hade säkert använt ordet nation. Man tar ansvar för landet och försöker bära regeringsmakten för en helhet.

Det är kanske så här en modern konservatism kan se ut. Den vill ta ett ansvar för helheten och inte bara representera besuttna grupper. (Inte minst Anders Borg är medveten om att man har ett trovärdighetsproblem på denna punkt.) Den utgår från den svenska modellen och försöker förbättra eller förändra den försiktigt. Mottot skulle kunna vara: Socialdemokraterna byggde folkhemmet, Kamprad möblerade det, moderaterna renoverade och målade om det.

DENNA OMORIENTERING sker inte i ett intellektuellt vakuum. På senare år har den svenska modellen fått förnyad aktualitet i den internationella diskussionen. Britten Mark Leonard lyfter i *Why Europe Will Run the 21st Century* fram Sverige som ett exempel på att man inte behöver följa USA:s exempel för att hävda sig i den globala ekonomin. Sverige visar att man visst kan ha omfattande jämlikhet, höga skatter, starka fackföreningar och en stor offentlig sektor och ändå klara sig bra.⁵ Och just när vi svurit en vända över den jantelag som ligger så tungt över Sverige, vill den inflytelserike ekonomen Richard Florida tala om för oss att Sverige har ett kreativt samhällsklimat.⁶

Sverigeaktuell i dessa dagar är belgaren André Sapir, författare till rapporten *Globalisation and the Reform of European Social Models*. Han menar att det finns tre grundmodeller⁷ i Europa: a) en anglosaxisk, som innebär att de som slås ut eller inte får jobb drabbas av ekonomiska problem så att de av det skälet är piskade att ta sig in på arbetsmarknaden igen; b) en kontinental,

som innebär att man löser ut dem som har problem så att de visserligen står utanför arbetsmarknaden men ändå är försörjda; c) den nordiska, som förenar höga ersättningsnivåer med starka drivkrafter att ta sig in på arbetsmarknaden igen. Försäkringen fungerar som en omställningsförsäkring. Sapir hävdar att två av dessa modeller är förenliga med den globala ekonomin: den anglosaxiska och den nordiska. Detta borde vara goda nyheter för socialdemokraterna, men problemet är att den svenska modellen håller på att ändra karaktär och bli mer lik den kontinentala. Det är inte minst på denna punkt som de nya moderaterna sätter press på socialdemokraterna, säger

Klas Eklund, numera chefekonom på SEB, tidigare medlem av den socialdemokratiska kanslihusögern:

– Innerst inne vet den socialdemokratiska ledningen att Sverige håller på att övergå från den nordiska modellen

till den kontinentala – det vill säga att försäkringssystemen håller på att bli permanent försörjning för dem som har hamnat utanför i stället för att vara en omställningsförsäkring och hjälpa dem att ställa om sig.

– Anders Borg och hans ekonomer försöker låna in en del element från den anglosaxiska marknadsökonomi till den nordiska modellen. Om det funnes en kanslihusögern i dag skulle den antagligen försöka göra precis detta – men det kan partiledningen inte erkänna. Retoriken går i stället åt rakt motsatt håll.

– Socialdemokraternas ledning ser vad som händer och vet att det är ett problem, men går bara halvvägs och skärper kontrollen utan att göra mycket åt de ekonomiska drivkrafterna. De nya moderaterna gör vad en modern socialdemokrati borde göra: de letar efter den sapirska drömlösningen, det vill säga en modern, dynamisk kapitalistisk marknadsekonomi som också har social trygghet. I den meningen är det de som är bärare av den gamla svenska modellen i den moderna världen.

Att de nya moderaterna får beröm av den gamla kanslihusögern förvånar väl inte socialdemokraternas vänsterfalang, utan ligger i linje med vad de misstänkt hela tiden. Det är ju inte heller den som vi tänker oss tillhöra p, utan den pragmatiska högerfalangen inom s.

EN VANLIG uppfattning är att rörelser mot mitten öppnar för partier på flankerna. För moderaternas del ser man redan konturerna av ett organiserat missnöje, visserligen inte i form av ett parti, men väl hos näringslivsorganisationer som Timbro och Svenskt Näringsliv. Mode-

raternas omorientering är en konsekvens av att framför allt Svenskt Näringsliv länge försummat det opinionsbildande arbetet, säger Johnny Munkhammar. Men nu kommer inte minst Svenskt Näringsliv att satsa på långsiktig opinionsbildning. Munkhammar bejakar en borgerlig valseger, eftersom alliansen trots allt är mer reforminriktad, men säger samtidigt att det på sikt inte alls är självklart vilket parti det blir som genomför de nödvändiga förändringarna.

– För den som vill ha marknadsinriktade reformer spelar det mindre roll vem som utför dem, om det är en borgerlig regering eller en socialdemokratisk. Det är inte alls givet vem som kommer att vara bäst på det.

En sådan prognos är väl trots allt ett tecken på att det skett en förändring av partilandskapet.

ÄVEN OM de nya moderaterna och de pragmatiska socialdemokraterna tillhör samma latent parti så innebär det inte att de kommer att ha ett harmoniskt förhållande, eller bilda en stor koalition. Det vore under nuvarande omständigheter förödande för den parlamentariska dynamiken om så skedde, och disharmonierna blir större ju mer de närmar sig harmonin. Sigmund Freud talade om de små skillnadernas narcissism.

Fraktionsstrider kan ofta vara de mest brutala och vad som har hänt tycks vara att de nya moderaterna har kommit socialdemokratin så nära att de kan sätta sitt finger på en riktigt öm punkt hos socialdemokraterna själva, att de med Klas Eklunds ord håller på att övergå från att vara ett arbetarparti till att bli ett parti för försörjda. Föreställningar om att man skall göra rätt för sig och inte ligga till last har varit centrala inom arbetarrörelsen och är fortfarande en viktig komponent i dess självbild. När jag föreslår den idogt arbetande Pressbyråinnehavaren att hon kanske borde rösta på socialdemokraterna ruskar hon avfärdande på huvudet.

Fotnoter:

- 1 Meinhard Miegel, *Epochenwende. Gewinnt der Westen die Zukunft?*, Propyläen Verlag 2005.
- 2 Se Sofia Nerbrand, "Mauderniserade socialliberaler", *Axess* nr 5/2004.
- 3 John Gray, "The World is Round", *The New York Review of Books*, August 11, 2005.
- 4 Se *Arena*, 2: 2005.
- 5 Mark Leonard, *Why Europe Will Run the 21st Century*, Fourth Estate 2005.
- 6 Se till exempel *The Flight of the Creative Class. The New Global Competition for Talent*, Harper Business 2005.
- 7 Egentligen fyra, men jag utelämnar den fjärde, medelhavsmodellen.

Upploppen i förorterna uppenbarade stora brister i fransk integrationspolitik. Statsvetaren **Riva Kastoryano** skärskådar samhällets konstruktion av det annorlunda och befarar en gettoisering på religiös grund i Frankrike.

Talet om integrationsmodeller är bara retorik

Av

Lisa Irenius

Redaktör på Axess

VARJE GÅNG ETT NYTT MAIL anländer till Riva Kastoryanos dator låter det som om glassbilen kommer in i rummet.

– Jag uppfattar mig inte som invandrare, utan som student, säger hon: Det är ju det jag sysslar med, jag läser böcker och skriver.

Det är ett par veckor sedan Paris förorter började brinna, vid månadsskiftet oktober-november. Natten mellan 13 och 14 november var 11 500 poliser och gendarmar ute på gatorna för att bemöta kravallerna. Sammanlagt har 10 000 privatägda bilar tänts på. Skolorna – som betraktas som symboler för den franska, sekulära republiken – har utsatts för 255 attentat. De drabbade, socialt utsatta förorterna har en stor andel invånare med utländsk bakgrund. Upploppen har därför setts som ett misslyckande för den franska, republikanska integrationsmodellen, som syftar till att alla medborgare ska ingå i en jämlik gemenskap och inte indelas i olika kulturella eller religiösa grupper. Trots att många av förortens invånare med utländsk bakgrund är födda i Frankrike har de i flera bemärkelser förblivit utestängda från det franska samhället.

– Folk frågar alltid vilken generation invandrare jag tillhör; andra, tredje generationen? Jag brukar svara: ingen generation, säger Riva Kastoryano.

Hennes familj är kvar i Istanbul, där hon föddes och växte upp. Själv kom hon till Frankrike för att studera. Det drog ut på tiden, studierna i ekonomi vid Sorbonne följdes av en doktorsavhandling i sociologi vid EHSS (École des hautes études en sciences sociales); senare började hon själv undervisa, ett par år vid Harvard i USA och sedan 1988 vid Sciences Po i Paris. Numera har hon också franskt medborgarskap.

”Jag tror att den franska politikens hyckleri är en viktig förklaring till det som har hänt. Klyftan mellan retorik och verklighet är särdeles stor i Frankrike.”

Enligt Riva Kastoryano består den franska integrationspolitiken av en motsägelse.

CERI hinner hon beskriva sig själv som student, fransyska, invandrare, amerikan, turk, europé, judinna... Hon skrattar och säger att ”jag är nog allt av det”. Hon sprider en lättsam och litet lekfull stämning. Hennes meritförteckning vittnar emellertid om att hon tar allvarligt på frågor om invandring, identiteter och hur invandrare uppfattas i samhället. Hon har studerat ”integrationsmodeller” och idén om mångkulturalism. Nu är hon aktuell som redaktör för en volym om *Les codes de la différence. Race, origine et religion en France, en Allemagne et aux États-Unis*, som ges ut av Presses de Sciences Po. Den handlar om hur varje samhälle definierar det som anses avvika från det nationella projektet.

Tidigare deltog hon i ett jämförande forskningsprojekt om ”nationalstaten, skolan och etniska skillnader” i flera europeiska länder (*Civil Enculturation*, 2004). Skolan spelar särskilt i Frankrike en central roll i integrationsprocessen. Hon berättar att efterforskningarna visade att skolorna i Storbritannien värdesätter betydelsen av kulturella gemenskaper. De lär ut vad det innebär att tillhöra en viss kulturell gemenskap och vilka värderingar som är förknippade med den. I Frankrike däremot betonas vikten av medborgarskap och Frankrikes historia, i synnerhet i förhållande till andra världskriget. I Tyskland, där det tidigare fanns turkiska skolor med tanken att barnen en dag skulle återvända till Turkiet, satsar man nu i stället hårt på det tyska språket för att integrera eleverna i samhället.

SKOLORNAS PRIORITERINGAR såsom hon beskriver dem framstår nästan som karikatyrer på olika integrationsmodeller, från den franska ”republikanska” till den brittiska ”mångkulturella”. I de debatter om integration och invandring som har följt på händelserna i de franska för-

UNDER DE FÖRSTA minuterna jag tillbringar på Riva Kastoryanos kontor på forskningsinstitutet

”Raseriet vi har sett är lokalt och nationellt. De unga i förorterna vill bli en del av det nationella samhället.”

Enligt Riva Kastoryano var upploppen en reaktion på specifikt franska omständigheter.

orterna har just den brittiska och den franska modellen jämförts flitigt. Riva Kastoryano säger att hon i stället har tänkt en del på Tyskland.

– I Tyskland säger man till turkarna att ”ni är turkar, även om ni har tyskt medborgarskap kommer ni alltid att vara turkar”. I Frankrike säger man att ”ni är fransmän, om ni har franskt medborgarskap är ni fransmän”. Det skapar olika sorters självuppfattning och olika slags förväntningar på samhället. I Tyskland har man prioriterat social och ekonomisk integration framför politiskt medborgarskap. I Frankrike har man sedan åttiotalet begränsat sig till politiskt medborgarskap. Man frågar sig vad som är bäst. Om jag som invandrare kommer i syfte att få det bättre ekonomiskt, då föredrar jag förstås ekonomisk integration, till dess att jag blir attackerad och avsaknaden av politiskt medborgarskap gör att jag inte har möjligheten att kräva mina politiska rättigheter. Men då tänker jag på vad en turk i Tyskland har sagt: om vi blockerar våra pengar en enda dag kommer den tyska ekonomin att agera åt oss. På så vis har alltså turkarna i Tyskland även en politisk makt, medan makten här i Frankrike begränsas till det politiska medborgarskapet och rösträtten – men då måste man kunna använda sig av den.

Vad ger då en jämförelse mellan Tyskland och Storbritannien?

– Tyskland och Storbritannien är två helt olika saker, även om de politiska metoderna påminner mycket om varandra: identitetspolitik, erkännande av minoriteter och så vidare. Skillnaden mellan Tyskland, Storbritannien och Frankrike är att Tyskland inte har haft några kolonier. Landets invandrabefolkningar har aldrig varit koloniserade, medan det råder en kolonialrelation mellan Frankrike och Storbritannien och deras invandrare. I övrigt har Tyskland aldrig drivit en politik som är öppet kommunitaristisk, med politisk representation för invandrargrupper, men resultatet är det samma på så vis att gemenskaper uppmuntras.

RIVA KASTORYANO FÖRHÅLLER sig dock kritisk till idén om olika integrationsmodeller. Hennes motivering till detta är inte, som Tariq Ramadan har menat, att jämförelser inte tjänar någonting till eftersom varje samhälle har sin genius och endast kan utgå från den (DN 12/11 2005). Riva Kastoryano tillämpar en jämförande metod bland annat för

att visa att integrationsmodeller till stor del består av retorik. De används för att legitimera politisk handling och för att profilera det egna landet, men i praktiken är skillnaderna i integrationspolitik mycket mindre än vad retoriken vill få oss att tro.

– Jag tror inte på integrationsmodeller. Staten behöver sin modell för att forma sin egen identitet och för att skapa en känsla av historisk kontinuitet. På så vis fyller modellen en viktig funktion. Men i praktiken tillämpar alla ett slags justeringspolitik. Man trevar sig fram, man provar det ena och om det inte fungerar provar man det andra. Det är en fråga om pragmatism.

Hon flyttar händerna över skrivbordet som om hon flyttade runt olika klossar, fram och tillbaka utan någon klar strategi.

– Det som är viktigt är hur olika folk interagerar, liksom interaktionen mellan stat och folk. Det betyder inte att varje invandrargrupp har en viss karaktär. Varje grupp är föremål för en samhällelig dynamik, och det är denna interaktion med samhället som är intressant.

DET ÄR EN KLAR VINTERDAG i slutet av november och den vita väggen på andra sidan gården blir nästan bländande i solskenet. CERI har sina lokaler i vad som kanske är Paris vitaste kvarter, både

Initiativet blir en droppe i elitskolornas djupa hav

En samling vinterbleka ungdomar flockas utanför rue Saint-Guillaume nr 27 i Paris. Många av dem som syns i franskt samhällsliv – politiker, journalister, debattörer – har erfarenheter från den här adressen, som inhyser högskolan Institut d'études politiques (IEP), mer känd som Sciences Po. Ett exempel på

hur den franska eliten gärna förlorar sig i gemensamma minnen från skoltiden är *Le Monde*-journalisten Ariane Chemins bok från förra året, *La Promo: Sciences Po 1986*, om medstudenter som hon numera ”ser på tv varje dag” och kändisbarn som president Chiracs blyga dotter Claude. Av de studenter som antogs till skolan 1998 kom 81 procent från de övre samhällsklasserna.

Men år 2001 lanserade Sciences Po

ett speciellt antagningsprogram för studenter från sju gymnasieskolor i så kallade *zones d'éducation prioritaire* (ZEP, eller socialt utsatta områden). Syftet var att minska den sociala snedrekryteringen. Men även om ZEP-studenterna väljs ut genom en avancerad procedur höjdes röster som varnade för ett ”B-lag” på Sciences Po.

– I själva verket får de bäst resultat av alla, säger Émilie, 22.

Hon är tillsammans med Élisabeth, 22, och Tanguy, 23, inne på skolan.

– Men alla vet vilka som kommer från ZEP eftersom de inte har samma hudfärg som vi, säger Tanguy.

Han är emot programmet och menar att det är lättare för dem att komma in. Tjejerna blir upprörda och menar att det tvärtom är svårare. Men alla tre är överens om att det egentligen hade varit bättre om de hade fått

när det gäller chict nyputsade fasader och invånarnas hudfärg: sjunde arrondissementet mitt i Paris, långt från förorten. Sedan någon vecka är det slut på upploppen och förorten har därmed också försvunnit från löpsedlarna. Det enda som pågår där nu är enstaka protester utanför domstolarna, mot utvisningen av icke franska medborgare som deltog i upploppen. Men detta rapporterar medierna mycket sparsamt om, den som vill ha information får uppsöka alternativa nyhetssajter på nätet, som gräsrotsrörelsen <paris.indymedia.org>. *Libération* rapporterar ingenting alls den här dagen, för dagstidningen strejkar i protest mot uppsägningar. Strejkar gör också pendeltågsförarna, som tillsammans med andra tågförare protesterar mot "privatiseringar", varpå förorten förefaller extra avlägsen och svårtillgänglig.

SÅHÄR I EFTERHAND skulle man kunna tolka händelserna i förorterna som en specifikt fransk protesterörelse. Det tycker i alla fall historikern Emmanuel Todd, som i en intervju i dagstidningen *Le Monde* (12/11 2005) beskrev fenomenet som typiskt för det franska samhället. De unga i förortsområdet Seine-Saint-Denis ansluter sig till en tradition av social revolt som statat ut den franska historien, menade han. Liksom Jeremy Rifkin, författare till bästsäljaren *The European Dream*, tolkade Todd händelserna som en vilja till integration och en vägran att låta sig marginaliseras. Andra debattörer har mer pessimistiskt uppfattat de brinnande förorterna som tecken på långtgående marginalisering och samhälleligt utanförskap. En del, som den turkiska regissören Yesim Ustaoglu, har sett ett förnekande av andra kulturer. Andra, som sociologerna Eric Marlière och Alain Touraine, har sett ett socialt och ekonomiskt snarare än kulturellt och religiöst utanförskap. EU-kommissionens ordförande Barroso och många med honom har beskrivit arbetslösheten som det främsta problemet ...

– Helt klart är det fråga om ett slags marginalisering som är både geografisk, social, ekonomisk och kulturell, säger Riva Kastoryano. Det är en marginaliserad befolkning i städernas utkanter, som inte har tillgång till arbetsmarknaden och som har en kulturell tillhörighet som uppfattas som problemskapande. Men ändå skulle jag inte vilja analysera det som har hänt i termer av marginalisering.

– Den här sortens upplopp är inget nytt, varken i Frankrike eller i länder som Storbritannien och USA. Skillnaden mot USA och Storbritannien är dock att det nu inte är fråga om konflikter mellan olika etniska grupper, till exempel svarta mot koreaner eller araber mot kineser, utan upploppen här har vänt sig mot polisen och den allmänna ordningen. Jag tror att den franska politikens hyckleri är en viktig förklaring till det som har hänt. Klyftan mellan retorik och verklighet är särdeles stor i Frankrike. Å ena sidan säger man att den franska modellen går ut på att republiken är en enda stor

gemenskap, å andra sidan gör man allt för att skapa avvikande invandrargemenskaper. Man upphör inte att behandla invandrare som annorlunda: algerisk, muslimsk, arabisk, alla sorters benämningar förekommer, utan att man ger någon definition. Detta skapar en paradoxal identitet hos individen. De vet att de är fransmän, republikens döttrar och söner som Chirac säger, men på samma gång får de höra att de är del av en annan gemenskap, samtidigt som republiken förbjuder dem att säga det själva ... Problemet i Frankrike är denna spänning, eller motsägelse rentav, mellan retorik och verklighet.

På samma gång som Frankrikes invandringspolitik i praktiken kretsar kring gruppidentiteter har man totalt missförstått multikulturalismen, menar Kastoryano, eftersom det i Frankrike inte har blivit något av de sociala och ekonomiska fördelar som annars följer med ett erkännande av identiteter. Diskriminering har aldrig bekämpats på allvar.

– En viktig motsägelse i fransk integrationspolitik är inrättandet av Conseil du culte musulman, muslimska rådet. Det konstiga är egentligen inte att islam får en representation. Också andra minoritetsreligioner, som judendomen och protestantismen, är representerade och det var nödvändigt att islam också skulle bli det som ett steg mot religionernas jämlikhet. Men sättet på vilket man har använt sig av och förhållit sig till denna institution är mycket märkligt. Med hjälp av muslimska rådet har franska politiker försökt göra islam till en gemenskap. Under upploppen till exempel vände sig politikerna till de religiösa ledarna och bad dem att lugna ner saker och ting. Det är många dubbeltydigheter här. Man säger att ni är fransmän och ni representerar en fransk institution, men som individer, eller snarare som grupp, som har en annan identitet? Det går helt emot den republikanska idén.

Islamister som ett slags republikens medlare? Så framställs de även i ett reportage från Clichy-sous-Bois i *Wall Street Journal* 7/11 2005) där journalisten John Carreyrou följer den verksamhet som bedrivs i förorterna av muslimska organisationer som Jeunes Musulmans de France (JMF) och Tabligh. Där samhället har misslyckats säger de sig erbjuda lösningar på problemen. Ändå är det viktigt att påpeka att inte alla som bor i förorterna är muslimer och att de som deltagit i upploppen inte har refererat till islam.

– Nej, det är sant. Jag var faktiskt glad att se att de inte följde imamernas uppmaningar. Även om en majoritet i förorterna har muslimsk bakgrund.

– Raseriet vi har sett är lokalt och nationellt. De unga i förorterna vill bli en del av det nationella samhället. Ursäkra uttrycket, men det finns en raplåt som lyder ungefär "jag kommer att knulla Frankrike tills hon älskar mig". Det som de begär är att få uppskattning och erkännande.

Men hur ska detta erkännande levereras? Återigen handlar det om hur "justeringspolitiken" ska

justeras, och hur Frankrike kan råda bot på en klyfta mellan en idé om likabehandling och en verklighet av särbehandling. I ett tal inför elitskolan ENA (18/11) medgav premiärminister Villepin att "Lika chanser eller positiv särbehandling: det är ett ordkrig." Han sade sig vara för en positiv särbehandling baserad på bostadsort men inte etnisk eller religiös tillhörighet. Ett exempel på positiv särbehandling utifrån bostadsort är högskolan Sciences Po:s initiativ att ta in elever från vissa förortsområden (se artikel nedan). I egenskap av lärare vid Sciences Po tycker Riva Kastoryano att initiativet fungerar bra: de som blivit antagna på detta sätt har olika etnicitet och har blivit väl integrerade bland de andra studenterna.

– Men då Villepin talar sig varm för territoriell särbehandling vill han i första hand distansera sig från Sarkozy, som vill ha särbehandling baserad på etnicitet, säger Riva Kastoryano och låter litet trött vid tanken på personstriderna i fransk politik.

– Idén med territoriell särbehandling är att den främst har sociala effekter. I stället för att ha en identitet som arab, algerier, muslim eller vad det nu är så får man en identitet som "93" och "94" (postnummer till Parisförorterna Seine-Saint-Denis och Val-de-Marne). Men då territoriellt och etniskt blandar sig, vad gör man då?

– I Frankrike har man alltid sagt att så länge invånarna inte är av samma nationalitet så är det inte ett getto. Nu råkar det vara så att alla kanske har samma nationalitet i dessa områden, det vill säga fransk nationalitet, men det är också så att många är av muslimsk härkomst, eller muslimsk tro eller kultur eller hur man nu benämner det. Varför kan man inte kalla det för ett muslimskt getto? Historiskt har man ju talat om judiska getton. Tyvärr så tror jag nämligen att det är vad som håller på att hända, vi är på väg mot en gettoisering på religiös grund.

ELLER ÄR DET HELA det franska systemet som genomgår ett slags gettoisering? I en analys av vad han kallar *Le ghetto français* (2005) menar Éric Maurin att det franska samhället genomsyras av ett slags social separatism. Klyftan skär inte bara mellan folk och elit, utan varje grupp och samhällsskikt håller sig på sin kant. Det är uppenbart att talet om "en enda stor gemenskap" i den republikanska franska skolan inte har blivit verklighet. Men det är kanske inte i första hand orden som fyller undervisningen – det må vara tal om "republik och medborgarskap" eller "kulturella gemenskaper" – som behöver omprövas, utan frågor om resursfördelning och rörlighet inom ett stelt skolsystem. Bättre än att kvotera in en handfull utvalda till de bästa skolorna vore att höja den allmänna kvaliteten på utbildningen. Frankrike behöver nog se över sitt elitistiska skolsystem med exkluderande antagningsprov och oflexibla utbildningsvägar.

Då kanske fler invandrare än Riva Kastoryano kan trivas i rollen som student, vilket alltid vore en början.

hjälp att komma in den vanliga vägen. På gör ekonomihögskolan l'ESSEC i Cergy: erbjuder elever från närliggande (och socialt utsatta) förorter kvällsundervisning och annat stöd för att klara *le concours*. Så kallas intagningsprovet till Frankrikes *grandes écoles*, "elithögskolor", ett måste för den som vill bli någonting i Frankrike. En del menar att universiteten bara blir bättre eftersom les grandes écoles

äter upp en stor del av utbildningsbudgeten, trots långt färre studenter.

– Det måste vara Sciences Po:s uppgift att öppna för andra kulturer och personer med andra erfarenheter, säger Elisabeth: Om man öppnar för det annorlunda kan man också lära sig att tänka annorlunda.

– Det är inte Sciences Po:s problem att Frankrike är ojämlikt, det är statens problem. Staten borde göra

något, inte Sciences Po, invänder Tanguy.

Émilie sitter mest tyst medan kompisarna diskuterar. Hon vet inte riktigt vad hon tycker.

– Det här initiativet är som en droppe i ett stort hav.

Första året antogs 17 studenter genom programmet, i år var det 57. Gör detta ingen skillnad?

– Eleverna från ZEP väljer inte elit-

vägar inom Sciences Po. Ingen av dem läser administration, som är en förberedelse för ENA (en hög elitskola). I slutändan är de enda med utländskt utseende som blir höga tjänstemän sådana som jag, säger hon och syftar på sitt vagt mörka utseende:

– Vi som ser lite utländska ut men som egentligen är urfranska.

Hon ler, generat.

LISA IRENIUS

Livstrons apostel. Det har varit svårt för dagens feminister att få ihop de olika sidorna av Ellen Keys tänkande. Där ryms både en kamp för kvinnlig rösträtt och ett hyllande av moderligheten. Först när hennes livstro uppmärksammas står det klart att hennes tänkande inte är disparat. Den har blivit ett levande arv.

Det gudomliga livet behöver ingen gud

INGA SANNER

Docent i idéhistoria vid Stockholms universitet

EN HÖJDPUNKT I Kay Pollaks film *Såsom i himmelen* är scenen där kören ger en konsert och en av medlemmarna, den av sin man så brutalt misshandlade Gabriella, mot alla odds tar ton och börjar sjunga. Gabriellas sång handlar om att man ska leva sitt liv fullt ut och känna att man är stark och fri att göra det man vill. Den berättar också att den himmel människorna söker står att finna i detta livet. Medan Gabriella sjunger sveper kameran över publiken och stannar till vid en person som sitter nedhukad och som tycks värja sig mot innehållet i sången. Det är prästen i församlingen, han som har förskjutit kören från sin kyrka för att den börjat ägna sig åt vad han betraktar som sinnliga utsvävningar och därmed glömt bort det viktigaste i kristendomen: läran om synden.

Mötet mellan Gabriellas frimodiga sång och prästens nedtryckta gestalt är ett möte mellan två former av tro. Mot en föregivet steltnad kyrkolära med synden i centrum ställs ett budskap om livet som sådant som något heligt. Här erbjuds ett alternativ till vad som beskrivs som en förlegad kristendom: en ny religion – eller ska man kanske snarare säga religiositet. Den tro som formuleras i Pollaks film har beskrivits både som yttlig självhjälpsideologi och som kristendom i förklädd form. Hur man än väljer att karakterisera budskapet i filmen står det klart att det är en tro av annat slag än traditionell religiositet. Det är en tro utan kyrka och ritualer och utan

någon religiös urkund eller ledargestalt att luta sig mot.

Filmens stora publika framgångar kan ses som ett uttryck för vår tids stora religiösa behov. Det är ett behov som kan framstå som en anomaly mot bakgrund av utbredda föreställningar om moderniteten som en tid av tilltagande sekularisering. Det entusiastiska mottagandet reser därmed viktiga frågor kring hur det egentligen står till med förhållandet mellan modernitet och religion i vår tid.

ATT RELIGIONEN PÅ 2000-talet inte är så marginell som man kanske en gång trodde att den skulle bli är uppenbart. I Sverige finns en rik flora av det som ibland kallas för nya religiösa rörelser och invandringen har också berikat det religiösa livet med nya kyrkor och religiösa riktningar. Dessutom lever och frodas en typ av religiositet som kan kallas profan och som tron i Pollaks film är ett exempel på. Det är alltså fråga om en religiositet utan kyrka eller institutionell förankring alls och som inte heller omfattar ett traditionellt gudsbegrepp. Det är en tro som lyfter fram livet i sig självt som gudomligt.

Den profana karaktären hos denna typ av religiositet gör att den inte alltid förknippas med något religiöst över huvud taget. Det är en tro som oftast kommer till uttryck på ett tämligen diffust sätt, i många fall snarare som en uppsättning värden och förhållningssätt hos enskilda individer än som en klart formu-

lerad åskådning. Den kritiska inställningen till kyrkan hos dess företrädare har bidragit till att man tenderar att betrakta den som något som står i motsättning till all slags religion och religiositet. Det har också haft följder för historieskrivningen, som inte alls givit den profana religiositeten den uppmärksamhet den förtjänar. Det är nu hög tid att teckna dess historia.

EN PORTALGESTALT FÖR denna tradition är i Sverige Ellen Key och genom hennes tänkande får vi en utmärkt ingång till den profana religiositetens särprägel och historia. Key var verksam som inflytelserik författare, lärare och föredragshållare vid det förra sekelskiftet. Hon var synnerligen produktiv och engagerade sig i de mest skilda frågor, alltifrån sådant som rörde filosofi, bildning och estetik till frågor om kvinnans samhälleliga ställning. Hon höll sig väl *à jour* med nya idéer och var en betydelsefull introduktör av utländska tänkare för en svensk publik. Idéer var hennes livsluft och hon såg som sin uppgift att inte bara ta del av det nya utan också förhålla sig till det.

Key är i dag, nästan 80 år efter sin död, inte någon bortglömd författare. Det är emellertid inte främst hennes religiösa tänkande som uppmärksammas utan hennes syn på förhållandet mellan könen i allmänhet och på kvinnan i synnerhet. Det har rätt delade meningar om hur man ska tolka och värdera Keys kvinnoosyn och det har inte varit helt lätt att få ihop de olika sidorna av hennes tänkande: å ena sidan var hon aktiv i kampen för kvinnans politiska rättigheter, framför allt i kampen för rösträtten, å den andra

var hon angelägen om att framhålla den kvinnliga särarten, med vilken hon avsåg föregivet moderliga egenskaper. I polemik med den borgerliga kvinnorörelsen varnade hon kvinnor för att söka tränga sig in på vad hon ansåg vara männens områden. Key rönt motstånd för sin kvinnoosyn och även för andra delar av sitt tänkande. Så väckte hennes radikala visioner om den fria kärleken och kritiken av äktenskapsinstitutionen mycket starka reaktioner, både fientliga och entusiastiska.

Det som mer än något annat provocerade Keys samtid var emellertid hennes religiösa idéer. I den mån man i dag diskuterar religion i samband med Key brukar det handla om hennes kristendomskritik. Mer sällan riktar man blicken mot det faktum att Key inte bara var en kritiker av religionen utan också en religionsbyggare. Man kan fråga sig varför den delen av Keys tänkande har hamnat så i skymundan. En orsak kan vara det som historikern Inger Hammar för några år sedan så träffande kallade en forskningsmässig religionsblindhet. Hammar avsåg främst kvinnoforskningen som enligt henne har försummat att ta hänsyn till religionens betydelse, men hennes anmärkning träffar stora delar av modern humanistisk forskning rent generellt. Hammar förklarar denna blindhet med att många forskare varit så inriktade på att skriva modernitetens historia att man glömt bort det som det moderna vände sig emot. Det moderna har karakteriserats som en tro på upplysning och framsteg, förnuft och vetenskap – och med termen sekularisering. Det är inte ovanligt med beskrivningar av den moderna tiden som en seger för en vetenskaplig

världsbild i kamp mot religiösa tänkesätt. Eftersom forskare i många fall varit mer intresserade av den segrande sidan i denna världsbildskamp än den förlorande har religionen tappats bort.

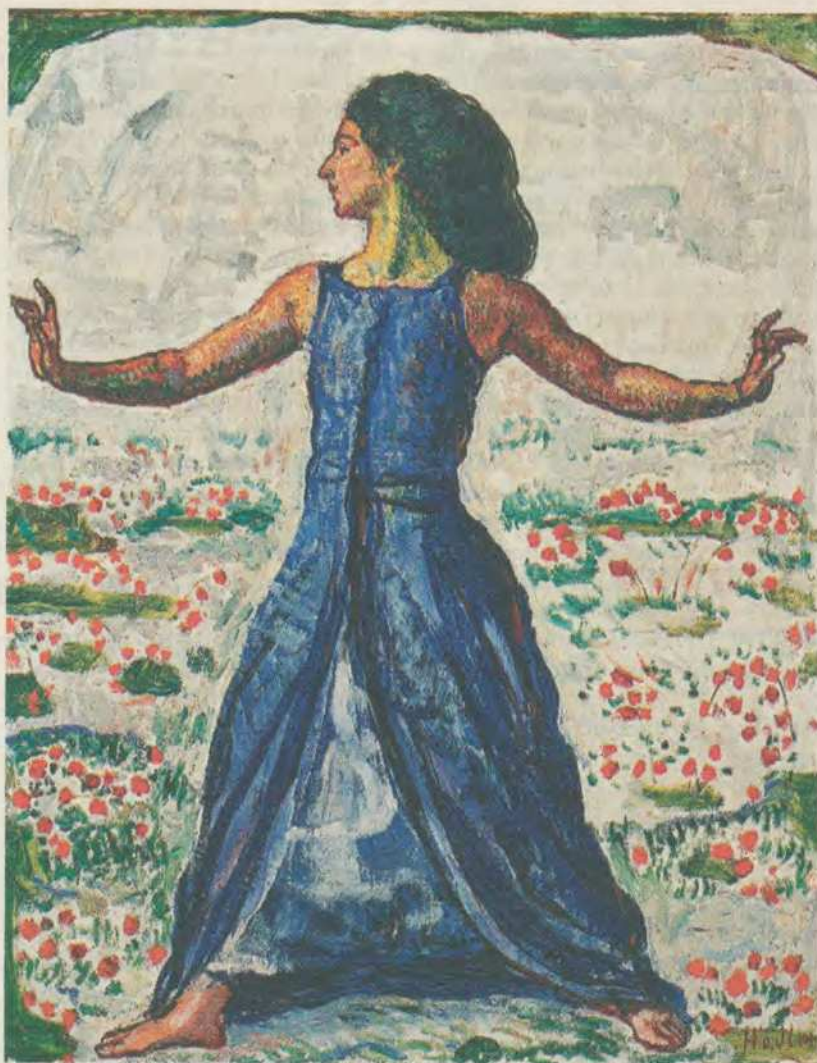
Försummelsen av Keys religiösa tänkande ligger dock på ett ännu djupare plan. Att tala om Keys religiositet innebär nämligen att man ifrågasätter själva bilden av historien som en kamp mellan en sekulariserad modernitet å ena sidan och en världsbild byggd på en religiös grundval å den andra. Key är en tänkare som har förknippats just med det moderna och som därför – i enlighet med denna bild av historien – inte borde omfatta någon form av religiositet över huvud taget.

REDAN I SIN SAMTID blev Key en symbol för det vi i dag kallar modernitet. Uppmärksamhet blev den konservativa filosofen Vitalis Norströms angrepp på Key i början av det förra seklet då han pekade ut henne som den tydligaste representanten för det han kallade en radikal ståndpunkt. Det var en ståndpunkt som Norström såg växa sig stark i samtiden och som kännetecknades av ett förnekande av alla högre värden och av att man satte naturen i Guds ställe. Det radikala tänkandet utmärkte sig också enligt Norström av att man snarare hävdade individens rätt till lycka än framhöll plikten till lydnad gentemot samhällsliga auktoriteter, såväl politiska som religiösa.

Norströms karakteristik av Key är i viktiga avseenden träffande. Hon var verkligen en tänkare som på ett radikalt sätt ifrågasatte den etablerade ordningen och som formulerade visioner om en helt annan värld. Norström har också rätt när han lyfter fram hennes kritik av kristendomen, men man kan alltså med samma rätt framhålla hennes eget trosalternativ.

Den tro Key omfattade gav hon benämningen livstro. Den presenterades i ett verk som kan kallas hennes magnum opus, *Lifslinjer*, som utkom i tre stora volymer mellan åren 1903 och 1905. Livstron är inte en tro på någon gud utan en tro på – livet. Ordet liv är centralt i Keys åskådning och det har en lika stark laddning som ordet Gud i ett kristet sammanhang. Det är också minst lika undflyende och svårt att definiera som någonsin ordet Gud.

När Key hyllar livet är det i polemik med vad hon uppfattar som kristendomens verklighetsfrånvända sida. Kristendomen är enligt Key alltför inriktad på individens tillvaro efter döden, den riktar blicken mot en hinsides värld och tar avstånd från all strävan efter jordiskt välbefinnande. Key är också mycket kritisk mot vad hon beskriver som kristendomens asketiska sida och

Livsbejakelse. Ferdinand Hodlers *Skridande kvinna med lyftade armar* (1910). Olja på duk.

Foto: akg-images

som yttar sig i ett förnekande av sinnliga njutningar.

Det är som motbild till detta som Key prisar "livet". Livet står för henne för det som är här och nu, för den jordiska tillvaro vi lever i och som vi enligt Key bör rikta vår uppmärksamhet mot. Det är också i detta liv som löftet om en paradisk tillvaro ligger förborgat. Livet är ett löfte som kan ges utifrån förvisningen om att utvecklingen går mot allt större fullkomning och att den tid ska komma då detta livet når fulländning. Key själv använder ordet livsstegring om denna utveckling och menar att den kommer till uttryck såväl i den enskilda människans liv som i mänskligheten som kollektiv. Vår plikt är att utveckla alla våra inneboende egenskaper, både för vår egen skull och för mänsklighetens. Det goda finns som en möjlighet inom varje människa – och i mänskligheten i dess helhet – och det är en möjlighet som lovar att bli verklighet i tidernas fullbord.

I sin syn på utvecklingen tog Key starka intryck av den darwinistiska teorin, som hon emellertid gav en påtagligt idealistisk tolkning. Enligt Key hade Darwin visat att mänskligheten genomgår en utveckling mot allt högre stadier, såväl biologiskt som andligt. Key kan beskrivas som biolog, men hennes syn

på biologin innefattade en tro på biologins föränderlighet. Med utgångspunkt i Lamarcks teorier om att förvärvade egenskaper kan ärvas hävdade Key inte bara arternas föränderlighet på lång sikt, utan också möjligheten att på ett mer direkt sätt påverka det biologiska arvet.

BÅDE KEYS SYN PÅ kvinnan och på kärleken mellan könen måste förstås utifrån livstron. Kärleken är central eftersom den är den kraft som får människor att föroka sig och därmed utgör den direkta förutsättningen för mänsklighetens framåtskridande. Ett viktigt skäl till att kärleken är viktigare än äktenskapet är att barn avlade i kärlek enligt Key är mer biologiskt livskraftiga än barn födda i kärlekslösa äktenskap. Äktenskap utan kärlek är därmed förkastliga också av arvs-hygieniska skäl.

Kärleken gagnar emellertid inte bara släktets utan också den enskilda individens utveckling genom att man i kärleksrelationen utvecklar det bästa av sin personlighet. Den personliga utvecklingen är viktig, både som ett värde i sig och för att den kommer hela mänskligheten till godo eftersom det enligt Key är de starka personligheterna som driver utvecklingen framåt. Att Key prioriterar mänsklighetens väl och ve

före den enskilda människans visar sig exempelvis i att hon ser det som självklart att en person med undermåliga egenskaper ska avstå från att skaffa barn.

Även hennes kvinnoyn hänger alltså intimt samman med livstron. Tron på mänsklighetens förädling genom reproduktionen gör att modern blir central som frambringare av det nya och mer högtstående släktet. Modern och de föregivet moderliga egenskaperna får därmed en närmast religiös dimension i Keys tänkande. Barnet hon ger liv åt förkroppsligar löftet om en mer högtstående framtid.

LIVSTRON ÄR ETT tydligt exempel på vad man kan kalla profan religiositet. Den är en tro utan kyrka, religiös urkund eller ledargestalt. Den är inte knuten till några religiösa ritualer utan är en lära som, skriver Key, "kräver nya former för sin utövning". Livstron är emellertid inte det historiskt sett första uttrycket för en sådan åskådning. Key själv pekar på Goethe som livstrons grundare och romantiken utgör en viktig epok i den profana religiositetens historia. Då skedde viktiga omtolkningar av den kristna läran som kom att bereda marken för senare profana former av religiositet. Förändringarna kan sammanfattas med orden panteism och evolutionism. Det panteistiska draget kommer till uttryck hos romantiska tänkare som ser det gudomliga som något immanent i tillvaron och som tar avstånd från tanken på en personlig gud. Evolutionismen visar sig i tron på att det gudomliga är något som blir alltmer framträdande i takt med att den andliga utvecklingen uppnår högre stadier. En tydlig exponent för en sådan föreställning, om än inte någon typisk romantiker, är filosofen Hegel med sin tanke om historien som ett gradvis fullbordande av det gudomliga.

Bland Hegels efterföljare framträdde tänkare som till skillnad från lärofadern helt tog avstånd från beteckningen kristendom, men som formulerade en profan religiositet som hade stora likheter med dennes synsätt. Ett exempel är Ludwig Feuerbach, som utformade ett slags mänsklighetsreligion enligt vilken tron på mänskligheten och mänsklighetens möjligheter till utveckling fick ersätta den kristna tron på Gud. Det är hög tid, menade Feuerbach, att teologin förvandlas till en antropologi och att man inser att det är mänskligheten och inte någon upp-diktad gud som är bärare av de egenskaper som vi betraktar som gudomliga. Det är idéer som ligger nära det som Key senare kom att kalla livstro.

För de kristendomskritiska hegelianerna innefattade den profana

tron en uppmaning till människorna att reformera samhällslivet i riktning mot ett jordiskt paradiset. Man kan också konstatera att den profana religiositeten vid 1800-talets mitt ofta var lierad med politiskt radikala idéer. Detta gjorde naturligtvis dessa idéer ytterst hotfulla för såväl det politiska som det religiösa etablissemangen.

KEY FÖDDES 1849, ett år efter revolutionsåret 1848, då den religiösa och politiska radikalismen i Europa hade kulminerat. Vänsterhegelianernas kristendoms-kritik var vid den tiden känd i Sverige, men ytterst kontroversiell. Det skulle dock inte dröja särskilt länge innan de radikala omtolkningarna av kristendomen blev mer salongsfärdiga. Key konfirmerades bara några år efter utgivningen av Viktor Rydbergs *Bibels lära om Kristus* 1862, som brukar betecknas som genombrottet för den så kallade religiösa liberalismen i Sverige. Det är en riktning som kännetecknas av en kritik av de kristna dogmerna, framför allt föreställningarna om arvsynden och helvetestron. Den religiösa liberalismen lyfter i stället fram tron på människans moraliska potential och en strävan efter att söka förverkliga Gudsriket i detta liv.

I sin inträngande studie *Ellen Keys väg från kristendom till livstro* från 1953 visar Ulf Wittrock hur Key tidigt tog intryck av den religiösa liberalismen, inte minst tanken på människans möjlighet till fullkomning. Den tanken blev också utgångspunkten när hon formulerade sin egen religiositet. I slutet av 1870-talet släppte hon beteckningen kristendom och någon gång vid mitten av 1890-talet började hon tala om en livstro. Den åskådning hon då formulerade hade dock stora likheter med kristendomen i den religiösa liberalismens tappning.

I slutet av 1800-talet blev det vanligare bland svenska intellektuella att helt ta avstånd från beteckningen kristendom. På 1880-talet framträdde den man som ibland har kallats Sveriges förste ateist, Viktor Lennstrand. Det intressanta är dock att han, ateismen till trots, också omfattade en form av profan religiositet. I tidningen *Fritänkaren* presenterar han sålunda en trosbekännelse som har många likheter med Keys livstro – ibland använde sig också såväl Lennstrand som andra fritänkare i samtiden av beteckningen livstro. Liksom Keys åskådning formulerades denna i opposition mot kyrkan. Ett viktigt an-

greppsmål var den kristna människosynen, som enligt fritänkarna hade felet att den inte erkände den mänskliga naturens inneboende godhet – eller möjlighet att utveckla det goda. Fritänkarna såg det onda i världen som en brist som skulle komma att försvinna i takt med utvecklingen mot en alltmer fulländad framtid. Liksom hos Key var tron på arvshygien en viktig del av visionerna om en alltmer förädlad mänsklighet, och kvinnan som mor sattes även här på piedestal.

Att kristendomskritikerna vid det förra sekelskiftet skulle omfatta en tro som kom att fungera som en ersättning för kristendomen är egentligen inte särskilt konstigt. Det var fråga om personer som var långt ifrån några religiösa oskulder, för att tala med Hedenius. Likt Key hade Lennstrand en kristen uppväxt och hans avsikt som ung var att bli missionär.

Det är lätt att föreställa sig att förlusten av den kristna tron hos honom och andra samtida kristendomskritiker skapade ett tomrum som måste fyllas med något. Att det nya i viktiga avseenden kom att likna det man med sådan kraft hade tagit avstånd från kan visserligen framstå som en historisk ironi, men är ganska följdriktigt. Närheten till kristendomen visar sig också i det något märkliga faktum att så många fritänkare så ofta använder sig av bibliska uttryck i sina texter.

Hyllandet av livet vid det förra sekelskiftet förekom i kristendoms-polemiska sammanhang, men också som ett kritiskt verktyg gentemot den framväxande vetenskapliga världsbilden. I det sammanhanget framhölls livet som en motsats till vad som uppfattades som en alltmer kall och determinerande syn på tillvaron i naturvetenskapernas kölvatten. Livsfilosofin spelade en viktig roll under de första decennierna av 1900-talet och var en synnerligen heterogen rörelse – det är symptomatiskt att såväl Key som hennes antagonist Norström tog starka intryck av detta tänkande. De var också båda influerade av Nietzsche, som var en skoningslös kritiker av såväl kristendomens som vetenskapens brist på "liv". En viktig skillnad mellan Nietzsche och Key är dock att medan Nietzsche stannade vid att utforska tomrummet efter Guds död, var Key mer benägen att omedelbart fylla det med något annat.

Till en början var detta en religiositet för ett fåtal intellektuella, men i början av 1900-talet fick livstron allt fler anhängare. Under mel-

lankrigstiden framträdde den som ett alternativ till kristendomen och det fördes livliga diskussioner kring vilken typ av religion eller religiositet det egentligen var fråga om. Vid den här tiden kunde Key kallas "religionsstiftare" och hon fick beröm till och med av ärkebiskopen Nathan Söderblom för sin "strålände idealism", även om han naturligtvis inte accepterade hennes tro. Själva ordet livstro hade dock fått en så positiv klang vid det här laget att man också från kristet håll kunde framhålla att det var den kristna tron som var den egentliga livstron.

Frågan restes också i vilken mån livstron skilde sig från kristendomen. Den vid den här tiden unge Sven Stolpe gjorde den skarpsinniga anmärkningen att det var större likheter mellan livstron och moderna former av kristendom än vad de livstroende själva ville erkänna. Det berodde enligt Stolpe på att de livstroende inte var bekanta med moderna kristna tänkare som också stod närmare "livet" än äldre företrädare. När de kritiserade kristendomen var det, menade han, en redan föråldrad kristen lära de slog emot. Dock framhöll Stolpe att det finns en viktig skillnad mellan kristendom och livstro, och det gäller människosynen. Företrädarna för livstron erkänner nämligen inte syndens existens. Den kristna läran om synden utgår, framhöll Stolpe, från människan som moraliskt bristfällig och i behov av en kraft utanför henne själv. Den tanken går, menade han, helt på tvärs mot livstrons visioner om att människan kan bli fullkomlig helt och hållet genom egna ansträngningar.

MED INGÅNGEN AV 1930-talet svalnade intresset för livstron i den svenska kulturdebatten och engagemanget i de religiösa frågorna över huvudet taget. Nya vindar blåste och Sverige var på väg in i nya skeden av moderniteten. De livliga religiösa diskussionerna mattades, livstron glömdes bort och Keys roll som religionsstiftare likaså.

Men innebar detta också slutet för den profana religiositeten? Svaret på den frågan har redan givits. Föreställningarna lever, om än på lite andra sätt än tidigare. Gång på gång presenteras undersökningar som visar att människor i vår tid visserligen är skeptiska mot den traditionella kristendomen och kyrkan, men att de ändå inte är utan tro. Vad de tror på beskrivs ofta som ett diffust "något". Finns måhända inslag av livstron kvar i detta "något"?

Frågan leder oss tillbaka till Pollaks film. Här finns många viktiga reminiscenser av livstron, även om de artikuleras på ett annat sätt än hos Key. Det gäller förstås först och främst kristendomskritiken, som på pricken liknar Keys. Man kan inte

låta bli att förundras över att denna kritik har så stor livskraft, att samma typ av kritik lever vidare mer än ett sekel efter det att den framfördes första gången. Även det positiva budskapet i filmen ligger nära Keys. Här finns tron på livet som heligt och motsvarigheter till det som Key kallade för livstegring. Den tro på kvinnan som förlossare och livgivare som är ett så bärande inslag i livstron lever starkt också här, liksom föreställningen om barnet som löftet om ett framtida paradiskt tillstånd. I slutet av filmen offras mannen och det är kvinnan och barnet som ensamma får bära tyngden av det religiösa oket.

Rollfiguren Lena är också den som mest explicit formulerar filmens människosyn när hon förklarar att varje människa har änglavingar, om än mer eller mindre utväxta. Här framträder själva kärnan i livstron och all profan religiositet: tron på att människan kan bli gudomlig av egen kraft. Det finns dock en skillnad i förhållande till Keys livstro. Den vision som hos Key främst gällde hela mänskligheten som kollektiv har nu blivit en vision som i högre grad handlar om den enskilda människans väl och ve. Olika visioner om självförverkligande har blivit den i dag vanligaste varianten av profan religiositet.

Pollaks film är bara ett exempel av många på att arvet efter Keys livstro är i högsta grad levande. Intressant nog kan man konstatera att idéerna nu också har fått ett allt större utrymme inom svenska kyrkan. De band mellan kristendom och profan religiositet som är så tydliga rent historiskt har således inte försvagats. Hur förhållandet mellan modernitet och religion ser ut i dag synes också ha blivit en ytterligt komplicerad fråga.

Mot framtiden. Ellen Key fångad år 1920.

Foto: Scanpix

Minnen av en undergång som aldrig ägde rum

REPORTAGE/ Kärnvapensilor. I dag är de sovjetiska raketbaserna i Baltikum övergivna och förfallna. Från dem kunde man nå både Madrid och Stockholm. Ingen hade tvekat att fyra av raketerna om ordern kommit, säger de som en gång bemannade anläggningarna.

PETER HANDBERG

Författare och översättare

JAG RESTE MED TÅG mellan Riga och Vilnius i början av nittio-talet. Längre hade jag velat besöka denna närbelägna del av världen, landområden som i ett halvt sekel varit så gott som hermetiskt slutna för utländska gäster. Det jag såg genom fönstret hade en förunderlig likhet med mina hemtrakter, fast flyttade femtio år bakåt i tiden och ändå sargade av samma antal år.

Mer än dussinet år senare är jag tillbaka. Alla de tre baltiska länderna har under denna tid genomgått stora förändringar. I Tallinn reser sig stålblanka kontorshus medan moderna swingpjattar återupplivar 40-talet på kaféerna. I det en gång så tysta Vilnius råder diskodunk, reklamkrig och trafikchaos. Och också i mindre städer ringlar bilköerna genom centrum. På bensinstationen i Ukmerge ledsagas flödet i slangen av technomusik ur högtalare som placerats lika strategiskt på taket ovanför pumparna som den forna sovjetiska trafikmilisens högtalare och mätapparatur i vägkorsningarna.

Det förflutna är undansjunkt. Eller kanske inte ändå? Med hjälp av en GPS, Global Positioning System, försöker vi hitta koordinaterna till platser som i decennier kastade ett mörkt sken över världen genom att ruva på dess, som det tycktes, ofrånkomliga undergång; koordinater till det som åtminstone hos mig aldrig sjunkit bort från själva livskänslan: det en gång utbrytande, världsomfattande kärnvapenkriget. Så sent som 1984 ställde redaktörerna för *The Bulletin of the Atomic Scientists* visarna i sin Doomsday Clock – en grafisk illustration av det nukleära världshotet – på tre minuter före

midnatt. Det var den värsta sent-på-jorden-angivelsen sedan 1953. (Att jämföra med 2002 års sju minuter före men också med 1991 års sjutton minuter före.)

En orsak till den bistra bedömningen var den enorma mängd medeldistansraketer som fanns utplacerade och i rask takt fortsatte att placeras ut på europeisk mark. Många kanske minns protesterna vid brittiska Greenham Common (där kryssningsmissiler med kärnstridspetsar placerades ut) och på många andra platser i Väst Europa. Men avfyrningsorterna på andra sidan "Fredens hav" var mångfaldigt fler. I den våldsamma upptrappning som pågick tycktes en slutgiltig konfrontation predestinerad. År 1985 hade USA 23 000 kärnstridsladdningar, Sovjetunionen 44 000.

Men bara några år senare – 1987 – hade de påbörjade samtalen om begränsningar oväntade framgångar. Man nådde en överenskommelse och en bit in på nittio-talet var denna vapentyp avlägsnad ur arsenalerna. Den gastkrämmande trenden var bruten. I förhandlingarna angav kärnvapenkontrahenterna exakta positioner för silos och avfyrningsorter, man besökte varandras baser och övervakade senare med största noggrannhet hur den andra sidans raketer plockades sönder och sågades upp.

Med hjälp av GPS borde man således kunna komma rakt på cyklopens forna ödesöga. Om det är något militäranalytiker och "raket-

veteraner" är eniga om så är det att en avlossad raket genast skulle ha inneburit det *all-out war* där världen förvandlades till en rykande sörja. Det stod inte längre i någon människas makt att stoppa all-explosionen. Den amerikanska SIOP – Single Integrated Operation Plan – som styrde fördelningen av kärnvapnen i tid och rum (en motsvarande fanns naturligtvis på sovjetisk sida) var så komplicerad och hårt pressad att alltsammans liknade en enda kedjeexplosion; människan skulle aldrig ha kunnat stoppa den, bara brister i logistiken. Det fanns ingen stoppknapp att trycka på. Var signalen given kunde effekten bara minskas av att vapenbärarna krockade eller hamnade i kö och aldrig hann avlossas.

Häri ligger förklaringen till att fyra decennier under nittonhundratalet såg en gigantisk tillväxt av kärnvapen. Marginalen för att utplåna jorden var redan mångfaldigad

med potenser upp till dussinet, men just arsenalernas storlek, trögheten att leverera laddningarna och den andra sidans eventuella försteg gav plats för ännu en bomb, och ännu en. General Tommy Power hade bilden klar för sig i början av sextio-talet: "Hela poängen är att döda dom jävlarna! Om två amerikaner är kvar och bara en ryss så har vi vunnit." "Nå", svarade en försiktigare analytiker på försvarsdepartementet, "låt oss bara hoppas att det är en kvinna och en man." En liknande optimism gav Isaac Bashevis Singer uttryck för i en berömd tv-intervju: "Visst, en

Kamrat vålnad. Bortvittrande uppmaning att ej glömma gasmasken. Från raketregementet i Taurage, Litauen. Foto: Peter Handberg

dag smäller det. Men några, någonstans kommer alltid att överleva..."

REDAN EFTER någon timmes bilfärd söderut från Tallinn slår vi på den lilla GPS-apparaten. En stund senare får den kontakt med satelliterna i rymden, en, två, tre, sju stycken, alla med sin egen färg på displayen, vi har en position. Hundradelarna snurrar fram. Två gånger i sekunden en ny angivelse. N 57°55'36", O 26°48'197": förfallna kolchosbyggnader, fält i träda, övervuxna ruttnande trädgårdar, ett instörtat hus där sovjetiska tidningar från perestrojkans glansår ligger utströdda över de murkna golvplankorna. N 57°55'11", O 26°48'652": den disiga himmel som täckte norra Estland har längre söderut bränts bort av solen, som från blå himmel skiner rakt genom några rostiga ställningar där kommunismens eviga sol tidigare lyst från plakaten. Det är ännu en bit kvar, men någonstans i skogarna runt sydestniska Võru fanns en gång två kärnvapenbaser.

N 57°50'28", O 26°45'186": en äldre kvinna i huckle och solkiga paltor tigger med utsträckt hand av bilarna som i oförminskad fart forsar förbi henne. Hatiska blickar, besvärjelser. N 57°50'189", O 26°44'172": ett stort brunt timmerhus, Pepsireklam, några kraftiga jeepar parkerade framför huset, som en amerikansk ranch i Vilda Estland. Dags för lunch. En av dessa märkliga tillställningar som jag bara upplevt i dessa trakter. Arne beställer pizza. Jag grönsakspaj, varpå flickan kommer in med två portioner fiskpinnar med ketchuplickar på. Ingen teknik i hela världen kan få

oss att hamna rätt här. Och flickan tar illa upp av vårt ifrågasättande. Jag pekar på GPS-displayen och säger att här befinner vi oss på jorden med en felmarginall på sju meter; fel är inte alltid så katastrofala! Stumt går hon tillbaka bakom disken och stirrar på oss som om vi kom från en annan planet. Vi får äta det som bjuds.

En stund senare befinner vi oss med bilen ute på en skogsväg. Men det är något som inte stämmer. Antingen rusar latituden eller longituden i väg åt fel håll. Vi stannar vid ett ensligt hus. Två män kommer ut med en skällande hund i bakhasorna. Hunden tystnar och viftar i stället på svansen. Männen är småberusade och skäggiga, men vänliga. Raketbas, jovisst. Men ni måste köra runt, en mil dit, en mil dit.

Det är något som senare skall komma att upprepas. GPS:n ger rätt position, men det gäller att hitta rätta vägen in till basen som alltid ligger djupt inne i skogen. Så småningom lär vi oss tecknen: skogsstigar förstärkta med cementplattor, enstaka stolpar och rostig taggtråd från den yttre avspärrningen, en förfallen garagebyggnad, rovfåglar i luften ovanför; viltet har tagit över.

Raketbaserna Nursi och Sänna i Estland bildade tillsammans med Strautini, Zeltini och Sinole i närheten av lettiska Aluksne och två eller tre baser i trakterna av ryska Ostrov den 53:e raketdivisionen. Också i Valga några mil västerut fanns flera missilbataljoner, vilket gör att detta område stort som Gotland på åttiotalet hade en sprängkapacitet på åtminstone 220 megaton eller 45 gånger allt som sprängdes under andra världskriget eller, för att fortsätta den makabra ekvationen, motsvarande 13 000 Hiroshimabomber. Men här räknar jag bara det jag kunnat konstatera. Kanske handlade det om motsvarande 25 000 Hiroshimabomber. Hur som helst: det är siffror som förnuftet inte kan ta till sig. 1 megaton raderar ut en storstad. 30 000 megaton kopplar ned himlen för gott, förfångar fåglarna och smälter alla världens riken till svarta klumpar.

Eskatologiska föreställningar – tankar om världens snara undergång – har alltid förekommit hos människan; också i vår tid finns de, även om de till sist mynnar ut i ett av tv:s soffprogram. Kärnvapnen däremot var – är – den obönhörligt triggade undergången. Det var det Robert Oppenheimer, atombombens skapare, snart insåg efter den första lyckade provsprängningen. Först – i forskareufori – valde han ett soligt citat ur Bhagavad-Gita. Men snart skiftade han till ord lämpliga för mörkrets rike: "Jag har blivit döden, förgöraren av världar." När några år senare de mångdubbelt kraftigare termokleära vapnen

("vätebomberna") utvecklades började till och med politikerna dra åt sig öronen. Eisenhower – som fruktade det militär-industriella komplexets makt – frågade en gång vapensmeden Edward Teller: "Hur stor kan den där bomben egentligen bli?" "Mr. President", svarade Teller som knappt kunde stå stilla av pojkaktig iver, "jag tror vi kan spränga hela världen i bitar."

I NURSI STÄLLER JAG mig mitt på avfyrningsplattan: N 57°49'147'', O 26°50'397'', plus minus 16 feet. Jag blundar, står rakt upp och ned, svajar lätt med överkroppen och över-sköljs av minnen som alla har sammetssvart kant: blicken ut i den tommaste fantasi vissa måndagar klockan tre, nedsänkt i en tjock blykista ser jag genom ett litet titthål hur världen förintas eller hur jag klär av mig naken under en militärovnings för att saneras mot radioaktiviteten (under klonkande varningslarm).

På järnringen där raketen restes växer grön mossa, här och var sticker blommar upp. Längre bort ligger en kommandobunker. Det fanns två knappar för avfyrning, bägge måste tryckas av samtidigt och vara placerade tre meter från varandra. Sönderklippta kablar sticker rakt ut ur väggen, relästationerna är länsade. På väggarna målade uppmaningar till raketsoldaterna: Arbeta alltid med bältet på! Stridsberedskap!

Tystnaden på avfyrningsplattan är bedövande. Den ligger som inne på ett stadium, omgiven av höga jordvallar. Ett svagt sus från vinden. Högt upp i luften en svävande duvhök. Så bryts tystnaden av ett ettrigt smattrande: en hackspett går lös på en hög signalstolpe utanför rakethangaren.

De flesta baser vi besöker under en tvåveckorsperiod följer ett liknande mönster: kaserner, garage och administrativa byggnader samlade på ett område och några kilometer därifrån rakethangarerna, bunkern för kärnstridsladdningar, kommandobunkern och avskjutningsorterna i form av raketplattor eller silos. Däremot har förfallet gått olika långt sedan raketerna försvann i slutet av åttiotalet eller början av nittioalet. På många håll är byggnaderna urblåsta eller sammanstörtade och fragment av målningar och skrifter kan avläsas på väggarna. Rakethangarerna – och jag måste ha sett ett femtiotal – är oftast helt intakta och används ibland som lager för potatis eller ved. Eller kanske (som i Sänna) för ammunition?

Den estniska armén har spärat av hangardelen men kaserner och andra byggnader är intakta. Biblioteket är omkullstörtat men böckerna – med mängder av krigslitteratur och Lenins samlade skrifter i x antal kopior – ligger utströdda över gol-

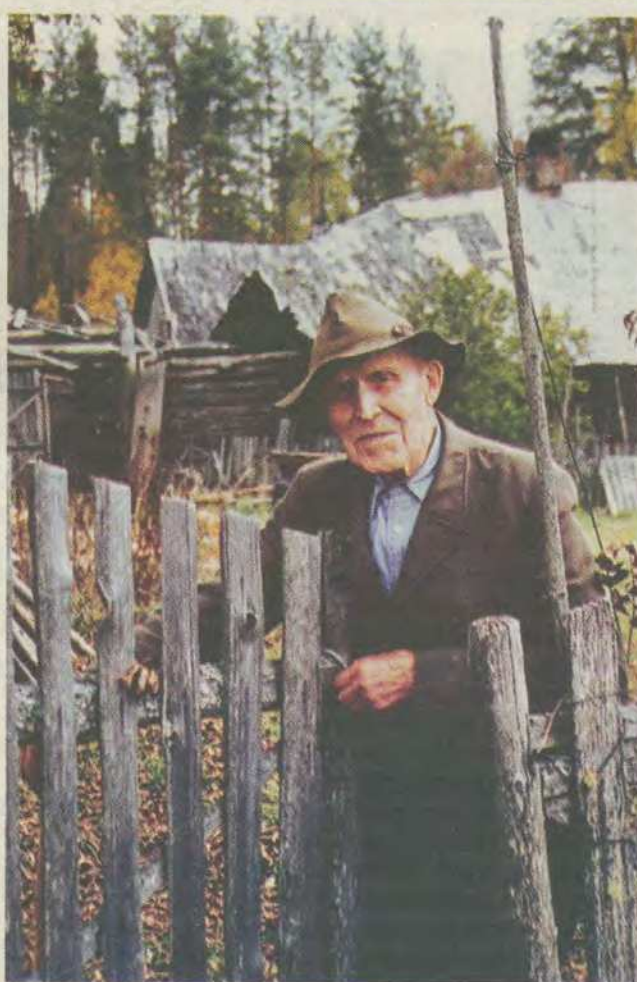
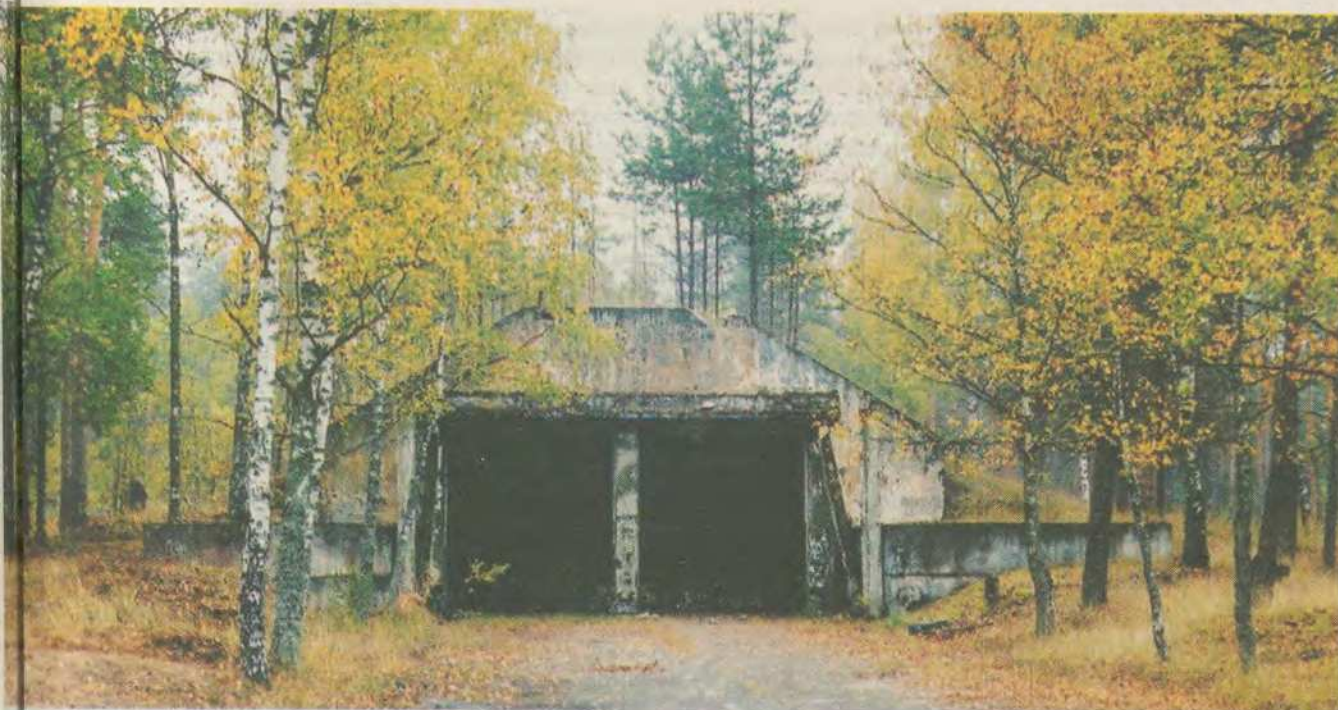
Ogräsets regemente.

1. Främre raketdel som bar kärnladdningen. Sänna, Estland.
2. Hangar för kärnvapenraket, Nursi, Estland.
3. Rakethangar, Nursi, Estland.
4. Bibliotek på kärnvapenbasen i Sänna, Estland.
5. Gasmask.
6. Jaan, Sänna, Estland.

Foto: Peter Handberg och Arne Tribukait

vet. Basens bikupor står kvar precis som förr; framför kanslihuset reser sig den tre meter långa raketspetsen som innehöll kärnladdningen. I bunkern för mjassa – kött – hänger krokarna kvar i taket och köttlukten är påträngande. Samma sak med löken och potatisen i bunkern intill. På kasern- och hangarväggar stridsorder, Lenincitat, plakat om personlig hygien, målade skyddsmasker, varning för livsfarligt raketbränsle, raketinstruktioner, "Krigare! Ditt vapen är åskan!"

I en byggnad finns ett helt intakt "Leninrum", en permanent utställning som i text och bild för raket-

soldaterna utlägger kommunistpartiets historia, den ekonomiska tillväxten och femårsplanerna och de väpnade styrkornas utveckling från revolutionsgardister till kärnvapenraketernas sköld och allmakt. Egentligen skulle vi ha blivit arresterade, säger den estniska sergeanten. Men ett rekommendationsbrev från Estniska författarförbundet stämmer honom vänlig: han visar oss runt. På kärnvapenbasens biograf råder en sakral, kuslig stämning, som om det forna budskapet om stridsberedskap dallrade kvar i luften. 250 stolar i raka led, golvet murknar och faller ihop under tyng-

den, men det dussintal genomlysta glasmålningar med stridsscener på som en gång lyste upp rummet sitter fortfarande kvar. Också på gymnastiksalens väggar trängs skidåkare och bollspelare med stridsberedda skyttar.

Obekymrad om allt detta sitter Jaan på gårdsplanen några kilometer längre bort i skogen och täljer spånor för taket. Med den stora slokhatten på huvudet liknar han en försjunken snusmumrik. Han har sett basen komma och gå, han har sett politiska system komma och gå och ingenting av detta verkar ha satt minsta spår. Hans tankar är så djupt

rotade i fädernesmyllan att megatonvärlden längre bort i skogen bara var som små krusningar på hans liv: Jo, visst, raketer hade de där.

I ETT BRUNMÅLAT trähus i lettiska Lejasciems några mil längre söderut bor Imans Lapins med mor och trebent katt. Lapins menar att katten inte lider: det är snart elva år sedan en hund högg av ett ben och den jagar lika bra på tre. Då är det värre för honom själv och modern. Bägge lever på ynkliga pensioner, med allt fler krämpor. Han är i färd med att lägga upp ett vedförråd för en lång vinter när vi stannar bilen.

Bara några kilometer längre in i skogen låg raketbasen Sinole med fyra silor och åtta R-12U-raketer. Uppe på kupolen är silorna öppna där raketerna skulle skjutits ut, den oförsiktige kan störta ned i det mörka schaktet som är 25 meter djupt och ekar olycksbådande av ens hoande. En ung pojke ramlade ned och slog ihjäl sig för ett år sedan, berättar Imans som själv tjänstgjorde på en bas för interkontinentala missiler i delrepubliken Bajkal. Här i Lejasciems är det lugnare sedan raketerna försvann, men han vet inte om han vill säga bättre. Tillvaron har återgått till en primär basnivå där de håller sig vid liv.

Visst, nog minns han raketerna allt. Alla här visste att det var kärnvapen. Många gånger såg han dem när de transporterades under presenningar eller i långa tuber på vägen. Militärpatruller spärrade av vägkorsningarna. Milisstyrkor knackade dörr i byn och befälde folk att hålla sig inne och släcka alla ljus. Sedan, nattetid, passerade den långa kolonnen i sakta fart och med ett dovt mullet. I dag råder en spöklik stämning på basen. Förfallna byggnader blandat med uppbrutna cementblock och monument till Sovjetunionens ära: allt på väg att ätas upp av skogen. Runt de fyra kärnvapensilorna och kommandobunkern kan man fortfarande urskilja den rigorösa bevakningen: bunkrar med skottgluggar, flera rader stolpar med porslinsknoppar för starkströmsledningarna.

Jag hoppar ned på en liten avsats i en siloöppning och det djärva språnget – som får benen att skälva när jag väl reser mig upp – liksom skalar av mig en massa livsbråte, det tycks som om jag står naken inför en avgörande fråga om livet. Den väldiga silon ekar med kraft tillbaka mina frågor. Raketens sköte är ett universum där världens alla grader står inristade i en kompasskrans i plåten. Bomben är en Hamletfråga, den moderna tekniska världens Hamletfråga i massupplaga. På någon miljondels sekund sker reaktionen som förvandlar vara till inte vara.

Det finns bara ett krux kring mina funderingar: det går inte att komma upp ur silon igen! Jag skulle ha kunnat bli kvar där i evighet med himlen som ett runt täcke ovanför mitt huvud. Men som tur var är jag inte ensam och efter en stund är jag ute i ljuset igen. Vi fortsätter resan under tystnad: det jag grannar på är om det är fantasi eller verklighet som spänner sinnena. Lätt hjärtklappning, stumhet inför scenariot. Nerverna laddas av en möjlighet som inte längre tycks alldeles överhängande, men kanske har nerverna minnen som de aldrig kan klä av sig?

Aldrig någonsin har jag parkerat en bil så fullständigt idiotiskt, till

hälften ut i en korsning så att framkomligheten i sex körfält försämrats. Förarna hytter med nävarna, gör idiottecknet mot huvudet, gapar otidigheter. Spelar ingen roll. I lettiska Gulbene har vi frågat Boris efter vägen och hamnat i en konversation så elektrisk att jag inte förmår flytta bilen. Jo, visst minns han missilerna. Han såg dem när de låg i sina kapslar på transportfordonen. Det var tur att de fanns, amerikanerna var aggressiva och gillade att djävläs. Hade de försökt något hade raketerna skickats i väg. Svooosch! Säkert var det nära många gånger; det låg i luften.

Men var han inte rädd?

Rädd! Han vrider förläget på sig. Rädsla ingick inte i den sovjetiska självbilden och kolchosarbetaren Boris är en man som hyllar sitt gamla imperium. Se på skiten nu, säger han och slår ut med armen mot den mindre trafikstockningen. Stalin skulle behövas igen, åtminstone för en vecka, för att skjuta av det värsta...

Ett stort timmersläp brölar. Vi är tvungna att åka vidare. Vi skakar hand genom vindrutan och skils åt.

"DIE FRAU CHEFIN", hotellägarinnan i litauiska Ukmerge, har den där förunderliga förmågan att arrangera allting utan att den minsta ansträngning märks. Redan på kvällen sitter vi vid ett bord belamrat av flaskor, glas och maträtter. På andra sidan bordet sitter Nikolaj och Leonid. *Frau Chefins* man var läkare på kärnvapenbasen men avled för sjutton år sedan. På kärnvapenbaserna Kapusteli och Kalmai utanför Ukmerge tjänstgjorde också Nikolaj och Leonid. Vi skålar hövligt och berömmar maten som serveras, stämningen är till en början tryckt, som om vi från bäge håll fortsatte att beskyllda varandra för att vilja starta kärnvapenkriget.

Nikolaj är stridsberedd, under skjortan bär han den ryska soldatens typiska blåvitrandiga blus. Vi rör oss trevande kring raketfrågor. Tillsammans med raketregementena i litauiska Karmelava och Taurage bildade man den 83:e gardesraketdivisionen Bryansko-Berlinskaja. Stridsspetsarna som förbanden hade var på 2,3 megaton, men enligt Nikolaj varierade man styrkan allt efter målet. Till och med neutronbomber kunde monteras, det vill säga bomber där sprängkraften var lägre men den efterföljande strålningen desto högre. Vilka var då målen? Vad som helst, svarar "Kolja" klurigt, vi kunde nå både Stockholm och Madrid. Vi hade mycket hög precision på våra vapen, den beundrades till och med av amerikanerna som kom på besök i samband med nedrustningsavtalet.

Han drar sig till minnes denna tid med ett skratt. Tjugo amerikaner

anlände i buss med väskorna fulla av Marlborocigarett. Ett särskilt hotell hade byggts för bara dem; de blev säkert avlyssnade. Leonid bryter in, som om han var upprörd; det var här den kanske bästa perioden i hans liv såg början på sitt slut. Bara ett år senare var basen nedlagd och raketerna upphuggna. Han var officer och deltog i bevakningen och skyddet. Det var praktiskt taget omöjligt att ta sig in. Raketerna omgärdades av sex avspärrade zoner med bland annat ett fem meter snedlagt stängsel med 1 700 volt i. På basen fanns allt man kunde önska, på massen var det lika fint som här, säger han och slår ut med armarna mot hotellmatsalen där vi sitter.

Ett år efter nedläggningen åkte han ut och inspekterade området. Förstörelsen och vandaliseringen var fruktansvärd. Snorungar hade ritat fullt av hakkors och kukar på mässens väggar. Han grät den gång-

oss över de två pyttesmå kanariefågelungar som ibland ligger ensamma i boet. Det finns ett slags perspektivens svindelkänsla i detta: ett minimalt litet pickande fågelhjärta och kraften på 2,3 megaton som översköljer det. Krig, *voina* – skålar vi för – är hemskt.

MEN KOLJA ÄR ändå övertygad om sin sak. De gjorde det enda rätta. Det var ett arbete för världsfreden. De – de sovjetiska raketsoldaterna – garanterade freden i världen. Och om Sovjetunionen har han nästan bara goda saker att säga. Barndomen och skolan var bra. Livet var lugnare och tryggare än nu. I dag uppbär han pension från Ryssland och försöker sälja en del på den lokala marknaden. Att han som ukrainare fått stanna i Litauen beror kanske på att han är gift med en litauiska.

Skulle ni ha skjutit mot Stockholm? Återigen ett underfundigt

Glömskans tempel. Kupol till raketsilo, Sinole, Lettland.

Foto: Peter Handberg

en, en lång stund, såg sin värld sönderslagen och har sedan aldrig velat besöka basen igen. Han dricker lite av det vita vinet (medan Kolja håller sig till *vodka*), som om det hemska minnet åter spökade för hans inre, men rycker sedan upp sig som den äkta raketsoldat han fortfarande är. Sovjet skulle tveklöst ha vunnit ett krig, det är han helt övertygad om. Vår styrka den gången var oslagbar. I dag är han arbetslös och försöker försörja sig på att kränga oljemålningar till tyska turister. Han målar dem själv – landskap, djur och motiv från Ukmerge – och för att inte komma bort från ämnet avböjer jag vänligt hans förslag om att köpa en bild.

Men ett sådant krig, säger jag sedan, skulle ju ingen ha kunnat vinna. Kolja rycker på axlarna. Han håller med om att en raket ut skulle ha betytt alla ut, men verkar inte vilja tänka vidare i de banorna. Bara när jag säger att kanske 80 amerikanska kärnvapenraketer var riktade mot gardesraketdivisionens trakter är det som om den lysande blicken flämtade till...

I ett hörn av matsalen kvittrar kanariefåglarna. Det är ganska kyligt i rummet och samfällt oroar vi

leende: Visst, amerikanerna kunde ju ha kommit den vägen. Vi skålar och sköljer bort tanken med spriten. För mitt inre ekar ordern ur det förgångna: Givakt! Ta strid för livet! Avfyr raketen!

Nikolaj berättar att de vårdade raketerna lika ömt som om de vore spädbarn. De smög på tofflor (*tofe-li*) omkring dem i rakethangaren. Med hjälp av en Pribor – ett mätinstrument – övervakade de noga deras hälsa. Ibland tog de ut en raket på promenad, fyllde kroppen full med raketbränsle, tränade med stridsladdningen isatt. Det hade bara varit att skicka i väg den. Och ingen på basen, ingen, hade tvekat.

Kaffe och te serveras. Vi berör beredskapen. Nikolaj är inte särskilt villig att diskutera frågan, men självklart varierade beredskapsgraden. På högsta nivå krävdes bara att gyrokompassen aktiverades och att raketbränslet spädades ut med det korrosionsfrätande oxidationsmedlet AK-271. Tiden från order till avfyrning var cirka trettio minuter, en tid som ibland var lika med nedräkningen mot världens undergång, ty också under osäkra, falska larm och signaler från *early-warning systems* hade man bara denna pressade

tidsrymd att arbeta på. Nikolaj, som är i femtiofemårsåldern, suckar: raketbränslet var livsfarligt, en droppe på huden kunde räcka för blodcancer, av alla hans kolleger verkar ingen uppnå sextio år.

I rakethangarer senare i Taurage och Šateikiai – där skräckinjagande sönderfallande fresker på soldater i skyddsmask pryder väggarna – stiftar vi bekantskap med den fruktansvärda stanken. Plötsligt – medan vi håller andan i den mörka rakethangaren – störtar en örn från ett fäste i taket och flyger med majestätiska vingslag ut mot ljuset. Några rader av diktaren Johannes Bobrowski, som föddes på andra sidan floden i staden Tilsit (i dag Sovjetsk), ringer i mitt huvud: Snart kommer jorden tiga inför Memels vrede.

DAGEN EFTER middagen på hotellet har vi stämt träff med Kolja på marknaden. Det är ett fotografi han vill visa. Han har inte kommit ännu men hans fru är där. Hon säljer jeans och svarar vänligt på våra frågor mellan kunderna. Nej, rädd var hon aldrig, inte heller för barnens skull. Jo då, hon visste precis vad han sysslade med, men de pratade aldrig särskilt om det. Vad det var för färg på raketen? Hon vet inte.

Kolja dyker upp. Den var grön, säger han och lägger upp sitt fotografi på traven av jeanskläder. Den svartvita bilden är tagen 1980 och skulle den gången ha kunnat ge honom tjugofem år i straffläger. (Alltså skulle du kommit ut i år om Sovjet bestått, skojar vi.) På bilden syns hur fem sex män rullar en kärnvapenraket på en lavett. En av dem är Kolja. Ett unikt dokument som han lovar att försöka scanna över.

Resan går vidare, men efter tio dagar tycks det som om rakethangarerna bara skapat ett behov av att se ännu fler. Det är historia men också det allra mest konkreta nu: i Ryssland uppgraderar man Satan (som en av missiltyperna kallas) och den raketteknik som Kolja var med om att vårda så ömt såldes sannolikt till Iran i början av 2000-talet. Ännu i dag finns tiotusentals kärnstridsspetsar i världen.

Tidigt på morgonen, vi styr bilen genom dimman som snart löses upp av strålande solsken. GPS-satelliterna infinner sig, vägen mot en ny kärnvapenbas stakas ut. Där i skogsbrynet ligger den massiva, jordövertäckta hangaren med den vittrande stridsskriften över porten. Krigare! Ditt vapen är åskan! Att försöka få en variation på bilden där ljuset kväller in i det svarta rummet eller mörker strömmar ut i dagen och släcker den: allt detta ruvande hot, all denna egenartade frid, mer kyrka än Notre-Dame som om själva hysandet av förstörelsen vore det moderliga, det ljusa i sig. ■

En riktig svensk äter mammas köttbullar

ESSÄ/ Nationell magkänsla. Föreställningen om vad som är typisk svensk mat skapades på 1960-talet. Detta var en del av en bred rörelse som ville rädda det "äka" undan det modernas förstörande verkan.

När amerikanska företag på 1980-talet började köpas upp av sina allt effektivare japanska konkurrenter dök en klisterdekal som proklamerade "Real men don't eat sushi" upp på allt fler bilar (troligtvis inspirerad av machobibeln *Real Men Don't Eat Quiche* från 1982). I det dåvarande politiska och ekonomiska sammanhanget, när den tidigare världsledande, stolta amerikanska industrin ansågs kapitulera inför ett land som man trettio år tidigare besegrat i ett världskrig, var det uppenbart för dem som såg denna dekal (och kanske framför allt för dem som själva fäste den på sina bilar) att detta inte enbart rörde sig om ett gastronomiskt ställningstagande, utan också om en kulturell och politisk protesthandling. Sushi, kuddarna av marinerat ris med garnering av rå fisk, fick representera den japanska ekonomin och "real men" de rediga amerikanska arbetarna. Indirekt kommunicerades också att de som åt sushi, det vill säga japanerna, inte var riktiga män utan feminina och löjliga mesar, en fördom mot asiatiska män som är vanlig inom den amerikanska populärkulturen. Gränsen mellan "vi" amerikaner som håller ihop mot ett inkräktande "dom" – japanerna – markerades symboliskt genom ett ställningstagande mot en maträtt.

Just matlagning är en av de vanligast förekommande identitetsmarkörerna för grupper och har otaliga gånger i historien använts som skiljelinje mellan "vi" och "dom". Redan i det antika Grekland betraktades brödet och vinet som symboler för civilisationen och de folk som saknade dem i sin diet betraktades som "barbariska". Maträtter används ofta som negativa epitet om andra grupper och folk, som när britterna föraktfullt kallar fransmän för "frogs" och tyskar för "krauts". Mat är också politiskt sprängstoff, vilket Frankrikes president Jacques Chirac nyligen fick erfara efter sina nedsättande anmärkningar om det engelska köket. När han vid ett möte med Gerhard Schröder och Vladimir Putin i skämtsamt ton anmärkte på den brittiska matens oätbarhet reagerade britterna med krigsrubriker i kvällstidningarna och upprörda debatter i underhuset. Som en BBC-journalist beskrivit det satte sig Chiracs kommentarer "i den kollektiva brittiska vrångstrupen som en förlupen skärva snigelskal". Kritiken uppfattades som en kulturell krigsförklaring, ett angrepp på hela den brittiska nationen och "the British way of life". Om du attackerar min mat, attackerar du den jag är. Maträtter fungerar som "ikoner" som innehåller en del av den egna gruppens själ. I Sverige ses kräfter, sill, nubbe & färskpotatis, gravad lax och köttbullar med lingon och potatismos som delar av den svenska folksjälen väsen; de utgör centrala komponenter i den mytiska gemenskapen.

I artikeln "Food, Self, and Identity" har den franske antropologen Claude Fischler försökt analysera hur det kommer sig att just matlagning så ofta får ett starkt symbolvärde när grupper av människor försöker ge sig själva och andra en identitet. Han häv-

Av
Jonathan
Metzger

Fil. dr i
ekonomisk historia

dar att matens starka symbolladdning kommer av att den är en substans som inkorporeras i vår kropp, den blir helt enkelt en del av oss när vi äter den – rent fysiskt men även symboliskt. Maten passerar över gränsen från omvärldens utsida till den egna kroppens insida. Maten "installeras" med alla sina fysiska och symboliska egenskaper inuti ätaren och blir en del av henne eller honom. Den mat vi äter bestämmer, beroende på symbolladdningen i den, på så sätt vilka vi är och vad vi består av till både kropp och själ. Denna "inkorporeringsfantasi" finns i nästan alla kulturer och konsumtionen av mat ingår som en central komponent i produktionen av identitet. Som det välkända tyska ordspråket säger: "Der Mensch ist was er isst." Den som äter mat som betraktas som "kvinnlig" blir i enlighet med detta lite mer kvinnlig, den som äter mat som betraktas som "trendig" installerar lite trendighet i sig och den som äter "typiskt svensk mat" bekräftar att hon eller han är typiskt svensk. På så vis kan vi genom vår matlagning kommunicera grupptillhörighet inåt till den egna gruppen, samtidigt som vi drar en gräns utåt mot "de andra".

I VÅR TID LÖPER DEN kulturella gränsen gentemot "de andra" allt som oftast längs med nationella linjer, och den viktigaste och mest påtagliga grupp-gemenskapen i dag är nationen. Samtidigt är den nationella gemenskapen speciell, eftersom den som Benedict Anderson i ett ofta citerat påstående konstaterat är en "föreställd gemenskap". Vad menas med detta? Jo, helt enkelt att de flesta medlemmarna av en nation aldrig kommer att ha någon annan relation till de andra medlemmarna av denna grupp än den gemensamma identifikationen med ett föreställt kollektiv. Nationen grundar sig således till syvende och sist på en fantasi om gemenskap som kanske tydligast manifesteras i de "stora stunder" då medlemmarna av en viss nation kan leva sig in i tanken på att alla andra "riktiga" medlemmar av denna nation just vid ett specifikt tillfälle gör, känner eller upplever exakt samma sak som hon/han gör vid det tillfället. Här spelar sportevenemang, kungabärlöpp och krigssituationer en stor roll. Men samtidigt är de dagliga och ibland kanske knappt medvetna ritualerna och symbolerna extremt viktiga för den nationella sammanhållningen.

Nationalismforskaren Michael Billig hävdar att det faktiskt framför allt är genom de små, ibland knappt märkbara gesterna och markeringarna i vardagen som vi ständigt påminns om att vi är medlemmar av en nation. Denna "banala nationalism" är grundbulten i alla fungerande nationalstater. Dessa påminnelser om medlemskapet i nationens gemenskap är så subtila, vardagliga och ständigt återkommande att de inte medvetet registreras som påminnelser, men den nationsflagga man viftar med i upphetsad passion är kanske inte alls lika viktig för att upprätthålla den nationella gemenskapen som den nationsflagga som obemärkt hänger utanför en offentlig byggnad. Billig menar också att vi måste titta bortom de mer uppenbara nationella sym-

bolerna, som flaggan, för att se vilka fenomen det är som i vardagen laddas med en nationell symbolik.

Det är inte svårt att hitta exempel på att vissa maträtter har förlänats en nationell symbolisk dimension. I den akademiska forskningen har exempelvis Eszter Kisbán klarlagt hur gulaschen, historiskt en gryta som tillagades av de ungerska stäppherdarna, under 1800-talet laddades med nationell symbolik och kom att representera den ungerska nationen. Rätten upphöjdes till nationell symbol och nationalrätt. I japansk nationell ikonografi har det obehagliga japanska riset många gånger fått symbolisera den "rena" japanska nationen, som ställs i motsats till "smutsigt" importerat ris. I USA symboliserar "Thanksgiving Dinner" med kalkon, stuffing, sötpotatispaj och tranbärssås den amerikanska nationens samhörighet och utgör på så sätt en stark gemensam identifikationsgrund för alla medborgare i USA.

MÅNGA GÅNGER HANDLAR DET inte bara om att ladda enstaka rätter med nationell symbolik, utan om att skapa hela nationella mattraditioner – det vi brukar kalla nationella kök (det "italienska köket", "franska köket", "thailändska köket" och så vidare). När jag skriver att dessa mattraditioner snarare skapas än "växer fram" gör jag detta för att lyfta fram diskrepansen mellan vad som exempelvis är typiskt svensk mat i våra huvuden, det vi skulle kunna kalla begreppet svensk mat, och det som svenskar i allmänhet har på sina tallrikar till vardags, det vi skulle kunna kalla för en svensk matlagningsspraktik. De nationella köken är inga exakta avbildningar av en social verklighet, utan framför allt samlingar av recept som kodifierats som sammanhållna enheter och laddats med en nationell symbolik. De symboliska konstruktioner som de nationella köken utgör skapas på ett begreppslikt plan, i och genom språket, och den mat som i realiteten dagligen ligger på tallrikarna hos ett lands invånare har ofta väldigt lite att göra med vad som tänks vara typisk matlagning i detta land. De nationella köken utgör närmast en projicering av föreställningar om ett nationellt matlagningssideal. Således skulle nog de flesta svenskar påstå att laxpudding och korvkaka är mer typiskt svensk mat än vad kebab i pitabröd är, trots att den genomsnittliga svensken av i dag troligtvis äter tio gånger mer kebab i bröd än laxpudding eller korvkaka per år.

I Sverige är några av våra främsta kulinariska ikoner i dag troligtvis smörgåsbordet och husmanskosten, två samlingsbegrepp som rymmer en mängd nationellt laddade maträtter. Även om dagens smörgåsbord delvis har sina rötter i gamla svenska seder, däribland det gamla brännvinsbordet från 1700-talet, så är det först efter andra världskriget, och framför allt under 1960-talet, som smörgåsbordet verkligen växer fram som en svensk kulinarisk ikon och därigenom kopplas till en essentiell svenskhet. Dessförinnan hade smörgåsbordet och dess föregångare brännvinsbordet genomgått flera konjunktursvängningar i sin popularitet. Under långa perioder ansågs det vara en pinsam provinsial sed. Men under 1960-talet rehabiliterades smörgåsbordet genom en aktiv insats av en grupp unga kockar och matskribenter, av vilka den mest framstående troligtvis var den unge men inflytelserike restauratören och matprofilen Tore Wretman. Genom sina restauranger, kokböcker och matlagingsprogram fastställde Wretman hur "det äkta svenska smörgåsbordet" skulle utformas, samt vilka rätter som rymdes och inte rymdes inom detta begrepp. Hans definition präglar fortfarande vår föreställning om hur ett korrekt smörgåsbord bör se ut. Alltså var det först på 1960-talet som smörgåsbordet verkligen försvenskas och upphöjs till en vedertagen och kodifierad nationell tradition.

Parallellt med att smörgåsbordet kanoniserades och blev en nationell ikon förändrades även innebörden av begreppet "husmanskost". Från att under 1700-talet ha varit ett relativt negativt laddat begrepp, som betecknade en mager och mycket enkel tjänardiet, fick det under 1800-talet innebörden av borgerlig vardagsmat för att sedan, i början av 1900-talet, användas som en beteckning på den vardagliga kosthållningen hos den breda svenska allmänheten. Under 1960-talet fick så begreppet allt oftare innebörden av "typiskt svensk mat", det vill säga matlagning som tänks representera essensen av en kulinarisk "svenskhet". Detta var en helt ny användning av begreppet och även här spelade Tore Wretman en central roll när han i den 1967 publicerade kokboken *Svensk husmanskost* slog ett slag för en sådan omformulering av husmanskostbegreppet.

Riddaren av den vita spisen. Tore Wretman bekämpade moderniteten med ständigt nya portioner palt och pölsa.

Foto: Scanpix

WRETMAN OCH ETT PAR andra kokboks författare framställde den "typiska" och "äka" svenska matlagningen som akut hotad. På baksidan av *Svensk husmanskost* kan vi läsa: "Allt förändras – förändringarna går så snabbt i vårt samhälle. Snart kan konsten att koka pölsa och laga kalvdans vara glömd. Ravioli på burk från snabbköpet ersätter hemlagade kåldolmar." Redan på omslaget slås det fast att husmanskosten är i akut behov av att "räddas" – men från vad? I bokens inledningskapitel beskriver Wretman hur både den ökande massutrustningen och arbetskraftsinvandringen till Sverige utgör hot mot den svenska husmanskosten. Han frågar sig retoriskt: "Skall paltbröd med fläsk inom en generation helt försvinna till förmån för ravioli och cannelloni?" Trots detta är det varken resande eller invandring som av Wretman och flera andra framställs som det främsta hotet mot den svenska maten, utan snarare moderniteten i sig. Wretman skriver, troligtvis med en viss humoristisk avsikt, att "pillermat och intravenösa näringsvätskor" hotar all god matlagningssed i den rymdfarande tidsåldern, eftersom det är svårt "att tänka sig en astronaut som i sin rymdkapsel mumsar på norrlandspölsa eller griljerade grisfötter".

Bakom humorn döljer sig dock en oro hos Wretman. Han och en handfull ledande kollegor på matlagningsfältet känner under 1960-talet ett trängande behov av att samla, nedteckna och kodifiera den typiskt svenska maten. På så sätt skapas en kanon av hallstämplade äktsvenska rätter som utgör det i dag erkända svenska köket. Detta nedtecknande skedde i historiens tecken, men utgjorde i själva verket lika mycket ett nyskapande, klätt i en mantel av historiserande retorik. Precis som i allt kulturarvsbygge var detta skapande av ett nationellt kök en process i vilken de gamla seder som av nedtecknarna sågs som mindre passande fick stryka på foten och nyuppfunna traditioner av bättre "rang och kvalitet" introducerades. En del nyare rätter som ansågs representera god matlagning smögs in i en nyskapad kanon, samtidigt som äldre rätter som av författarna ansågs kulinariskt mindervärdiga föll bort, trots att dessa kanske motiverade sin plats bättre om urvalet skulle ha varit baserat på rent historiografiska överväganden (här uttrycker Wretman exempelvis en särskild aversion mot den traditionella ölsupan och makaronipuddingen).

UNDER 1960-TALET gjordes alltså de första verkliga försöken att kodifiera ett svenskt nationellt kök. Men varför inleddes detta stora arbete för att konstruera ett nationellt kulinariskt kulturarv just då? Matlagningen existerar inte i ett vakuum, utan är ett starkt

socialt och kulturellt fenomen som kraftigt påverkas av de övergripande trenderna i samhället och kanske till och med, tillsammans med liknande konsumtionskulturella fält som mode och design, utgör ett av de trendkänsligaste bredare kulturfälten. En av de trender som under i synnerhet mot slutet av 1960-talet började växa sig allt starkare hos de kulturella avantgardegrupperna var en tilltagande skepsis mot moderniteten och moderniseringen, som alltmer kom att betraktas som en urspårad monstruös process som konsumerade och förintade alla gamla kulturinstitutioner som kom i dess väg. Kulturgeografen David Harvey har beskrivit denna informella rörelse under 1960-talet som en reaktion mot det han kallar för *time-space compression*, ett begrepp som betecknar effekten av de globaliseringsprocesser som gör att vi känner att världen "krymper" när geografiska avstånd blir alltmer betydelselösa. Harvey menar att 1960-talet och decennierna dessförinnan uppvisade en utveckling av extrem *time-space compression* som hos vissa individer och grupper gav upphov till en motreaktion, ett behov av att anknyta till stabila identiteter och platser, någonting permanent som man kan klamra sig fast vid när globaliseringens vindar blåser i en alltmer föränderlig och flyktig värld.

Etnologerna Orvar Löfgren och Jonas Frykman har uppmärksammat att nationalism och patriotism var helt "ute" i Sverige under 1950-talet och stora delar av 1960-talet. En "god svensk" skulle paradoxalt nog utmärka sig genom sin internationalistiska hållning och "osvensk" var ett vanligt förekommande berömmande ord. Sverige uppfattades och framställdes framför allt som det modernaste och mest icke-nationalistiska landet i världen, där allt som kunde kallas för traditioner till stora delar var tontigt, ute och förlegat – i Sverige blickade man mot framtiden i stället för att rota runt bland gammal bråte! Men vissa grupper, särskilt delar av olika kulturella avantgarden, började redan under 1960-talet ängsligt snegla bakåt. De befarade att de kanske blivit fartblinda i sin iver att sträva framåt och bortåt från det gamla, att de förlorat kontakten med någonting viktigt, en folklig tradition som höll på att gå förlorad. Därför uppstod i hela västvärlden mot slutet av 1960-talet, till stor del som en del av den så kallade 68-rörelsen, ett nyuppvaknat intresse för folkmusik, folkdans, allmogemöbler, hemslojd och allt som förknippades med "folkliga traditioner".

MARSHALL BERMAN kallar i *Allt som är fast förflyktigt* denna utveckling hos 68-generationen för "rehabiliteringen av det etniska minnet och den etniska historien". Det är precis denna rehabilitering av det etniska och nationella som speglas i de ansträngningar som pågick under denna tidsperiod för att upprätta ett svenskt kulinariskt kulturarv – en symptomatisk omsvängning i tidsandan, från det blint framåtblickande och utåtblickande till det något krampaktigt inåt- och tillbakablickande. Den mycket inflytelserike Tore Wretmans kokboksproduktion, som redan diskuterats ovan, illustrerar särskilt tydligt denna omsvängning. Mot slutet av 1950-talet var Wretman en av de kockar som propagerade allra starkast för att man i Sverige borde ta starkt intryck av fransk matlagning, för att under 1960-talet utvecklas till en av de mest hårdnackade försvararna av det som han själv ibland kallar för det "helsvenska". Wretmans retorik när han på 1960-talet presenterade sin idé om det svenska köket var också utpräglat defensiv. Något höll på att gå förlorat – och detta något var den typiskt svenska maten, den traditionella och nationella, som hotades av en urspårat moderniserad värld med dess massturism, ohejdade befolkningsrörelser och rationalisering. Det svenska, vår livsstil och våra matvanor, behövde försvaras och räddas.

Den räddningsplan som presenterades av Wretman och hans kolleger baserades, som redan påpekats, på nedtecknandets, kodifieringens och kanoniseringens principer och genom deras ansträngningar började det svenska nationella köket ta form. Resultatet av arbetet för att skapa ett svenskt nationellt kök blev i förlängningen ett tydligt utritande av nationella kulturella gränser – ett definierande av äkthet som förstärker vi-känslan genom att markera vad som ingår och vad som inte ingår i den kulturella gemenskapen. Den certifierat äkta maten blev ett starkt symbolladdat igenkänningsmärke för att identifiera vilka som hör hemma på "insidan" och vilka som förpassas till gemenskapens utsida. Ett exempel på detta är när Tore Wretman i *Mat och minnen* (1987) skriver att minnet av mammas köttbullar "tycks höra

till en riktig svensk". Den som inte har minnen av "mammas köttbullar" definieras här ut som bristande i sin "svenskhet", som inte riktigt "en i gänget" – som egentligen hemmahörande på "utsidan".

DET ÄR HÄR SOCIALA problem uppstår med den typ av kulturella handlingar som avser att stärka en vi-grupps sammanhållning genom skapandet av identitetssymboler vilka knyts till en etnisk-nationell essens. För samtidigt som dessa symboler stärker sammanhållningen inåt så befästs en utestängning utåt som kan bli förödande för människor i en värld som i dag ändå präglas av geografisk och kulturell rörlighet och dynamik. Särskilt i ett land som Sverige, med en stor invandrarbefolkning, uppstår en allvarlig problematik när nationen på detta sätt etnifieras, när det nationella och etniska "minnet" uppvärderas och gränser på så sätt dras mellan vilka som är svenskar och inte. Dessa människor inkluderas då inte riktigt i det nationella vi-et och riskerar att hamna i ett identitetsmässigt ingenmansland.

Ett annat problem utgörs av den trögföränderlighet som ofta präglar kulturella idékonstruktioner när de väl kodifierats. För att återkoppla till frågan om nationella kök så uppstår en komplicerad problematik när man inser att vår bild av vad som är den typiskt svenska maten till stor del formades på 1960-talet. Då fixerades bilden av den svenska matlagningen, och även om det ofta sägs att tanken är rörligare än världen kan tankestrukturer ofta uppvisa en häpnadsväckande tröghet. Det vi i dag talar om som typiskt svensk mat är många gånger något som oftare förekommer i ambitiösa kokböcker än på gemene svensks tallrik till vardags. Resultatet av denna diskrepans mellan det som på ett idéplan tänks vara svensk matlagning och det vi i realiteten åter leder till den något märkliga situationen att den kanske allra största delen av vardagsmatlagningen i Sverige inte upplevs som "svensk" och att man framför allt äter "utländsk" mat som pizza, kebab, sushi och hamburgare. Men om detta är vad den typiske svensken äter till vardags, borde det inte då vara detta vi betraktar som den typiska och äkta svenska matlagningen?

Vi måste våga öppna oss för den utvecklingsdynamik och den förnyelse och omformning som vår samhällskultur ständigt genomgår. Vi måste våga släppa in pad thai och tabbouleh i våra kokböcker om det svenska köket och svensk husmanskost och acceptera och bejaka att det är denna mat som i dag är det svenska köket. Samtidigt måste den historiska och nostalgiska matlagningen, köttbullarna med stuvade makaroner eller bifstek med lök, självklart också få ha sin plats eftersom denna typ av kulinariska ikoner ofta fungerar som viktiga ankare i tid och rum – bara tanken på dem kan ibland skapa en varm och trygg känsla. Men man ska alltså heller inte glömma att för en stor del av dagens svenskar är det inte ärtsoppa med pannkakor som framkallar dessa varma känslor, utan snarare burek, char siu bao och cazuela.

Moderna kökets crossriddare. Marcus Samuelsson är en internationellt uppmärksam representant för crossoverköket.

Foto: Pressens bild

Sfärisk seglats mellan öar av skum

Alltför stor filosofisk möda har enligt Peter Sloterdijk ägnats det substantiella. I sin nya trilogi avvisar han de fasta formerna till förmån för de flyktiga.

MEDAN DE FLESTA ANDRA filosofer diskuterar med gravallvar har Peter Sloterdijk alltid haft nära till excess och ironi. Om det funnits något sådant som en filosoficens skulle kollegerna säkert ha dragit in den för honom. Själv klagar han över att den samtida filosofin villat bort sig i universitetskorridorerna och att den blivit intellektuellt småaktig, i mycket en kritik som påminner om den Schopenhauer riktade mot katederfilosoferna. Men Sloterdijk attackerar också snällhetsivrarna och godhetshetsarna, vanligt förekommande bland sådana intellektuella som hos Nietzsche gick under namnet "bildningsfilistrar". Därmed har två viktiga föregångare nämnts.

På senare år har Sloterdijks inlägg i bioteknikdiskussionen varit det som skapat störst uppmärksamhet. I ett tal hållet 1999 på ett bayerskt slott lät han förstå att mänskligheten och i synnerhet humanismen alltid sysslat med att omforma människor och att gentekniska ingrepp därför bara är en fortsättning med andra medel. Man skriver helt enkelt om det givna alfabetet, antingen i den mänskliga mjukvaran eller i den lika mänskliga hårdvaran. Det dröjde en tid innan ryktena om talet sipprat ut till de tyska kultursidorerna, men när det väl skett blev protesterna mycket högljudda. I ett motsatt hörn fanns Jürgen Habermas, och därmed har vi den polarisering av den tyska filosofin som kommit till uttryck i offentligheten: å ena sidan den kritiska filosofin med rötter som går tillbaka till Adorno, å andra sidan en filosofi som saknar beröringsskräck med Heidegger. Men polerna är inte likvärdiga. Habermas har stöd från tunga institutioner där hans efterföljare besatt professorsstolarna, medan Sloterdijk visserligen är professor på en högskola i Karlsruhe men utan det så väsentliga nätet av vänligt sinnade professorer och kommentatorer kring sig.

Av
ERIK WALLRUP

IM WELTINNENRAUM DES KAPITALS Für eine philosophische Theorie der Globalisierung

Peter Sloterdijk
Suhrkamp 2005 (415 s.)

SPHÄREN I Blasen, II Globen, III Schäume

Peter Sloterdijk
Suhrkamp 1998–2004 (2 577 s.)

Hans yviga stil går däremot hem i Frankrike, där språkekvilibristik och tankeakrobatik har en säker ställning. Ett flertal av Sloterdijks verk har följaktligen kommit i fransk översättning, medan det är betydligt glesare på engelska. I svensk översättning kom 1988 *Kritik av det cyniska förnuftet*, sju år efter originalet. Men det blev en flopp och sedan dess har ingenting skett här i landet. Boken hade då inneburit Sloterdijks stora genombrott i Tyskland och är en yster undersökning av det cyniskas möjligheter och begränsningar, alltid med en stingande formulering riktad mot gravallvar och abstraktioner. Efter denna rika bok har Sloterdijk tyckts dra ner något på anspråken, men 1998 kom det första bandet ut i den trilogi som av allt att döma kommer att bli hans huvudverk, *Sphären* ("Sfärer"). Mer än 2 500 sidor visade det sig bli när det sista bandet kom i föl. Kan det röra sig om ett epokgörande storverk, precis som Heideggers *Varat och tiden*, Gadamers *Sanning och metod* eller Habermas *Kommunikativt handlande*?

Den frågan är för tidig att besvara. Dessförinnan krävs en omgång med böckerna.

DET TYCKS SOM OM SLOTERDIJK förstått att lockbete behövs för att man ska närma sig hans mastodontopus. Tidigare i år kom nämligen den betydligt mer begränsade boken *Im Weltinnenraum des Kapitals* ("I kapitalets världsinnehåll") som främst innehåller ett utsnittat, sammanhängande parti ur den andra volymen av *Sphären*, men som också fått ett nyskrivet ramverk bestående av en inledning och ett antal kapitel mot slutet. Boken tar fatt i en av trilogins trådar, den som utgörs av en diskussion av det som under senare år kommit att kallas globalisering och som tänks ha etablerats under efterkrigstiden. Det Sloterdijk vill visa är att globaliseringen är en betydligt äldre historia, att den inleddes då europeiska skepp tog sig runt jorden men också att den går tillbaka på den grekiska antikens föreställningar om globen som den perfekta formen. Med grekerna inleddes globaliseringen i tanken, med Magellans världsomsegling inleddes den i yttervärlden.

Någonting mer skedde. Båtarna som började lägga ut hade två saker i kikaren: erövring av nya områden och hemfrakt av varor. Med andra ord finns här den dubbla innebörden av spekulaton, både tankespekulationen som sade att jorden var en omseglingbar glob och penningsspekulationen som sade att en viss utgift lagd på en båt kunde innebära rikedomar när den återvände. Kapitalismen har i den meningen alltid varit global.

Här dök också någonting annat upp, enligt Sloterdijk, nämligen det moderna subjektet. Det är ett subjekt som är riktat ut i världen och som släppt sina hämningar. Dessa hämningslösa subjekt som pilade i väg från Portugal och Spanien gav sig ut i världen för att utföra en handling som

Efter oss skumbadet. I sina senare verk undersöker Peter Sloterdijk vad som återstår sedan de stora berättelsernas såpbubblor spruckit. Foto: Corbis

egentligen var flera: att upptäcka, beslagta, namnge, rita kartor och så till sist upprätta värdepapper. Här kommer vi i beröring med Hernando de Sotos beskrivning av kapitalets mysterier, den abstraktionsförmåga som benämner, dokumenterar och beräknar. Visserligen har det alltid funnits namn där människor levit, men det nya var att ett accepterat nät av förbindelser mellan namn och papper etablerades. Och Sloterdijk skriver: "Den som ritar kartan uppträder som om han har rätt kulturellt, historiskt, juridiskt och politiskt." Man borde rimligen tillägga att de dessutom hade hästar och kanoner.

På denna utåtriktade rörelse grundar sig den västliga kulturen och det välstånd som kommit med nutiden. För att bearbeta denna modernitet teoretiskt hade Walter Benjamin en gång sökt sig till Paris passager med Baudelaire som ciceron. Sloterdijk hittar en annan kandidat, nämligen Crystal Palace i London, en gång besökt av Dostojevskij. Här försattes omvärlden i "en magisk, av lyx och kosmopolitism lysande immanens". Natur och kultur möttes inomhus i ett gigantiskt drivhus. Med världsutställningarna samlades föremål, varor och folk från hela världen. Varje besökare förvandlades till en konsument vars räckvidd plötsligt blev världsomspännande bara genom att handen sträcktes från en hylla till en annan.

Dostojevskij var en hårdnackad motståndare till denna världsomspännande kapitalism. Men mångfalt mer aggressiva är dagens islamistiska terrorister som enligt Sloterdijk egentligen härmar de tidiga européernas ohämmade utåtriktning, men med den skillnaden att det numera inte går att åter namnge och beslagta mark. Däremot lägger terrorister beslag på nyhetsrummet. I en provokativ mening analyserar Sloterdijk situationen: "Det man kallar terrorism hör till struktur-omvandlingen av offentligheten i den totala

medialiseringens tidsålder. De som verkligen skulle vilja bekämpa den måste skära av rötterna till dödsfascinationen hos terrorkådespelarna och deras publik – vilket motsäger logiken hos den globaliserade underhållningen."

Många, däribland jag själv, skulle nog hävda att den islamska fundamentalismens attack på väst har en hel del att göra med religion. Så icke Sloterdijk. Han kallar fundamentalisterna "dädsromantiker" – liksom nyliberalerna är de nostalgiska i sin tro att den stora historien fortfarande pågår. Båda sidor hyllar den "unilaterala", ensidiga handlingen. Givetvis sticker också överflödet i det oåtkomliga kristallpalatset i ögonen på terroristerna. Tidigare samhällen har varit präglade av den brist och åtstramning som fanns i det agrara samhället; Sloterdijk hävdar att den massunderhållande industrialismen har gjort att vi passerat detta stadium och i stället hamnat i ett överflöd som sträcker sig från varor till information. Därför är informationssamhället bara en del i det övergripande överflödssamhället. Men överflödet är i sin tur avhängigt av en specifik energikälla, nämligen den fossila energin. När olja och gas börjat sina (och det ser vi ju tecken på i dag) kommer ersättningen enligt Sloterdijk att bli solenergi, vilket filosofen hävdar i ett av sina mer profetiska påståenden. Nja, visserligen har också Tyskland varit präglad av en regering som vill göra slut på kärnkraften, men det är ju snarare så att atomenergin kommer tillbaka som den stora lösningen.

Betydligt mer trolig och i mina ögon direkt tilltalande är en annan av Sloterdijks prognoser, nämligen den att det lokala sammanhanget kommer att överleva den allt överslätande globala vågen. För det första innebär inte den nya värld som öppnats att det personanknutna och platsbestämda försvunnit. Sloterdijk skriver helt rik-

AXESS RECENSERAR

- Radiographie du mouvement altermondialiste**
Agrikoliansky & Sommer (red.)
- L'altermondialisme en France**
Agrikoliansky, Fillieule & Mayer (red.)
s. 41
- Zarqawi**
Jean-Charles Brisard & Damien Martinez
- Princes of Darkness**
Laurent Murawiec
s. 42
- Penguin Special**
Jeremy Lewis
- Penguin by Design**
Phil Baines
s. 44
- Dark Hero of the Information Age**
Flo Conway & Jim Siegelman
s. 46
- Frankrike, med sina legioner av militanta traktorförare och demonstrationsvana mjölkkor, beskrivs ofta som globaliseringsmotståndets förlovade land. Men det folkliga motståndet mot centralmakten i Paris och Bryssel är lika mångfacetterat som splittrat. Lisa Irenius analyserar de svårlösta spänningarna mellan kommunister och katoliker, fredsaktivister och ekobönder.
- Abu Musab al-Zarqawi har seglat upp som den vid sidan av bin Ladin mest omtalade terroristledaren. Hans bildningsväg från lokal småtjuv till internationellt fruktad islamist kartläggs i en ny biografi. Johan Jakobsson följer den röda stubintråden.
- I år fyller bokförlaget som lånat namn av den sympatiska, icke flygkunniga fågeln från Arktis vidder sjuttio år. Tom Rosenthal, själv årgång 1935, minns framgångar, skandaler och sina egna stapplande försök att lära sig bokbinderiets ädla värv.
- År 1905 började en elvaårig pojke vid namn Norbert Wiener vid college som den yngste studenten någonsin i USA. Jesper Olsson skuggar det vitskägiga underbarnet, i dag världsberömt som cybernetikens fader, bland hemligstämplade rapporter och det kalla krigets första datorer.

tigt: "Det stora flertalet affärer, tjänster och transaktioner är ortsbundet också mitt i det stora fjärrdeliriet 'globalisering'." För det andra finns det vissa saker som inte går att reducera, komprimera, förkorta och göra universella. Alstrandet av nytt liv tillhör dessa, vidareförandet av den egna kulturen, vårdandet av det nära. Sloterdijk försvaret de i egentlig mening reaktionära gestalterna, de som skyddar livet mot läsandet, upplevelsen mot det förmedlade. Två sådana reaktionärer känner vi igen från *Kritik av det cyniska förnuftet*, nämligen Diogenes och den tjänarinna som skratade åt Thales som fallit ned i en grop medan han trodde sig förstå stjärnhimlen. En tredje är Jesus i sin polemik med fariséerna. Armbågen mot gravallvaret finns där, men också mot dem som anser sig ha funnit lagarna för hur alla samhällen bör vara beskaffade.

MEN HUR HAR PETER SLOTERDIJK egentligen tagit sig till dessa ståndpunkter? De verkar ju ha mycket litet att skaffa med den hårdkokta biotekniker han inte sällan utmålats som och den slagfärdige tungviktare han absolut är. För att inte bara vifta undan *Im Weltinnenraum des Kapitals* som ytterligare ett bidrag till globaliseringslektyren (för eller emot eller mitt emellan) måste vi gå till *Sphären*-trilogin. Som av en nyck utgår var och en av volymerna från en sfärisk form. Tre sfärstorlekar har Sloterdijk valt ut: den mänskliga intimsfärens blåsor, världsföreställningarnas globen och den nutida kulturens skum. Tre oprecisa metaforer, kan det tyckas. Men åtminstone de två förstnämnda är så precisa man kan föreställa sig för det han vill komma i beröring med.

Det som på tyska heter *Blase* kan vara en såpbubbla som ett barn fascinerat tittar på där den seglar genom luften. Men det är i Sloterdijs framställning också ett antropologiskt begrepp för det som omger människan, från den upplevelsefär fostret har i mammas mage till den språksfär en person har gemensam med andra i sin omgivning. Den första boken, *Blasen*, har huvudsyftet att sticka hål på den föreställning som gör människan till en enskild individ – den *Enkelte* som Kierkegaard talade om, den ensamma människa som Sartre gav fria valmöjligheter eller den autonoma individ liberalerna sätter sådan tillit till. Nej, människan är redan före födelsen i samspel med någon eller något, allt annat är en ideologisk konstruktion.

Detta antagande, som Sloterdijk bemödar sig att styrka genom bland annat aktuell forskning om foster, leder honom till något man bara kan anse vara besynnerligt. Moderkakan är nämligen det första en blivande människa samspelar med, ett organ som ju betyder mycket för fostret men som det knappast har så mycket intryck av (åtminstone minns inte jag så mycket av det). Fast Sloterdijk talar likväl om placentaglömska med samma övertygelse som Heidegger talat om varaglömska. Han anför en rad exempel på hur man hanterat moderkakan i andra kulturer men även vår egen innan placentaglömskan inträdde, bland annat att man grävt ned den för att sedan plantera ett livsträd för den nyfödde på platsen. I Tyskland händer det att man fortfarande gör så. Barockt, men samtidigt kan det stå som en bild för den extrema individualismens förträngning av alla människors avhängighet av andra människor och av sin omgivning.

"I tillvaron ligger en väsensenlig tendens till närhet", lyder en formulering i Heideggers *Varat och tiden* som spelar en nyckelroll för Sloterdijk. Den pekar på en analys av tillvaron inriktad på rummet i stället för tiden, den aspekt som Heidegger lyfter fram. Sloterdijk går så långt som att säga att

det är ett huvudmål för hela *Sphären* att utföra denna endast påbörjade rumsanalys. I detta steg anser han sig ta ett nytt kliv i den filosofiska antropologin för att därmed utvinna ny kunskap om hur den mänskliga tillvaron är beskaffad. Människan står i ständig kontakt med sin omgivning, går inte att skala ren. Hon är att betrakta som en resonans kropp för allt det som sker i hennes närhet: allting som inträffar bildar i hennes medvetande uttrycksgestalter som sätter medvetandet i svängning. Därmed ansluter sig Sloterdijk till en människoförståelse som under 1900-talet bildats av inte bara Heidegger, utan också av Otto Friedrich Bollnow och Hermann Schmitz.

DEN MEST UPPENBARA svagheten i Sloterdijs projekt är att han tycks vara besatt av den sfäriska formen. Med sin andra bok, *Globen* ("Glober"), försvarar han sitt tilltag genom en oändlig mängd exempel på hur just globen varit centrala inom i synnerhet den västerländska kulturen. Det började med Empedokles och Parmenides som föreställde sig allt varande som en sfär. Platon tog upp Parmenides idé då han skrev sin geometriska metafysik i *Timaios* och hos Aristoteles skapades bilden av världen som ett system av sfärer. Så beger sig Sloterdijk ut på en jakt i tid och rum på olika sfäriska former och finner dem i allt från byars husanhopningar till katedralers kupoler. Den perfekta globen är den perfekta världen.

Med stadens ringmur tar samhällets sfäriska form en fysisk gestalt. Den visar också tydligt hur en stad, låt oss säga en italiensk stadsstat, skapar sig ett immunsystem mot omvärlden. Därmed har ett viktigt begrepp i Sloterdijs tänkande dykt upp: precis som staden har en skyddande ringmur är den mänskliga kulturen att uppfatta som ett immunsystem. Detta system kan stressas, till exempel genom vetenskapliga upptäckter som kränker tidigare uppfattningar. En sådan upptäckt var att det aristoteliska systemet av sfärer inte alls hade jorden som centrum och en omgivande gudomlig sfär.

Man skulle kunna säga att Sloterdijk är en Foucault som bejakar det förflutna i stället för att finna uttryck för olika typer av maktrelationer. Han är en arkeolog som skapar sig ett fascinerande museum bestående av oändliga mängder berättelser. Det gör honom till en filosofisk berättare eller en berättande filosof, och därmed blir i synnerhet den andra volymen en filosofisk läsebok fylld av lustläsning.

Filosofin, teologin och politiken organiserade stora tankesfärer eller berättelser. Men i den moderna tiden har dessa såpbubblor spruckit och i stället lever vi i gigantiska skumbad. Det är den sfärologiska versionen av vad som skett efter de stora berättelsernas slut.

I DEN AVSLUTANDE delen av *Sphären*-trilogin har Sloterdijk som mål att ta reda på hur det är att som liten skumbubbla leva i någon av de öar av skum som växt upp på skilda håll i världen. Ön blir ytterligare en metafor hos den ständigt ordububblande Sloterdijk. Varje sådan ö fylld av mänskligt liv har en rad dimensioner rörande språk, kultur, gemenskap, skydd av denna gemenskap och ekonomi.

Ett alternativt ord är drivhus. Den mänskliga kulturen bygger på idén om att skapa ett drivhus på sådana ställen där marken inte är tillräckligt bördig eller klimatet för kallt. I detta drivhus finns inte bara kultur och kommunikation, utan hela

samhället är att betrakta som en drivhuseffekt med välfärdsstaten som kulmen på det vältempererade rummet. Man skulle kanske kunna tro att Sloterdijk här ansluter direkt till Arnold Gehlens beskrivning av människan som ett bristväsen, men tvärtom vill han beteckna henne som ett lyxväsen. Så fort hon får möjlighet skapar hon, om så artificiellt, bästa möjliga omständigheter för att kunna leva ett liv i lyx.

Sloterdijk attackerar åter pessimismen och allvarets män. Den låsta bilden av brist och armod motsvarar inte det rörliga lättsinnet i det överflödande samhället, *the affluent society*. Visst klagar många över brist, men också den som har små medel äter en rikare kost och rör sig över större områden än 1700-talets adelsmän.

SOM FRAMGÅTT HAR inte Sloterdijs *Sphären* karaktären av ett huvudverk i den gamla goda akademiska traditionen. Trilogin kommer inte att skapa någon utläggningsindustri, knappast heller någon skola. Sloterdijk är alltför mycket frifräsare, han tar upp alltför många gigantiska fält, han är alldeles för frispråkig.

Om han ska jämföras med någon vore det med Oswald Spengler. I *Västerlandets undergång* ville Spengler svara för en morfologisk historieskrivning som täcker alla stora kulturer. För var och en fanns olika mognadsfaser och varje kultur sågs som en enskild organism med förutbestämd livs-kurva. Också Sloterdijk är morfolog, men det böningsmönster han följer är alltså geometriskt och till sin karaktär öppet. Ingenting i böckerna kan förta intrycket att sfären saknar den förklaringskraft filosofen tycks tilldela den, men det kanske är att göra en alltför allvarlig tolkning av Sloterdijs syften. Med alla sina blåsor, bubblor, globen, kulor, kupoler och skumbad har han hittat en associationsbana som kan binda samman de mest skilda områden, från filosofi, teologi och

antropologi till installationskonst, ekonomisk teori och 11 september-analyser.

På vägen hinner han också med det som varit det filosofiska huvudsyftet, nämligen att utveckla den rumsdimension Heidegger aldrig fullföljde i sin varautläggning. Människan som en del av en omgivning, inte utkastad i världen utan stämd i en atmosfär och med en önskan om att förbättra sin tillvaro – allt detta är antropologiska insikter som tas till vara. Men dessa avsnitt kommer stötvist, mellan filosofiska atletprestationer och sidor med en översvämande, barnslig förtjusning i språk, kladd och flytningar.

Det senare länkar Sloterdijk samman med andra filosofer och tänkare som inte riktigt passat in i det akademiska systemet. Den kanske viktigaste är fransmannen Gaston Bachelard som i en fritt svävande textproduktion skrivit elementens, drömmens och rummets poetiker. En annan fransk föregångare är Gabriel Tarde (faktiskt presenterad i *Axess* allra första nummer) som utforskade imitationens betydelse för det moderna samhället. Sloterdijk försvarar sig väl i konkurrensen.

Sphären är en filosofisk fantastik som gör sig bäst på tyska. *Im Weltinnenraum des Kapitals* har samma kvaliteter, men är mer koncentrerad på att korrigera en mycket snäv förståelse av vad globaliseringen egentligen är. Det är en bok som borde finnas på svenska, och Sverige av 2005 är nog betydligt bättre förberett på Sloterdijk än landet var 1988. Också här har skumbad blivit tillåtna.

Högaffeln mon amour

**RADIOGRAPHIE DU MOUVEMENT
ALTERMONDIALISTE**
Le second forum social européen

Éric Agrikoliansky
& Isabelle Sommier (red.)
La Dispute 2005 (318 s.)

L'ALTERMONDIALISME EN FRANCE
La longue histoire d'une nouvelle cause

Éric Agrikoliansky, Olivier Fillieule
& Nonna Mayer (red.)
Flammarion 2005 (370 s.)

SOM JAG MINNS HONOM kunde han hitta internetuppkopplingar överallt. Han satt ute på trottoaren med den bärbara datorn i knät och laddade ned program, deltog i nätverk eller planerade något möte. Han arbetade ständigt, men oftast gratis. Han kom från Irland men bodde tillfälligt i Rom. Ofta var han bortrest. Han deltog i protestmöten i olika delar av världen och kom tillbaka sliten efter att ha sovit på golvet i en skolasal, men upprymd över sin kamp för en "annorlunda värld". Han var djupt engagerad i antiglobaliseringsrörelsen, "no global" som den kallas i Italien, eller "new global" som en del anser vara en mer passande beteckning.

Vad än rörelsen kallas är det alltid denne irländske bekant jag ser framför mig när den förs på tal. Det har bara råkat bli så, jag hade lika gärna kunnat associera till något annat. Antiglobaliserings-

rörelsen är känd för att rymma en mängd olika ståndpunkter och organisationer. Det har sagts att just frånvaron av definition är det som definierar rörelsen. Varför går det ändå att tala om en rörelse?

Att beskriva vad som utmärker antiglobaliseringsrörelsen och dess anhängare är ambitionen för en ny fransk studie. Det är den hittills största empiriska studien på området i Frankrike och presenteras i boken *Radiographie du mouvement altermondialiste*, som vill förmedla ett slags "röntgenbild av den alternativa globaliseringsrörelsen". Boken är intressant dels eftersom det råder allmän brist på empiriska data om denna företeelse, dels eftersom den franska falangen har visat sig särskilt aktiv. Samtidigt har det kommit en ny bok om denna "nya frågas långa historia" i Frankrike – *L'altermondialisme en France*. Sammanlagt ett trettioårigt samhällsvetare har medverkat i dessa två antologier, som har en redaktör gemensamt i statsvetaren Éric Agrikoliansky. Böckerna kompletterar också varandra i sina slutsatser: den franska "altermondialismen" är varken ny eller global, utan i stor utsträckning en nationell företeelse med betydande historisk förankring.

DET ÄR FEL ATT TRO att antiglobaliseringsrörelsen skulle ha kommit till världen under protesterna mot WTO i Seattle 1999, påpekas i förordet till den historiska studien. Mobilisering mot globalisering och nyliberalism började tidigare än så, men i olika takt och omfattning i olika länder. Författarna menar att det vore omöjligt att förstå till exempel den italienska rörelsen utan att studera särskilda nationella omständigheter, som

hur korruptionsskandaler orsakat kris för den traditionella politiken, liksom uppkomsten av alternativa politiska sammanslutningar som Giroton-di och Libertà e giustizia.

Frankrike beskrivs som ett av världens äldsta och mest aktiva centrum för globaliseringsmotstånd. Dagens rörelse är besläktad med 1970-talets engagemang för tredje världen. Då formades argument och även organisationer som fått en renässans, liksom den konfliktfyllda relation mellan marxistiskt och religiöst inspirerade grupper som nu anses karaktäristisk för fransk altermondialism. Samtidigt menar författarna att motståndsrörelsen mot globaliseringen ingår i en ombildning av "la gauche de la gauche", vänstern av vänstern, efter den franska radikalvänsterns kris under 1980-talet. De stora strejkerna år 1995 markerade början på det sociologen Sidney Tarrow har kallat en ny "protestcykel" i det franska samhället: en fas då konfliktnivån ökar i samhället och nya former av kollektiv mobilisering utvecklas. En serie av organiserade protestaktioner har skapat en egen dynamik samt nät-

verk som utgör en förutsättning för framväxten av en verklig rörelse.

Boken om den franska altermondialismens "långa historia" rymmer egentligen tio olika historier; varje kapitel behandlar en särskild aspekt av rörelsen ur ett historiskt perspektiv. Ett kapitel ägnas den militante bonden José Bové och hans bondeförbund Confédération paysanne (CP). Deras kamp föddes på Larzac-platån i södra Frankrike, där antikapitalistiska, vänsterförankrade bondeorganisationer 1971–81 protesterade mot utvidgningen av militärt område. Kapitlet beskriver också Bovés personliga historia. Hans internationella kontakter och samarbete med amerikanska aktivister förklaras bland annat med att han som barn bodde i USA ett par år. Ett annat kapitel förklarar historien bakom "alternativ media", också den med rötter i 70-talet. Ett tredje kapitel berättar om kretsen kring tidningen *Le Monde diplomatique* och ett fjärde om strejkerna 1995. Det är intressant och detaljrikt. Däremot blir helhetsintrycket lite fragmentariskt och vi får aldrig riktigt veta varför dessa olika historier slutligen flyter samman i antiglobaliseringsrörelsen.

NÄR DET INTERNATIONELLA stormötet European Social Forum (ESF) anordnades i Paris 2003 var det en triumf för den franska altermondialismen. Här ligger fokus för den empiriska studien som återges i *Radiographie du mouvement altermondialiste*. Studien omfattar observationer av förberedelserna och ett fyrtiotal konferenser under evenemanget, en genomgång av ESF-arkiven samt insamling av 2 200 enkäter bland besökarna.

Nationalitetens betydelse gör sig gällande redan under förberedelserna, menar forskarna. Den internationella kommittén splittras i nationella grupper, där engelsmän och italienare till en början går ihop mot fransmännen. Konkurrensen om vem som ska få organisera evenemanget väcker liv i nationella stereotyper enligt vilka tyskarna anses vara "goda organisatörer", italienarna "högljudda och orediga" och fransmännen "alltför självsäkra". Ändå lyckas man uppnå konsensus i de flesta frågor. Till och med den kontroversiella frågan om användningen av biojätten Pathés "multiplexe" som lokaler blir löst i samförstånd – det praktiska får gå före det ideologiska.

Ett stort folkligt uppror. Medborgaren i förgrunden är med själ och juver globaliseringsmotståndare.
Foto: Corbis/Scanpix

ka motståndet mot storföretag. Desto större blir konflikten kring gemensam logotyp och grafisk identitet för evenemanget. Frågan avgörs till slut genom omröstning.

Det är inte förvånande att det är svårt att hitta en gemensam symbol för de vitt skilda organisationer som deltar i ESF. Ett axplock från en sida i arrangörernas telefonbok rymmer en ekologisk rörelse, en fackförening för tandläkare, en nationell sammanslutning för konfessionslösa familjer, en judisk förening för fred, en fransk studentförening... Det är ont om huvudorganisationer på evenemanget. Den framgångsrika Attac-rörelsen hade kunnat spela en betydande roll men är försvagad av interna stridigheter, påpekar en av författarna. Dess företrädare Bernard Cassen, en av initiativtagarna till "sociala forum", blev snabbt marginaliserad och endast "en röst bland andra" under anordnandet av ESF i Paris.

VAD ÄR DET DÅ SOM håller rörelsen samman och gör den till just en rörelse? Forskarna bakom *Radiographie du mouvement altermondialiste* hävdar att en viktig anledning är att drygt 80 procent av deltagarna trots allt identifierar sig med rörelsen. Denna identifikation anses möjliggöras av rörelsens och evenemangets öppna struktur och kanske framför allt av bristen på sociala spänningar mellan deltagarna. De besitter i allmänhet ett starkt kulturellt kapital, de är välutbildade och åtnjuter trygga anställningsförhållanden. Nära hälften är anställda inom den offentliga sektorn. Forskarna understryker en stark social homogenitet och förvånas över underrepresentationen av privatanställda och arbetare. Dessa två grupper utgör mer än hälften av den franska arbetskraften men representerar endast åtta respektive två procent av deltagarna i ESF.

Argumentet om det nationellas betydelse inom den alternativa globaliseringsrörelsen bygger i mycket på denna sociologiska karaktäristik av ESF-publiken. Besökarna är förvisso kosmopoliter i flera bemärkelser. De talar främmande språk och har vistats utomlands, men de är "rooted cosmopolitans", för att återigen använda ett begrepp från Sidney Tarrow. (För övrigt är Tarrow, tillsammans med Donatella della Porta vid European University Institute i Florens, redaktör för en annan aktuell bok om *Transnational protest and global activism*, 2005.) De engagerar sig inte mot nationalstaten eller utanför den, utan de är produkter av och beroende av det nationella. Detta accentueras genom anställningar i nationalstatens offentliga sektor. Altermondialisterna är dessutom relativt aktiva i nationell politik och deras politiska hjärtefrågor – där försvar av den offentliga sektorn anses nästan lika viktigt som rättvisa mellan nord och syd – är ofta inskrivna på den nationella politiska agendan. Många är eller har varit engagerade i politiska partier eller säger sig stå nära ett politiskt parti, vilket motsäger föreställningen om en dikotomi mellan "nya politiska rörelser" och traditionell partipolitik.

En slutpoäng i *Radiographie du mouvement altermondialiste* är att rörelsen kan komma att institutionaliseras inom den franska vänstern, till följd av kommunistpartiets och socialistpartiets tillbakagång. Kanske kommer den franska antiglobaliseringsrörelsen att förvandlas från alternativ politisk aktivism till ett nytt parti på vänsterkanten.

JAG FRÅGAR MIG OM inte författarna överdriver altermondialismens nationella karaktär. Den empiriska studien har fokuserat på franska ESF-besökare och det är därför inte särskilt förvånande att "det franska" dominerar. En internationell studie hade varit svårare att genomföra men hade kanske gjort rörelsens transnationella karaktär större rättvisa. Europeiska sociala forum är trots allt resultatet av nära internationellt samarbete. De franska samhällsvetare som deltagit i efterforskningarna verkar ibland överskatta möjligheten att skilja mellan den nationella och den internationella sfären. "Externa" faktorer avvisas alltför lätt till förmån för "interna" faktorer. Samtidigt tycks den franska särarten ibland överdrivas, till exempel förefaller det märkligt att beskriva radikalvänsterns kris som en typiskt fransk omständighet.

Ett annat problem är att det är svårt att generalisera om rörelsen utifrån studier av ett enda evenemang, ESF, vilket forskarna själva påpekar. Medvetna om detta och beaktande det empiriska materialet i dess helhet säger de sig slutligen inte kunna dra någon annan slutsats än att rörelsen har luddiga konturer och "oviss identitet".

"Röntgenbilden är suddig. Inte för att observatören är klantig utan för att det granskade objektet rör på sig." Denna slutsats känns inte särskilt spännande; att antiglobaliseringsrörelsen är svårdefinierbar var uppenbart redan från början. Det intressanta med båda böckerna är snarare de strukturer och mönster som de trots allt tydliggör, må vara att bilderna

stundvis ter sig lite suddiga. Ändå klarnar idéerna om rörelsens historiska och nationella förankring liksom andra sorters samband. Ett exempel är den stundvis förvånande kapitelstrukturen i *Radiographie du mouvement altermondialiste*: Vad förenar kommunister och katoliker? Intellectuella tidskrifter och ekologiska rörelser? I det förra fallet är det kampen om det politiska, extremvänstern vill politisera rörelsen medan religiösa grupper vill avpolitisera den. I det senare fallet är den gemensamma nämnaren förhållandet till kunskap och strävan att införliva den i debatterna.

JAG ÄR OSÄKER PÅ HURUVIDA min irländske bekant hade uppskattat dessa försök att upprätta samband och strukturer i rörelsen. Han ansåg att själva poängen med "new global" var omöjligheten att kategorisera och förklara. Han var motståndare till dagordningar och program och ville att allt skulle vara fritt, öppet och spontant. Det är ofrånkomligen så att systematiska studier av rörelsen blottlägger också mindre smickrande sidor. De "öppna konferenserna" där "alla får prata" visar sig inte alls vara så jämlika, fokus hamnar sällan på kunskapsutbyte utan snarare på snacksaliga typer med förmåga att linda publiken kring lillfingret. Inom ESF reproduceras flera av de ojämlikheter som ska bekämpas. Särskilt besviken tycks kvinnorörelsen. Feministiska frågor fick mycket begränsat utrymme under evenemanget som organiserades huvudsakligen av män. På det hela taget präglas altermondialismen av svårlösta spänningar mellan "representation uppifrån" och "deltagande nedifrån". Om den svärfångade rörelsen vill förbli en rörelse lär den må bra av ökad, kritisk självkännedom.

LISA IRENIUS

Från småtjuv till terroristledare

ZARQAWI

The New Face of al-Qaeda

Jean-Charles Brisard & Damien Martinez

Polity Press 2005 (224 s.)

PRINCES OF DARKNESS

The Saudi Assault on the West

Laurent Murawiec

Rowman & Littlefield 2005 (250 s.)

NYLIGEN SKAKADES JORDANIENS huvudstad Amman av självmordsattentat som inte bara gav genklang i regionen utan också i andra delar av världen. Enligt olika uppgifter skall den del av terrornätverket al-Qaida som hittills främst opererat i Irak stå bakom angreppet. Att just Jordanien blev platsen för denna terrorgrupps försök att utvidga sitt operationsområde kan till stor del ha sin förklaring i att gruppen leds av Abu Musab al-Zarqawi från staden Zarqa, inte långt från Amman.

al-Zarqawi är vid sidan av Usama bin Ladin den i dag mest omtalade terroristledaren. Beträffande bin Ladin finns en omfattande biografi och publicerad kunskap att tillgå om hans person, släkt, uppväxt, faderns företagsimperium och hans verksamhet under Afghanistankriget. I fallet al-Zarqawi har till nyligen få detaljer varit allmänt kända om hans personliga bakgrund. Med tanke på den roll al-Zarqawi tycks spela som ledare och inspiratör för islamistiska terrornätverk är Jean-Charles Brisards biografi *Zarqawi – The New Face of al-Qaeda*, skriven tillsammans med Damien Martinez, minst sagt välkommen.

HISTORIEN OM AL-ZARQAWI tar sin början i den föga glamourösa jordanska staden Zarqa där den blivande terroristen föds som Ahmad Fadil Nazzal al-Khalaylah (hans alias betyder för övrigt just "Abu Musab från Zarqa"). Det är en sak att som Usama bin Ladin växa upp bland prinsar i olika palats i Saudiarabien och en annan att präglas av miljön i Zarqa. Arbetslöshet, kriminalitet och en allmän social misär på behörigt avstånd från huvudstaden Amman kännetecknade al-Zarqawis omgivning under hans uppväxt och tidiga år i hemstaden. Den enda händelse som för övrigt placerat Zarqa på kartan hade varit att tre kapade passagerarflygplan i september 1970 tvingats landa på ett gammalt militärflygfält utanför staden, varefter kaparna (bland andra Wadi Haddad och Layla Khalid från PFLP) sprängde planen inför tv-bolagens kameror.

I takt med att den israelisk-palestinska konflikten förvärrades under 1990-talet radikaliserades också den stora palestinska befolkningen i Jordanien. Zarqa var i detta hänseende inget undantag. Flera av stadens söner har, vid sidan av al-Zarqawi, utmärkt sig som attentatsmän eller medlemmar av olika terrornätverk. Både Said Houtari, som utförde självmordsattentatet mot diskoteket Dolphinarium i Tel Aviv i juni 2001, och Muhammad Salamah, som för närvarande avtjänar ett livstidsstraff i USA för sin inblandning i attentatet mot World Trade Center i New York 1993, kom ursprungligen från staden.

Abu Musab al-Zarqawi hade under sin tidiga ungdom inte varit särskilt intresserad av vare sig

Jihadpamp. Abu Musab al-Zarqawi åtnjuter sina femton mikrosekunder i rampljuset. Foto: Corbis/Scanpix

islam eller de islamistiska grupper som fanns i hemstaden. Olika lokala iakttagare gör i de flesta fall bedömningen att den blivande terroristledaren var en osocial småtjuv med ytterst medelmåttiga eller dåliga skolbetyg som med tiden kom att betraktas som en lokal gangster, utan några större visioner om vare sig religion eller politik. Detta ändrade sig emellertid sedan han i allt större utsträckning börjat besöka en lokal moské där militanta imamer börjat predika om nödvändigheten att hjälpa sina muslimska bröder i andra länder, främst Afghanistan som då stod under sovjetisk ockupation. Detta medförde att den unge al-Zarqawis åsikter alltmer radikaliserades.

År 1989 reste han för första gången till Afghanistan. Brisard påpekar emellertid här att al-Zarqawi kom till stridsområdet när de sovjetiska trupperna redan ett år tidigare hade inlett sitt återtag. Detta innebar att stridsaktiviteten vid denna tidpunkt var förhållandevis låg och att al-Zarqawi knappast skulle ha kunnat medverka i så många väpnade konfrontationer med de sovjetiska ockupanterna som han själv senare velat göra gällande. Emellertid träffar al-Zarqawi under denna resa en person som han kommer att ha stor nytta av, den kuwaitiske islamisten Abu Muhammad al-Maqdisi (egentligen Muhammad Tahir al-Barqawi).

al-Maqdisi hade betydligt djupare religiösa kunskaper än al-Zarqawi och man får som läsare intrycket att deras långa vänskap med tiden kom att utnyttjas av al-Zarqawi för att ge intrycket av att också han hade studerat Koranen mer ingående. Bilden av en skolkande smågangster från Zarqa med dåliga betyg skulle nu gradvis tvättas bort. Brisard visar upp al-Zarqawi som en självisk, nästan psykopatisk natur. Han tvekar inte att skicka sina kamrater på självmordsuppdrag till Turkiet medan han själv stannar i Syrien. Under en fängelsevistelse i Jordanien blir han den självskrivne ledaren bland medfångarna: han skrämmer och hotar alla som inte erkänner hans storhet eller vill underkasta sig hans nycker eller reli-

giösa påbud. Genom sina uttalanden försöker han ge sken av djupa teologiska och revolutionära insikter, fastän denna kunskap i själva verket är mycket grund och egentligen till största delen kommer från hans vänskap med al-Maqdisi. Kanske blir hans förhållande till al-Maqdisi med tiden mer ansträngt, eftersom han i denne kuwaitier ser en person som både har en djupare religiös bildning och dessutom är en erfaren kombattant. Enligt vad som framkommit genom efterforskningar som de saudiska säkerhetsmyndigheterna gjorde under 1990-talet skall just al-Maqdisi ha figurerat i en rad attentat i landet, bland annat som en av initiativtagarna till bombdådet i Khobar 1995, i vilket fem amerikaner dödades.

En annan intressant aspekt är det stöd som al-Zarqawis nätverk kan ha fått från regionala aktörer. Irans roll i sammanhanget är givetvis av största intresse, men landets roll i förhållande till islamistiska nätverk är och förblir svårtolkad. Som shiitisk stat har Iran inget egentligt intresse av att understödja sunnitiska grupperingar, särskilt som dessa kan komma att vända sig mot Teheran på längre sikt. Det land som i boken framställs som al-Zarqawis främsta understödjare i boken är Syrien. Författarna påvisar att al-Zarqawis nätverk upprepade gånger har erhållit stöd av syrierna, exempelvis genom att få tillgång till militärutbildning vid olika syriska baser. Vidare ska al-Zarqawi själv vid ett flertal tillfällen ha uppehållit sig i landet med de syriska underrättelse-tjänsternas vetskap. Detta stöd förnekas givetvis från syriskt håll, vilket kan hänga samman med att regimen helt enkelt inte kontrollerar all verksamhet som landets otaliga underrättelse- och säkerhetstjänster bedriver.

I BOKEN FÖREKOMMER ETT MINST sagt ymnigt persongalleri av arabiska namn, ofta dessutom med alias och/eller *nom de guerre*. Intrycket av ett väl genomfört och omfattande grundarbete föras emellertid en aning av att vissa enkla fel inte bara smugit sig in på en del ställen utan dessutom upprepas genom kapitlen. Till exempel upp-

ger författarna att dagens pakistanske ledare Pervez Musharraf efterträdde Benazir Bhutto när det i själva verket var så att Nawas Sharif styrde landet dessemellan. Vidare hänvisas vid ett par tillfällen till den iranska säkerhetstjänsten SAVAK, som övervakade inte bara islamisternas närvaro i Iran utan även genomförde operationer på irakiskt territorium. Den minnesgode kanske påminner sig att SAVAK faktiskt var shahens hemliga polis, som upplöstes redan efter det att Khomeini tagit makten i landet, medan den organisation som övertog SAVAK:s uppgifter kallades VEVAK. Dylika fel, särskilt om de upprepas, gör att en annars välskriven bok i ett så pass aktuellt ämne förlorar en aning i trovärdighet.

En mycket polemisk bok om en av Mellanösterns viktigaste stater, nämligen Saudiarabien, har skrivits av den förre forskaren vid Rand Corporation, Laurent Murawiec. I *Princes of Darkness* går han till storm mot Saudiarabiens internationella roll i allmänhet och mot dess understödjande av den ytterst ortodoxa sunnimuslimska tolkning av Koranen som går under namnet wahhabism i synnerhet. Murawiec var en av de första som påpekade att de flesta av attentatsmännen vid angreppen mot World Trade Center i New York och Pentagon i Washington den 11 september 2001 faktiskt var saudiska medborgare. Han menar att de styrande i Saudiarabien under många år har understött sunnitisk extremism och terrorism genom en rad olika åtgärder och förhållningssätt. Saudiska pengar har bland annat flutit in i olika välgörenhetsorganisationer, som under den propa ytan i verkligheten fungerat som sambandscentraler för terrorister och väpnade islamister i bland annat Tjetjenien, Bosnien och Afghanistan. Saudiarabien har dessutom ekonomiskt understött muslimska skolor och moskébyggen i olika delar av världen där skolböckerna präglats av hatiska utfall mot judar och västerlänningar och där imamer predikat om väpnad kamp mot "de otrogna".

Dessa argument är i sig inte särskilt nya, men en intressant iakttagelse som kan göras är att det kommit ut många böcker på detta tema sedan 2002 som alla förespråkar en förändring av USA:s relation till Saudiarabien. Dessutom redovisas påfallande många läckor av underrättelsematerial i dessa böcker. Murawiec hänvisar exempelvis till en artikel av Seymour Hersh i *The New Yorker* som innehåller en rad exempel på hur korrupt den yttersta makteliten i Riyadh verkligen är. Materialet som Hersh bygger sin framställning på härstammar från konversationer mellan saudiska dignitärer som avlyssnats av den amerikanska signalspaningen NSA. Som läsare undrar man om alla dessa läckor är del av en medveten amerikansk strategi för att sätta press på den saudiska regimen eller helt enkelt ett sätt att förbereda densamma på att en fundamental förändring av förhållandet mellan de bägge staterna är på väg.

MURAWIEC ÄR MYCKET underhållande men blir emellanåt alltför polemisk. Den diskussion om Saudiarabiens förhållande till sin omvärld vi nu skulle vilja se borde kanske mer inrikta sig på relationerna med den närmaste grannstaten Irak och den sunnitiska minoriteten där. Några bevis för att sauderna verkligen har understött en person som al-Zarqawi i någon nämnvärd omfattning har visserligen inte framkommit ännu, men med tanke på att han försöker framställa sig som en av wahhabismens främsta banerförare vid sidan av bin Ladin, så ligger tanken onekligen nära till hands att de två parterna någon gång borde stöta på varandra.

JOHAN JAKOBSSON

Sjuttio år av vittra pingviner

PENGUIN SPECIAL
The Life and Times of Allen Lane
 Jeremy Lewis
 Viking 2005 (496 s.)

PENGUIN BY DESIGN
A Cover Story 1935–2005
 Phil Baines
 Allen Lane 2005 (256 s.)

INTE FÖRRÄN JAG BÖRJADE SKRIVA den här artikeln upptäckte jag att Penguin och jag är födda samma år – 1935. Självklart visste jag att Penguin hade utövat ett danande inflytande på mig, precis som på hundratusentals andra i min generation. Men på något vis gjorde det gemensamma födelseåret mig mer uppmärksam på att jag stod i skuld till Allen Lane, även om mitt eget blygsamma firande inte är mer än en liten öl i jämförelse med det pr-jippo som iscensätts av den väldiga förlagskoncernen med namn efter den sympatiska, icke flygkunniga fågeln.

Utöver Jeremy Lewis förträffliga, nästan femhundra sidiga, auktoritativa biografi över grundaren Allen Lane och den vackra antologin med Penguins bästa omslag, ägnas förlagets specifika formgivning också en jubileumsutställning på Victoria & Albert Museum. Alltihop är betydligt mer än den uppmärksamhet som vanligen ägnas ett framstående företags jubileum.

Penguin kom oerhört snabbt att bli en stöttelepelare i det brittiska samhället och likaså ett varumärke vars verkliga ryktbarhet uppstod ur ett felaktigt bruk av det. Med andra ord: när konkurrerande bokförlag också började satsa på pocketutgivning blev det dubbelt så svårt för dem att vinna erkännande på marknaden. Vid det laget uppfattade vanligt folk alla billiga pocketböcker, oavsett förlag, som "Penguins", precis som alla dammsugare i Storbritannien var "Hoovers" och alla kylskåp var "Frigidaire" och alla kopieringsmaskiner oavsett märke ett antal år senare var "Xerox".

Men Penguins framgång var inte enbart affärsmissig. Förlaget blev en av de tre viktiga företeelser i brittisk kultur som kom att forma sinnena hos flera generationer uppåtsträvande människor ur arbetarklassen och medelklassen. Det vet jag, för jag växte upp där, och medan jag hade privilegiet att få ett intellektuellt arv därför att min far var flerspråkig Cambridgeakademiker, så var min uppväxt i Manchester, London och Cambridge ekonomiskt sett torftig, eftersom mina föräldrar var tyska judar som lämnat Tyskland 1933 med några enstaka möbler i bagaget samt min fars arbetsbibliotek, som inte innehöll några engelska böcker fränsett Dickens samlade verk. Under och efter andra världskriget hade akademiker så usla inkomster att min syster och jag fick gå till biblioteket om vi utöver Dickens ville ha något att läsa. På den tiden fanns det få universitet, och majoriteten av alla barn slutade skolan när de var fjorton. Därutöver fanns det tre utomordentliga, särskilda utbildningsvägar. Den första var Workers' Educational Association, WEA, som erbjöd gratis föreläsningar och handledning åt personer som hade tvingats sluta skolan för att försörja sig.

Vidare fanns BBC:s program tre som utan uppehåll sände klassisk musik, högkvalitativa

Fin gammal ärgång. Lagerinspektion på Penguin Books Warehouse, cirka 1940.

föredrag, diskussioner och radioteater – Ibsen, Strindberg, Tjechov, Shaw, O'Casey och längre fram dåtidens unga dramatiker Giles Cooper, Henry Reed och Harold Pinter med flera – av ett slag som fortfarande ger eko i min hjärna och mitt hjärta.

Men framför allt var det Penguin som jag spenderade mina obetydliga inkomster på. På den tiden när tv inte fanns hade tonåringarna till och med hobbies, och innan mitt eget maniska läsnisse fick mig i sitt våld var jag också amatörbokbindare. Häri uppmuntrades jag i viss mån av min moster som hemma i Tyskland hade blivit upptagen i bokbindarskrået som en av de första kvinnorna. Hon hade avlagt mästarexamen men enligt nazilagarna inte tillåts utöva yrket. Och i 1940-talets England var efterfrågan inte stor på tyska bokbindare, varken kvinnliga eller manliga. Men min moster lärde mig allt som jag med mina fumliga tonårshänder kunde tillgodogöra mig, och så kom det sig att jag band in mina älsklingsverk bland Penguinutgåvorna i diverse material och mönstrat papper och till och med ett och annat läderband – *Brott och straff*, *Idioten*, *Don Quijote*, *Pappa Goriot* och så vidare.

DET ÄR EN RÄTT UPPLIVANDE TANKE att Allen Lane grep sig an uppgiften att förändra läsvanorna i Storbritannien och sedermera hela världen redan när jag var blöjbarn. När han själv var blöjbarn 1902 hette han Allen Williams och växte upp under blygsamma omständigheter i sydvästra England. Han gick i läroverk i Bristol men slutade när han var sexton. Han var inte den förste bokförläggare som genom nepotism smidigt

avancerat till en topposition, och han skyndade på avancemanget genom att byta namn till Lane för att behaga sin onkel, den skräckinjagande John Lane, förläggare på The Bodley Head och vän till Oscar Wilde, Aubrey Beardsley och den krets som skapade det inflytelserika förlaget Yellow Book.

John Lane var en av den senviktorska och edvardianska erans stora bokförläggare. Den unge Allen lärde sig åtskilligt av honom, och behandlades som en son av den barnlöse Lane som hade det gott ställt, inte till följd av bokutgivningen utan tack vare hustruns privatförmögenhet. När så först Lane själv och därefter hustrun avled lämnade de Bodley Head i arv åt Allen. Men det kom som en obehaglig överraskning att förlaget var mer eller mindre insolvent och på så sätt blev ett hot mot Lanes tämligen vidlyftiga livsstil.

Före utgivningen av de tio första Penguinböckerna var det inte mycket som hade gått bra för honom, och till en början såg det ut att bli rena katastrofen. Han hade kvar återstoderna av Bodley Head och 1935 till 1936 blev han den förste brittiske förläggare som gav ut James Joyces *Odysseus*. Jeremy Lewis beskriver det träffande som en för Lane typisk blandning av försiktighet och övermod när han skickade ett exemplar av det i Frankrike tryckta engelska originalet till London med en braskande etikett utanpå paketet: "Detta paket innehåller ett exemplar av James Joyces *Odysseus*." Varken tullverket eller postverket lade sig i saken. Lane och hans båda bröder som också arbetade på förlaget var tvungna att lämna personliga ekonomiska garantier som medförläggare för att undgå eventuella påföljder som ansvariga utgivare, för den händelse boken skulle föran-

**Det var troligen
den brokiga raden av
alltid lika attraktiva
översättningar
som fick den mest
djupgående effekten
på britternas
läsvanor.**

Foto: Corbis/Scanpix

leda åtal. En klok tjänsteman på inrikesdepartementet menade att en bok till det priset – sex pund och sex shilling (i signerad utgåva) och tre pund och tre shilling (osignerad) – inte torde råka i händerna på någon som löpte risk att bli fördärvad av den, och att det bästa därför vore att inte vidta några åtgärder mot den. Uppgiften har en ironisk aspekt däri att Lane samtidigt som han tog sex pund och sex shilling för den inbundna *Odysseus* försökte lansera sina Penguinutgåvor för sixpence stycket eller 2,5 pence i dagens penningvärde. Än mer ironiskt är att det blev just det låga priset som mest kom att ligga Lane i fatet. Merparten av hans förlagskonkurrenter blev så förgrymmade över priset – själva tog de allt från sju pund och sex pence till femton shilling för sina böcker – att de inte ville sälja rättigheterna till sina klenoder till Lane eftersom han då skulle förstöra marknaden för dem. Den icke flygkunniga pingvinen föreföll således dödsdömd från början.

Till slut blev det hustrun till inköparen på Woolworths – varuhuskedjan som enbart sålde billiga varor – som fick se böckerna på makens skrivbord, blev förtjust i dem och möjliggjorde den framgångsrika lanseringen. Woolworths tog merparten av den första utgåvan av alla tio titlarna. Under de första fyra månaderna såldes en miljon böcker och Lane gjorde en vinst på 4 500 pund (135 000 pund i dagens penningvärde). Penguin hade kommit för att stanna.

ALLA DESSA SIFFROR HAR ett visst intresse än i dag, eftersom pengarna är det viktigaste i all affärsverksamhet och ingen kan göra affärer utan pengar i ett aldrig sinande flöde. Man behöver varken vara naiv eller sentimental för att tro att vinstintresset inte var Lanes enda drivkraft. Han var på många sätt en sann folkbildare, han brann för tanken att alla människor skulle ha tillgång till

böcker för en billig penning, han hade sinne för att skaffa sig de bästa rådgivarna på alla områden och en iver att göra komplicerade ämnen tillgängliga för alla. De första Penguinutgåvorna var seriösa och i vissa fall lärda titlar. På den första listan fanns Agatha Christie, André Maurois och Ernest Hemingway med. När så skönlitteraturen, reselitteraturen och biografierna var etablerade startade han Pelican som snart betydde arbetstillfällen för den brittiska intelligentsian. Max Mallowan skrev om arkeologi, A. J. Ayer om filosofi, John Lehmann om samtidslitteratur, W. E. Williams och – under en kort period innan de råkade i dispyt – Krishna Menon om politik och E. V. Rieu om klassikerna. Det var troligen den brokiga raden av alltid lika attraktiva översättningar som fick den mest djupgående effekten på britternas läsvanor. Så hade Homeros *Odysseus* dittills varit en antikverad skolbok som åldriga lärare på dyra privatskolor hade undervisat i, men nu gjorde Rieu den till en fantastisk äventyrsberättelse som även de obildade kunde ha glädje av. Över tre miljoner exemplar såldes.

Penguin och Pelican utgjorde tillsammans ett slags folkuniversitet. Ofta kom utgivningar till stånd på besynnerliga vis, nästan av en slump, och utan stora planer. Serien *The Buildings of England* inleddes med en eller två böcker av den politiske flykten Nikolaus Pevsner och växte ut till en dominerande serie som behandlade alla landets byggnader av betydelse, i grevskap efter grevskap. Pevsner fick också ansvar för *Pelican History of Art* och Lane engagerade Kenneth Clark som redaktör för serien *Penguin Modern Painters*. Lane, som alltid såg till egen vinning, förmådde alla konstnärer som behandlades i Clarks serie – till exempel George Sutherland, John Piper och Ben Nicholson – att donera en tavla till Penguin och på så sätt byggde han upp en värdefull personlig konstsamling med verk av de främsta inom modern engelsk konst.

JAG TROR MAN VÅGAR PÅSTÅ att det trolösa Albion har spelat omvärlden fula spratt och lurat i folk att det som fransmännen kallar *le vice anglais* är antingen sodomi eller flagellation, allt efter tycke och smak. Men det verkliga engelska karaktärsfelet är hyckleriet om intelligens och kultur. Varför är annars den mest dödliga förolämpning en engelsman kan få höra att han är "lite väl klyftig"? En genomsnittlig överklassengelsman lägger än i dag ner enorm energi på att låtsas vara obildad, inte veta speciellt mycket om litteratur och ännu mindre om konst och gudbevars främst intressera sig för sina hundar eller för överbetalda fotbollsspelares förmågenhet. Allen Lane var ett lysande exempel på detta fenomen. Han låtsades faktiskt att han aldrig läste någonting, vilket självfallet var lögn. Han kunde börja läsa en bok och sedan inte läsa ut den, eller också läsa den ställvis, om han tyckte det var onödigt att läsa hela. Men han hade framför allt en skarp blick för både litterär och kommersiell prosa och för den facklitteratur som den breda publiken antingen längtade efter eller var i behov av.

I likhet med många andra förläggare var även Lane mycket sparsam. Han betalade ogärna ut royalty till sina författare. Under den period då han hade sitt kontor i en utrymd kyrkokrypta förvarade han fakturorna i en grav och kontanterna i en annan. Någon toalett fanns inte. I stället fick personalen en penny om dagen vardera för att de skulle använda offentliga toaletter.

Men precis som många andra gnidna personer fick han då och då ett anfall av generositet. En gång anförde han en personalflykt till Dieppe och för den händelse att någon skulle råka på avvä-

gar utrustade han den nästan mangrant enspråkiga gruppen med halsbrickor, prydda med den brandgula Penguinloggan. En anställd som gjorde en avstickare in på en av stadens bordeller inspekterade damerna och kunde konstatera att en av dem var iförd endast högklackade skor och Penguinlogga om halsen.

Lewis understryker att Allen Lane visserligen var tveklöst modig som förläggare, men sällan dumdristig. Om han gick i närmkamp med censur och förtryck, så skedde det alltid med skickligt upplagd taktik, som i fallet *Odysseus*, inte med råsopar och stort risktagande. Så var det med utgivningen av D. H. Lawrences länge förbjudna *Lady Chatterleys älskare*. Hellre det än att trycka 100 000 exemplar, bli åtalad och förlora både målet och tusentals pund när upplagan beslagtogs och sedermera makulerades (som han hade gjort fyrtio år tidigare med Lawrences *Kvinnor som älskar*, denna "osedlighetsskildring" och "analytiska studie av sexuell depravering").

När Penguin hade beslutat ta risken att ge ut *Lady Chatterley* bad förlaget en parlamentsledamot i underhuset ställa en fråga till kronjuristen Reginald Manningham-Buller (även kallad Bullying-Manner). Frågan var huruvida han skulle kunna garantera att Penguinförläggaren inte blev åtalad om han gav ut boken. Svaret blev ett sällsynt entydigt och tveklöst nej. Det stod klart att riksåklagaren ville väcka åtal. Ett exemplar av boken skickades till myndigheten där man fastslog att det rörde sig om en "liten skräpproman" som inte sa läsaren någonting om lady Chatterleys vardagsliv. "Hon är inget annat än en kvinnekropp i vars älskogshandlingar vi inviteras att snoka."

Lane och hans advokater uppbadade en armé av litteraturexperters som skulle vittna om bokens särprägel, och för att inte utsätta bokhandlarna för några risker tryckte man inga försäljnings- eller recensionsexemplar. Man tryckte bara ett litet antal exemplar varav tolv överlämnades till polisen. Åtal väcktes och Allen Lane och hans vice vd Hans Schmoller fick rättens tillåtelse att sitta ute i rättssalen hos sina advokater och slippa sitta i de tilltalades bås. Åklagaren hette Mervyn Griffith-Jones och kom att väcka allmänt löje när han under rättegången ställde en famös fråga som i själva verket gjorde att han förlorade målet. "Är detta en bok som ni ens skulle vilja att frun eller tjänstefolket läste?" sa han till juryn. Året var 1960 och frågan togs inte alls väl upp. Griffith-Jones hade också en mänskligare sida. En gång anförde han en advokatkollega hur han brukade ta ställning till om han skulle väcka åtal mot en viss bok eller tidning: "Jag lägger upp fötterna på skrivbordet och börjar läsa. Får jag stånd så åtalar vi."

Med eller utan erektion ogillade juryn åtalet. Lane och Penguin friades och Lane begärde att staten skulle ersätta Penguin för de dryga rättegångskostnaderna. Domaren var en klok karl och hade uppenbarligen räknat på hur mycket en bestseller kunde dra in. Han vägrade i sarkastiska ordalag att bifalla Lanes begäran. Han sa att Penguin mer än väl skulle kunna täcka kostnaderna om 13 000 pund (minst en halv miljon i dagens penningvärde) redan efter en första utgåva av boken. Och det var en kvalificerad bedömning, för så snart domen hade fallit gick tryckpressarna i gång hos tre olika tryckerier och producerade 300 000 exemplar som låg på bokhandelsdiskarna bara några dagar senare. *Lady Chatterleys älskare* såldes inte bara i omkring tre miljoner exemplar utan banade också väg för utgivningen av en rad tidigare förbjudna eller synnerligen farliga verk – Henry Millers *Kräftans vändkrets* och *Sten-*

bockens vändkrets, John Clelands *Fanny Hill*, William Burroughs *Den nakna lunchen* och till och med Hubert Selbys *Slutstation Brooklyn*, efter ny rättgång och överklagande.

MEN BORTOM SKANDALERNA bestod Lanes största förtjänst i att skapa nya förutsättningar för en massmarknad för kvalitetsböcker i Storbritannien, Brittiska samväldet och så småningom USA, Europa och resten av världen. Han hade många föregångare, allt ifrån Ernest Benn till Albatross och Tauchnitz, som alla var framgångsrika var för sig, men Lane var den förste som opererade i så stor skala – och fick sådana framgångar – med ett så otroligt brett utbud av skönlitteratur, akademisk facklitteratur, samtidspolitik och debatt. Tack vare engelskans fenomenala utbredning hade Penguin på 1960-talet införlivats i sortimentet i varje civiliserad bokhandel i Europa med böcker på främmande språk. När jag var på affärsresa i Stockholm och ville ha något att läsa fanns det minst sex bokhandlar där jag hittade ett gediget utbud Penguinböcker.

Man kunde också träffa på dem på de mest oväntade ställen. Jag minns när jag hälsade på en diplomatvän i Prag under kommunistväldets svåraste period och han tog mig med till Statens polismuseum och sa: "Jag tror du ska få se en del av intresse här." Att titta på handklovar, batonger och fingeravtryck är måhända måttligt roande, men jag följde med och fann att min vän hade rätt. I en glasmonter låg en förnämlig rad Penguinböcker, bland andra Orwells *Djurfarman* och 1984, liksom hart när ofattbart, den engelska utgåvan av Haseks *Den tappre soldaten Svej*. Jag bad min vän översätta skylten på montern. "Subversivt material påträffat i utländska spioners bagage", blev svaret. "Spioner?" undrade jag. "Nej, naturligtvis inte. Bara belasta studenter..." Jag är säker på att Allen Lane skulle ha blivit förtjust om han hade känt till vilken global spridning böckerna fått.

TOM ROSENTHAL

Översättning av Inger Johansson

Styrman på torra land

DARK HERO OF THE INFORMATION AGE
In Search of Norbert Wiener,
the Father of Cybernetics

Flo Conway & Jim Siegelman

Basic Books 2005 (423 s.)

I EN SJÖ I NEW HAMPSHIRE syns en man ligga och flyta på rygg. Magen i vädret och i munnen en cigarr. Det är nittonhundratjugotal, trettioital och fyrtioital, och namnet på den man som skenbart dragit sig undan en turbulent värld, där krigsen avlöser varandra och den tekniska moderniseringen accelererar, är Norbert Wiener, son till en polsk-judisk emigrant och en av nittonhundratalets mest inflytelserika vetenskapsmän.

Men något sådant erkännande har han inte fått där han ligger och flyter. Möjligen i snävare kretsar, där hans matematiska arbeten och disciplinärt gränsöverskridande reflektioner betraktas som obligatorisk lärdom för en cybernetisk framtid. Än så länge tyder inget på att begrepp som information, kommunikation, nätverk och feedback ska utvecklas till ett slags lösenord i det sena nittonhundratalets värld. Än så länge ligger den moderna datorn i sin linda.

Den anekdotiskt tillskurna bilden av den excentriske Norbert Wiener är en av de mest pregnanta i Flo Conways och Jim Siegelmans nyutkomna biografi *Dark Hero of the Information Age*. Att den naglar sig fast är givet – den har något på en gång komiskt och rörande över sig – allra helst för den som fått en inblick i Wieners livshistoria. Men en mer träffande bild är egentligen ett annat av bokens ledmotiv: den korte och intensive mannen som vankar runt i korridorerna på MIT, på jakt efter en ny diskussionspartner att pröva sina idéer på.

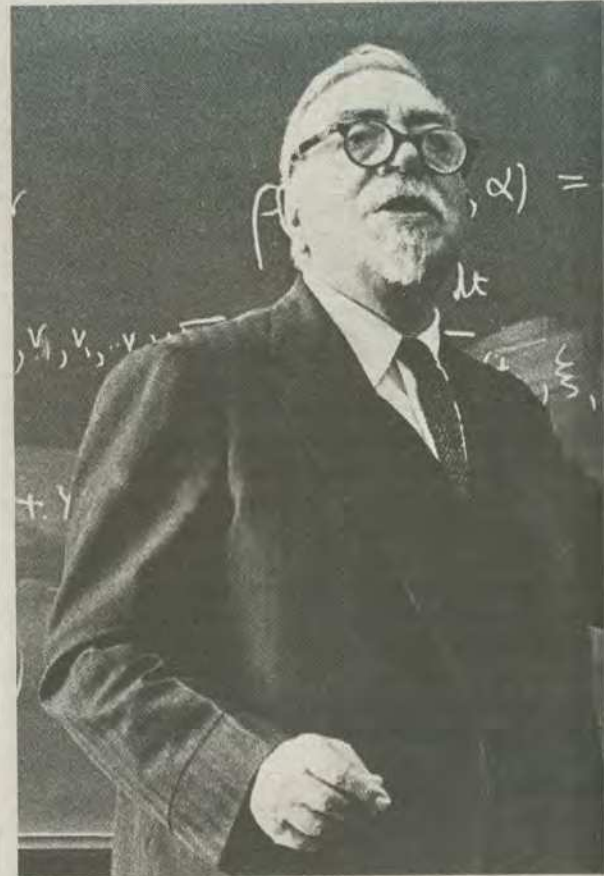
En väsentlig aspekt av cybernetiken – denna teori om kommunikation och kontroll hos människor, maskiner och djur – var dess flexibilitet. Den kom att erbjuda ett perspektiv på informationsbearbetande processer som lät sig etableras på en rad vetenskapliga fält: neurologi, psykologi, antropologi, sociologi, biologi och den växande forskningen kring intelligenta maskiner. Och även om cybernetikens första blomstringstid var kort – kring 1970 tycktes termen förpassad till kulturens utkanter – har Wieners tänkande fått en ny aktualitet i dag, när information är ett ord i var mans mun.

Vägen fram till detta tänkande låter sig följas i Conways och Siegelmans väldokumenterade exposé. Norbert Wiener föddes 1894 i Missouri, och att han var ett exceptionellt barn stod snart klart för hans föräldrar. Elva år gammal – hårt drillad av sin far – började han vid college, som den yngste studenten någonsin i USA, för att sju år senare doktorera i filosofi vid Harvard. Men givetvis hade denna rush ett pris: en livslång cykel av manodepression och en brist på självförtroende som inga framgångar kunde läka.

Även om filosofin var Wieners ämne formellt, var det matematiken som kom att bli hans territorium. Hans avhandling hade ägnats åt Bertrand Russells och A. N. Whiteheads *Principia Mathematica*, och när han återvände till USA, efter två forskarår i Europa – som bland annat innebar kontakt med Russell i Cambridge, föreläsningar av David Hilbert och Edmund Husserl i Göttingen och julfirande på en krog med T. S. Eliot – så stod denna inriktning klar.

Emellertid visade det sig svårt att få jobb. Wiener prövade lyckan som journalist och enrollerades senare som matematiker i nationens tjänst vid Aberdeen Proving Ground i Maryland, där han sattes att beräkna möjliga banor för artillerield. Ett par år efter första världskriget kom en öppning. I Harvards grannskap låg en yngre skola, som skulle ha framtiden för sig: Massachusetts Institute of Technology. Här fick Wiener en tjänst som lärare i matematik, och han skulle bli lärosätet trogen fram till sin död 1964.

Under vistelsen i England hade Wiener skrivit sina första uppsatser som disputerad forskare, och bland annat diskuterat en fråga som hemsökt honom alltsedan barndomens brådmogna grublierier: vad kan vi egentligen veta? Denna tråd skulle vävas in i den matematik han kom att intressera sig för. Conway och Siegelman erbjuder en anekdotisk bakgrund till det problemfält som blev Wieners när de återger hans betraktande av vågorna i floden Charles från sitt tjänsterum. Kunde man med hjälp av matematikens språk beskriva dessa oregelbundna och nyckfulla rörelser? Svaret kom att sökas i en reflektion kring slump och sannolikhet, som även prövades på andra oregelbundna förlopp i den omgivande verkligheten. Bland annat skulle Wiener utforska

Låt stå. Norbert Wiener dömde sina läsare till livslång k

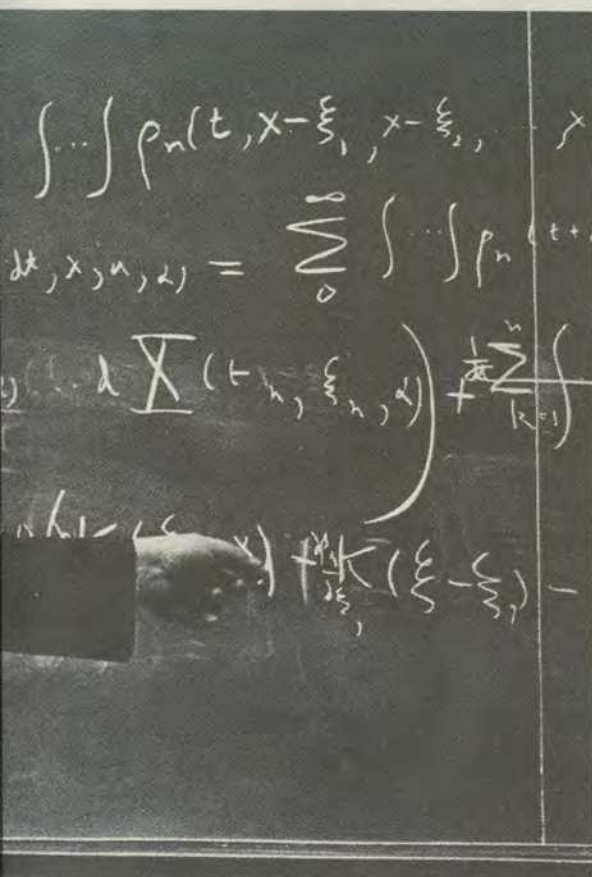
överföringen av elektroniska signaler, som under tjugotalet intensifierades på en rad områden, som telefoni och radio, men som ännu saknade en adekvat matematisk beskrivning.

Trettioalet blev en period då Wiener reste (till Europa och Kina), knöt nya kontakter och utvecklade sitt samarbete med andra forskare, men också en period då horisonten förmörkades av de politiska skeendena i Europa. Wieners situation förtydligades av att hustrun, med rötter i Tyskland, närde en envig beundran för Hitler. När kriget bröt ut var han angelägen om att kunna bidra med sina kunskaper. Han kontaktade sin gamle kollega Vannevar Bush, nu lokaliserad i Washington, och inledde tillsammans med MIT-ingenjören Julian Bigelow en undersökning av hur man skulle kunna förbättra det radarstyrda flygförsvaret. Eller mer specifikt: hur man matematiskt kunde beräkna de oregelbundna och svåröversägliga rörelserna hos anfallande bombplan.

Projektet stupade på svårigheterna att implementera teorin. Men Wieners hemligstämplade rapport, där ett "studium av meddelanden och deras överföring" presenterades, blev ändå ett startskott. Det var dock inte Wiener själv som först kom att föra ut dessa tankar ur den militära sfären. I stället skulle hans vän, läkaren Arturo Rosenblueth, presentera dem i New York 1942, på den första av de så kallade Macy-konferenserna. Bland lyssnarna återfanns neurofysiologen Warren McCulloch liksom antropologerna Margaret Mead och Gregory Bateson, vilka alla skulle bli medaktörer på det fält som Wiener under slutet av fyrtioalet gav namnet cybernetik.

MITTVÄLVET I CONWAYS och Siegelmans biografi är en utförlig beskrivning av detta decennium, då Wieners tänkande omsätts i olika discipliner, då överhettade diskussioner kring digitalt och analogt, kring hjärnans och datorns uppbyggnad och processer äger rum, då intellektuel-

... den korte och intensive mannen som vankar runt i korridorerna på MIT, på jakt efter en ny diskussionspartner att pröva sina idéer på.

framför cybernetikens svarta tavla. Foto: Corbis/Scanpix

la allianser skapas och faller sönder. De visar också hur Wiener spelade en avgörande roll för andra pionjärer på det informationsteoretiska och informationstekniska fältet, som Claude Shannon och John von Neumann. Med den senare samarbetade Wiener redan på trettioalet, men mot slutet av fyrtioalet kom deras åsikter att gå isär, bland annat när det gällde datorer. På höjdpunkten av konflikten återfinns vi Wiener högljutt snarkande under Neumanns föreläsning, medan Neumann i gengäld läser *New York Times* under Wieners.

Det fanns ytterligare en skarp skiljelinje mellan de två. Medan Wiener efter kriget – och inte minst efter bomberna i Hiroshima och Nagasaki –

tog avstånd från en vetenskap som undanhöll sina idéer från allmänheten och i stället ställde sig i krigets tjänst, skulle Neumann ta med sig sin första dator, EDVAC (Electronic Discrete Variable Computer), till Los Alamos där utvecklingen av atomvapen rullade på. Över huvud taget skulle etiska och politiska frågor framöver spela en avgörande roll för Wiener.

År 1948 publicerar han så sin *Cybernetics: or Control and Communication in the Animal and the Machine*. Det är nu det arbete som han påbörjade på tjugotalet, och syntetiserade en första gång i den hemligstämplade rapporten, definieras och får ett eget namn (av grekiskans *kybernetai*, styrman). Boken blir, oväntat nog, en succé. Ett par år senare publiceras den lättillgängligare *The Human Use of Human Beings*, som snart översätts till en rad språk (bland annat till svenska 1952 med titeln *Materia, maskiner, människor*). Det underbarn som en gång, i amerikanska massmedier, hade döpts till "the most remarkable boy in the world" hade nu blivit känd på närmast global nivå.

PARADOXALT NOG BLEV berömmelsen en vändpunkt för Wiener. Under åren som följde spreds cybernetiken till en rad länder och Wiener själv blev dess ambassadör: han reste till Indien och Sovjetunionen (vars cybernetiska forskning slog amerikanska observatörer med häpnad), han skrev sina memoarer i två delar och varnade för de problematiska sidorna av den cybernetiska teknologin, som utslagning på arbetsmarknaden på grund av automatisering av industrin (vilket han diskuterade med fackföreningar) och hotet från ett kommande maskinernas herravälde. Å andra sidan skulle hans förkastelsedom över militär forskning påkalla FBI:s intresse. Liksom Einstein och Robert J. Oppenheimer hamnade Wiener i mccarthyismens skottglugg och han hade, fram till sin död, en växande dossier hos byrån.

Men hur kom det sig då att cybernetiken började sippra ut ur den vetenskapliga och kulturella diskussionen under sextioalet och de kommande decennierna? Conway och Siegelman pekar på en rad faktorer. Dels den ovan nämnda brytningen, men också tynande statliga anslag i

USA. Det senare berodde på att andra forskningsprojekt sågs som mer akuta i det kalla krigets klimat, som Joseph R. Licklieders utformning av ett gränssnitt för dator och människa och av ARPANET, föregångaren till våra dagars nät. En annan lika betydande orsak till de bristande finanserna var att själva begreppet "cybernetik" kom att kopplas till Sovjetunionen (genom sina framgångar där efter Stalins död), varför termen devalverades.

I DAG DÄREMOT, TYCKS det finnas skäl att återvända till de idéer som Wiener och hans anhängare formulerade, till exempel mot bakgrund av den expanderande biotekniken. I sin epilog fastslår Conway och Siegelman detta, men de pekar också på hur den hotbild som Wiener målade upp under slutet av sitt liv delvis realiserats. Här blir deras framställning litet bombastisk, och man ställer sig tveksam till försöken att annektera så många delar av det samtida samhället för cybernetisk behandling (till och med terrorismen petas in i diskussionen). Men det hindrar inte att *Dark Hero of The Information Age* är en fascinerande läsning om en egenartad människas liv och om det innovativa tänkandet kring information under föregående sekel. Det är en faktaspäckad text, som ändå flyter med lätthet över sidorna.

En blind fläck i Conways och Siegelmans framställning är dock att de inte alls beaktar de perspektiv som cybernetiken erbjuder inom humaniora i dag, till exempel hos litteratur- och medieforskare som Friedrich A. Kittler och N. Katherine Hayles. Den senares reflektion kring det "post-humana" och en subjektivitet som inte sluter sig kring ett cartesianskt cogito – utan snarare måste formuleras som flexibel och distributiv – hämtar intryck från Wieners arbeten, som inte gjorde någon absolut skillnad mellan människor, maskiner och djur i studiet av kommunikation. Att Norbert Wiener, liksom Descartes, slutade sina dagar i ett vintrigt Stockholm – närmare bestämt på trappan utanför Kungliga tekniska högskolan – måste dock betraktas som en osannolik tillfällighet och slump.

JESPER OLSSON

MEDARBETARE I DETTA NUMMER

KATARINA BARRLING HERMANSSON

Forskare på statsvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet.

PETER HANDBERG

Författare och översättare.

JOHAN JAKOBSSON

Försvarsanalytiker med inriktning på terrorhot.

JONATHAN METZGER

Fil. dr i ekonomisk historia. Författare till avhandlingen *I köttbullslandet: Konstruktionen av svenskt och utländskt på det kulinariska fältet*.

BIRGITTA NIKLASSON

Forskare på statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet. Författare till avhandlingen *Contact Capital in Political Careers. Gender and Recruitment of Parliamentarians and Political Appointees*.

PAUL NOLTE

Professor i historia vid International University Bremen. Författare till *Generation reform: jenseits der blockierten Republik*.

JESPER OLSSON

Universitetslektor i litteraturvetenskap vid Stockholms universitet med medieteorier som ett av intressefältet.

TOM ROSENTHAL

Författare och tidigare konstkritiker på *The New Statesman* och *The Listener*.

INGA SANNER

Docent i idéhistoria vid Stockholms universitet. Hon har bland annat givit ut *Den segrande eros: kärleksföreställningar från Emanuel Swedenborg till Poul Bjerre* (2003).

CHRIS STEPHEN

Författare.

GUNNAR WETTERBERG

Samhällspolitisk chef på Saco.

MATS WIKLUND

Frilansskribent.

AXESS

NÄSTA NUMMER KOMMER DEN 31 JANUARI 2006

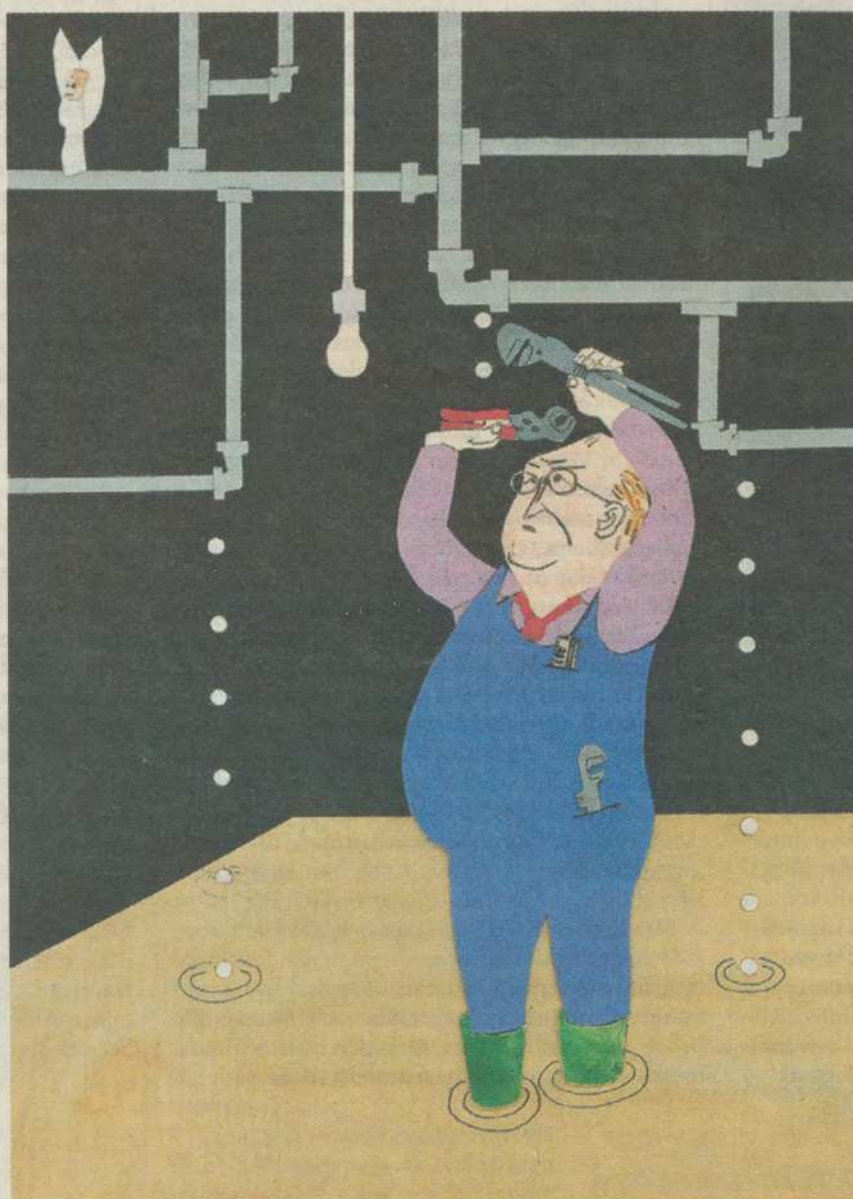

Illustration: Claes Jurander

Skaffa dig **AXESS**

Helår 9 nr kostar 400 kr (Norden 500 kr).

Beställ din prenumeration: Webb: www.axess.se

E-post: prenumeration@axess.se Telefon: 031-743 99 05 eller fyll i talongen nedan.

☐ Ja tack, jag vill prenumerera på **AXESS** fr.o.m. nr ...
Helår 9 nr för 400 kr

Namn

Adress

Postadress

Tidskriften **AXESS**

SVARSPOST
122 577 700
110 02 STOCKHOLM

Frankeras ej
Mottagaren
betalar
portor